

kültür ve iletişim
culture and communication

2000 3(1)
KIŞ • WINTER

kültür ve iletişim

culture and communication

2000 3(1) Kış • Winter

ki, iletişim, kültür eleştirisi ve toplumsal düşünce alanlarında üretilen en iyi eleştirel yazıları yayınlamaya adanmış disiplinlerarası akademik bir dergidir. ki eleştirelliği, aklın sınır ve imkanlarının araştırılması yolunda her türlü dogma karşıtlığı olarak tanımlar. ki'nin kapıları iletişim çalışmalarına olduğu kadar insan varoluşunun ve kültürünün temel bileşeni olan iletişimin içerildiği tüm düşünce boyutlarına -tüm sosyal bilim disiplinlerine, insan bilimlerine, tüm yöntemlere ve bunların kesişim noktalarından doğacak arayışlara açıktır. ki "hakemli" bir dergidir; dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, yazarın kimliğini bilmeyen uzman hakemler tarafından değerlendirilmeye alınır. ki yılda iki kez, Ocak ve Temmuz aylarında yayınlanır. ki'nin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

Editör Editor

Ayşe İnal

Yayın Kurulu Editorial Board

Sevda Alankuş Kural

Bülent Çaplı

Halil Nalçaoğlu

Ahmet Tolungüç

Editör Asistanları Editorial Assistants

Mine Gencil Bek

Zerrin Ertan Keskin

Tasarım Design

m.Sobacı

Uluslararası Değerlendirme ve Danışma Kurulu

International Review and Advisory Board

Ackbar Abbas, *University of Hong Kong, ROC*

Brian G. Chang, *University of Massachusetts, USA*

Kuan-Hsing Chen, *National Tsing-Hua University, Taiwan*

George Gerbner, *Temple University, USA*

Lawrence Grossberg, *University of Illinois, USA*

Michael Morgan, *University of Massachusetts, USA*

R. Radhakrishnan, *University of Massachusetts, USA*

ISSN 1301-7241

kültür ve iletişim • culture and communication

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Cebeci 06590 Ankara Turkey

tel: (90.312) 362 20 24

fax: (90.312) 362 27 17

e-mail: ki@media.ankara.edu.tr

web: www.ankara.edu.tr/ilef/ki/

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı

Adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Süleyman Coşkun

Vakıf adına Yayın Koordinatörü:

Abdülrezak Altun

Baskı: Ümit Yayıncılık

kültür ve iletişim Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Mezunları Vakfı tarafından yayınlanmaktadır.

Copyright ©2000 kültür ve iletişim. Tüm hakları saklıdır.

İ ç i n d e k i l e r

5

Kültür ve İletişim Üçüncü Yılında...

Ayşe İnal

Zarafet Yokluğu

Eser Köker

Mahmut Tali Öngören

Oğuz Onaran

17

Müze Ortamında İletişim

Bekir Onur

29

Rose Treimain's *Restoration* and Thatcherism

Susanne Fendler - Ruth Wittlinger

51

Feminist Film Politikası: "Mürebbiye" Örneği

S. Ruken Öztürk

71

"Özel Alan-Kamusal Alan" Ayrımının

Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekan

Ayten Alkan

97

Çığnemen Onurlar ya da Gazetecilikte Etik Sorunlar

Harun Tepe

113

Kitap Eleştirileri

Politikanın İletişimi İletişimin Politikası • Bilimlerin Vicdanı Psikiyatri
Risk Society: Towards a New Modernity • Siyasallığın İcadı • Türkiye Yahudileri

Kültür ve İletişim Üçüncü Yılında...

Kültür ve İletişim'in beşinci sayısında farklı konular içeren beş yazıya yer verdik. "Kültür" ve "iletişim" konularının farklı disiplinlerin ilgi alanını oluşturması, iletişim çalışmalarının disiplinler arası niteliği ve bu disiplinler arasında bir köprü kurabilecek çalışma konularını kapsamaları dergimizde yer alan yazılarda kısmen de olsa yansımaları bulmakta. Bu konulara yönelik ilginin zaman içinde bir ivme kazanarak geliyor olması bizi cesaretlendiren bir olgu. İçinde yaşadığımız kültürel ortamı tartışmaya açacak özgün görgül çalışmalara çok fazla yer veremiyoruz. Okurlarımızdan beklediğimiz Kültür ve İletişim'i bu tür çalışmaların bir araya geldiği bir iletişim kanalı olarak görmeleri.

Ayşe İnal
Editör

Dergimizin temel amacı farklı araştırma bulgularına yer vermek. Türkiye'nin yanı sıra farklı kültürler üzerine gerçekleştirilen çalışmaların Kültür ve İletişim'de yer almasının, hem görüş açısı kazandırması hem de yöntem konusunda örnek oluşturması açısından önemli olduğuna inanıyoruz. Pek çok tarihi, siyasal ve kültürel benzerlikleri olan Asya ulusları arasında bir diyalog oluşturmayı, bölgeler arasında siyasal ilişkiler kurmayı, entelektüel üretimin dolaşımını ve eleştirel entelektüeller arasında etkileşimi sağlamayı amaçlayan bir hareketin yayını olan Inter-Asia Cultural Studies dergisi ile ilişki kurulmuş ve yazı değişimi yolu ile dergimizin içeriğinin çeşitlenmesi amaçlanmıştır.

Dördüncü sayının sonuna dek dergimize emek verenlere ve bu sayıda görevi bize devreden Halil Nalçaoğlu, Sevilay Çelenk ve Melten Ağduk Gevrek'e çok teşekkürler. Bizden önce görev yapan arkadaşlar zor olanı başardılar. Hakem listelerinin oluşturulmasından, derginin basılmasına yönelik çabalara uzanan bu koşuşturmalı uğraşta ilk sayıların güçlüklerini üstlenip sorunları çözerek bize işleyen bir çark bıraktılar. Bu sayıda aramıza Mine Gencel Bek katıldı. Dergimize en büyük katkıyı yapanlarsa gönüllü çabaları ile bize destek olan hakemlerimiz. Onlar olmasa bu dergi de mümkün olmazdı.

Hakemlerimizin gönüllülüğe dayanan yardımları nasıl dergimizin arkasındaki gücü oluşturuyorsa Türkiye'nin akademik yaşamını da benzeri bir çaba ayakta tutuyor. Eğitim yaşamında heves, heyecan, sevgi ve bunlarla bütünleştirdikleri disiplinleri ile örnek iki insanı bu dergiyi hazırladığımız aylarda art arda yitirdik. Mahmut Tali Öngören hocamız tıbbın çaresiz kaldığı bir hastalık nedeni ile aramızdan ayrıldı. Ahmet Taner Kışlalı hocamız adlandırmakta zorluk çektiğimiz bir hoşgörüsüzlüğün hedefi olarak seçildi. Derginin girişinde hocalarımızı anmak üzere Oğuz Onaran ve Eser Köker'in yazılarına yer verdik.

Kültür ve İletişimin beşinci sayısında yer alan ilk makale Bekir Onur'a ait: "Müze ortamında çocukla iletişim". Onur, müze ortamını eğitim açısından değerlendirirken bu ortamın sunduğu olanakların altını çiziyor ve müzeleri yaşam boyu eğitimin gerçekleşeceği mekanlar olarak ele alıyor. Geleneksel, aktarmacı ve okul ortamı ile sınırlı eğitim anlayışının aşılmasında müze ortamının sunduğu, becerileri, kişisel deneyimi ve yaratıcılığı ortaya çıkartmayı amaçlayan eğitim olanaklarının önemini tartışmaya açıyor. Müzelerin tarihsel gelişimi ve çağdaş müzelerin işlevlerine değindikten sonra müzeleri bir iletişim ortamı olarak değerlendiriyor. Müzede öğrenme sadece aktarılanı alma, kabul etme biçiminde tek yönlü aktarımcı anlayışı aşan bir süreç. Öğrenci farklı yöntemler dolayımı ile etkin hale gelerek öğrenme sürecine katılıyor. Birinci el-

den deneyime dayanması, boş zamanları içine alarak eğlenme kavramını da içermesi açısından müze ortamında eğitim geleneksel "formal" eğitimden farklı. Onur'un burada kısaca özetlemeye çalıştığımız görüşleri bizleri sadece müze ve iletişim konularında düşündürmekle kalmıyor, konuyu ele alırken sunduğu yaklaşımla eğitime ilişkin sorunlar hakkında da bir tartışma başlatıyor. Ayrıca eğitimi "formal" eğitim kurumlarının işlevi olarak gören anlayışı aşarak müze ortamını çağdaş bir yaklaşımla ele alıyor. Bu çağdaş yaklaşım sadece müzelerle yönelik yeni bir bakış açısı olmanın ötesine geçerek eğitime yönelik eleştirel bir yaklaşımı müze olgusu ile bütünleştiriyor.

Kültür ve İletişim'in ikinci makalesi olan "Rose Tremain's *Restoration and Thatcherism*" Susanne Fendler ve Ruth Wittlinger'a ait bir çalışma. Fendler ve Wittlinger, Tremain'in *Restoration* adlı tarihi romanını Thatcher'ın İngiltere'sini anlatan ve eleştiren bir metin olarak ele alıp okuyorlar. Edebiyat, toplum ve politika arasındaki ilişkileri sergilemeyi amaçlayan bu çalışmada yazarlar, inceledikleri romanda yinelenen temaların aynı zamanda Thatcherizm'in temel öğelerini oluşturduğunu vurgulayarak roman metninde İngiltere tarihinde iki önemli dönem arasında kurulan paralellikleri göstermeyi amaçlıyorlar. Yazarlara göre Tremain'in romanı; "ilk bakışta Charles II ve Thatcher'ı göklere çıkarıyor gibi görülebilir. ... Ancak anlatıcı kendi hayranlığından okuyucuyu kuşkulandırıyor."

Thatcher'ın popülist söylemi ve muhafazakar düşünceyi yeniden formüle etmesi pek çok kitle iletişim çalışmasına konu olmuş. Thatcher'ın hegemonyasının tesisinde kitle iletişim araçlarının rolü haber medyasının masaya yatırılıp sorgulandığı bir dizi araştırmada incelenmiş. Ancak bu çalışmalarda vurgulanan medyanın toplumsal rızanın oluşumunda oynadığı aktif rol. Fendler ve Wittlinger Tremain'in romanını "karşı" okumalara izin veren bir metin olarak ele alıp inceliyorlar.

Ruken Öztürk'ün "Feminist Film Politikası: Mürebbiye Örneği" başlıklı makalesi üçüncü sırada yer alıyor. Yazara göre film, kadın kahramanın (Mürebbiye-Rosina) geçirdiği değişim ve dönüşümün, diğer bir deyişle direnişinin öyküsüdür. Bu mücadelede karşı koyduğu ve direndiği erkeğin arzusunun nesnesi olmasıdır. Sevgilisine tabi bir konumdan egemen bir konuma geçiş filmde -fotoğraf makinası- kameranın el değiştirmesi ile temsil edilir. Öztürk'e göre kamera "fallus"u temsil eder. Lacan'ın ayna evresi ve daha sonra gelen simgesel giriş evresini kuramsal temel alan bu çalışma Rosina'nın aşkta yaşadığı engellenmeyi özgürleşmesinin bir itici gücü olarak ele alırken, engellenmeyi güçlü bir egonun hatta ego ideallerinin kurulmasında önemli bir etken olarak gören Freudcu yaklaşıma doğru uzanıyor. Öztürk filme ilişkin okumasını açık uçlu bırakıyor. Sevgilisiyle son karşılaşmasında Rosina'nın "fotoğrafları çeken kişi" olarak temsil edilen egemen konumunu değerlendirirken şu soruyu bir izleyici ve araştırmacı olarak yanıtlamıyor; Rosina bu arzuyu aşmış ve enerjisi tamamen yer değiştirmiş midir, yoksa hala eskisi gibi aşık ancak kendisini ezen sevgiliye direnmekte midir? Öztürk'ün bu okuması bizi filmin anlatı yapısı hakkında düşünmeye zorlayan ilginç bir ipucu niteliğindedir.

Dergide yer alan dördüncü makale, Ayten Alkan'ın "Özel alan-kamusal alan" ayrımının feminist eleştirisi çerçevesinde kentsel mekan" adlı makalesi. Alkan, bu çalışmada "özel alan" ve "kamusal alan" kavramsallaştırmasının cinsiyetçi işlevine değiniyor ve bunları soyut eğretilmeler olmaktan öte toplumsal yaşam içinde göndergeleri olan kavramlar olarak ele alıyor. Felsefe ve siyasal kuram içinde ortaya gelen bu kavramlar, dilin yapısında bir karşıtlığı kurarken toplumsal yaşam pratikleri içine de yerleşerek kadın ve erkeği konumlandıran ve kadını siyasetin dışında tutan bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkıyor. Yazara göre cinsiyetçi kodlama kentsel mekanların yapılanmasında da yansımaları buluyor ve toplumsal cinsiyet rollerini yeniden kuran bir söyleme dönüşüyor. Geleneksel kent planlaması

yaklaşımları içinde "dışarıda bırakılan" kadınları "görünür kılmaya" yönelik çağdaş tartışmaların önemine değinerek yazısını sonlandıran Alkan, kamusal ve özel alan kavramlarına ilişkin feminist eleştiriler dolayımı ile okuyucuyu toplumsal iktidarın farklı kurulma biçimleri hakkında da düşündürüyor.

Kültür ve İletişim'in bu sayısında yer alan son makale gazetecilik etiğine ilişkin bir tartışma içeriyor. Harun Tepe, "Çiğnenen onurlar ya da gazetecilikteki etik sorunlar" adlı yazısında iki örnek olay özelinde gazetecilerin yaygın haber toplama pratiklerini sorguluyor. Yazara göre gazetecinin görevi olayları "doğru olarak aktarmaktır". Bu amaçla gazeteciler olaylara ilişkin doğru değerlendirmeleri yapabilecek bir bilgi düzeyine ve zihinsel donanıma sahip olmalıdır. Tepe'ye göre, gazetecilik etiği eğitimi, gazeteci adaylarına ileride karşılaştıkları sorunlu durumlara ilişkin pratik açıklamalar ve çözüm önerileri sunmak yerine, onlara, her olayın özgünlüğünü, tekliğini ve farklılığını kavrayacakları bir bakış açısı vermelidir. Her durumda değerlendirmeyi yapacak olan gazetecinin kendisidir ve tüm meslek ilkeleri gibi basın etiğine ilişkin ilkeler de "tek başlarına kişinin doğru değerlendirme yapmasını sağlayamaz". Tepe, etik eğitimi alanların olayların özgünlüğünü kavramaları ve kendi etik yargılarını her durum için geliştirmeleri gerektiğini vurguluyor. Yazara göre olaylara ilişkin yanlış değerlendirmeler yanlış eylemlere yol açacaktır ve gazetecilik pratiklerinde karşılaştığımız pek çok etik sorun bu tür değerlendirme hatalarının sonucudur.

Zarafet Yokluğu

Öğrenmek işinin sabır, dikkat, ilgi gerektirdiğine ilişkin ne kadar söz birikmiştir. Hele bu öğrenmek işi, bilimsel bilginin öğrenilmesine ilişkin ise söylenen sözler tarihin iğnesinin deliğinden geçerek biriktirilen bilginin kıymetinin ifade edilmesine yöneliktir. Damıtılmış, arındırılmış, yüzyıllara sığdırılmış bilginin öğrenilmesi neredeyse insanüstü bir güç gerektirdiğinden bu iş ile uğraşan insanların başına bir hale kondurulmuştur. Kütüphanelerin alacakaranlığında yaşayanların, tozlu ve eski kitaplardan medet umanların tek başına bir dipnot peşinde hayat sürenlerin tecrübelerinden arta kalan, öğrenme işinin, mesafeler örmek ve yaşam karşısında bir telaşsız ve sakin, ağırbaşlı ve vakur, zevk sahibi ve zarif duruş geliştirmek anlamına geldiğidir.

Yukarıdaki paragraftaki sözler sanki başka bir zamanda ve başka bir ülkede yazılmış gibi mi geliyor size? Ne zaman Türkiye’de üniversiteler geniş, aydınlık kütüphanelere ve yaşamını orada geçirmeye gönüllü bilim adamlarına sahip oldular ya da Türkiye’de bilim adamları ne zaman telaşsız ve sakin, ağırbaşlı ve vakur, zevkli ve zarif oldular diye soruyorsanız, ya da Türkiye’de bilimsel bilginin yaratım süreçlerindeki bilim kadınları ve adamlarının özerkliğini tartışmak istiyorsanız yanıtım “bilmiyorum” olacaktır. Bildiğim, bir zamanlar Türkiye’de de üniversitede öğrenme işi uğraşanların yaşam sanatında bir duruşa ve bir tarafa ait olmasına ilişkin bir idealin koridorlarda ve kantinlerde varolduğudur. O ideal, yaşamı savunmak, politika ile uğraşmak, ken-

Eser Köker

*Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi*

dinden genç olanlara kılavuzluk etmek, estetik olanı önemsemek, zevk ve heyecan sahibi olmak ve güncelin, paranın, çıkarın, istem dışının karşısında tavır almakla ilişkiliydi. Bu idealin yaşaması ve çoğalması için üniversite hocalarının yaşaması gerekiyordu. Ancak onlar sistemli bir biçimde öldürüldüler. Bombalarla ve kurşunlarla öldürüldüler. Bu kadar ölümle ve şiddetle iç içe yaşayan bir başka üniversite tarihi var mı dünyanın bir yerinde? Yaşam üniversiteden sökülüp atıldı. Daha çok para, daha çok çıkar, daha çok güncel politik bağımlılıklar üniversite dersliklerine şiddetle hakim olurken, öğrenme işinin ustaları üniversitede daha az görünür oldular.

Ahmet Taner Kışlalı durmasını biliyordu. Birinci sınıflara ders anlatırken büyüsunü öğrencisine ulaştırabiliyordu. Kibar ve sağduyulu bir uzaklıkla kurulu anlatımı biriktirdiği deneyimin aktarılmasına aracılık ediyordu. Özen ve dikkatle kurulmuş seçiciliği, inançlarındaki kararlılık hakkında ipuçları veriyordu.

O'nu hiç aceleyle konuşurken görmedim. Hiçbir akademik toplantıda da söz almadan ya da dinlemeden konuştuğunu da. Öfke krizlerine hiç tanık olmadım. Toplantıları ya da dersliği terk ettiğine de. Eleştiri karşısında dudağına ilişkin iç geçiştirten başka yüzüne sinen bir çizgiye de rastlamadım. Alay ya da kinayeli sözlerle yarıştığına da hiç duymadım. Espirilere kahkahalarla güldüğünü de hiç hatırlamıyorum. Sahi mi diyen bir muzip bakış dışında neşenin o'na değdiği yeri de göremedim. Ölçülülük ve sakinlik yeğlediği bir tavidir sanki. Bedeninde topladığı kontrol ve denetimin iyi huylu yanını şık giysilerle bezeyen Kışlalı hoca çok zarıftı çok.

O'nun yaşamdan alıkonulmasıyla birlikte sadece benim küçük fakültemin içinde çok az rastlanan zarafet, aklın şahidi zarafet yok edilmedi, üniversitede kabasabalığa, hoyratlığa, hotperestliğe ve basiretsizliğe daha çok yer açıldı.

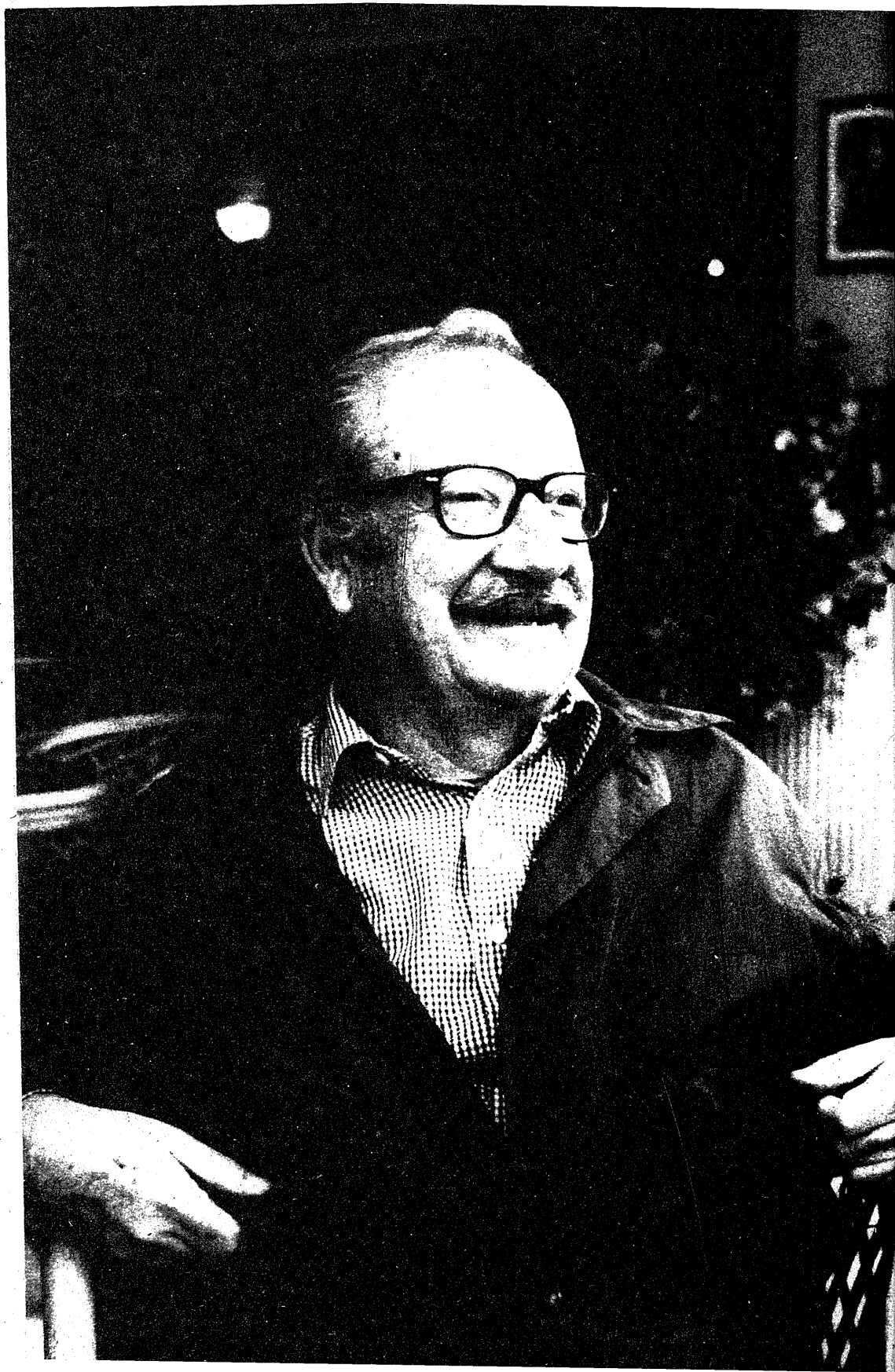
Mahmut Tali Öngören

Günümüzde televizyon yayınlarının sefaletine bakıldığında, yalnız programcılık konusunda değil, geniş bir kültüre sahip, her alanda bilgisi olan Mahmut Tali Öngören gibi bir iletişimcinin eksikliği daha iyi anlaşılıyor. Gerçekten de Öngören, radyo televizyon yayıncılığında sinemaya, sinema-TV üstüne yazılarından ders kitaplarına, senaryo yazımından insan hakları savunuculuğuna kadar ülkesini her alanda aydınlığa götürmeye çalışan çok yönlü bir insandı.

Öngören Columbia Üniversitesinde eğitimini tamamladıktan sonra 1957 yılında Ankara Radyosu'nda program müdürü olmuş, birçok genç yayıncıya radyo programının ne olduğunu öğretmişti. Bundan sonra, 1968'de Ankara Televizyon müdürü ve TRT Program Dairesi başkanı olarak televizyon yayınlarını başlatmıştı. Ama onun gibi geniş bir birikimi olan, uygar bir aydın o günkü yönetime "fazla" gelmişti. Televizyonda Yutkeviç'in "Türkiye'nin Kalbi Ankara" filmi gösterirken o zamanki genel müdürün apar topar TRT'ye kadar gelerek yayını yarıda kesmesi, Öngören'in ne tür bir savaşım verdiğini gösteren güzel bir örnektir.

Öngören bundan sonra SBF Basın Yayın Yüksek Okulu, ODTÜ, Gazi Üniversitesi, Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi çeşitli üniversitelerde TV yayıncılığı ve sinema dersleri verdi. Onun "Televizyon-Film Yapım Yöntemleri", "Senaryo Yazma Tekniği", "Senaryo ve Yapım" isimli kitapları sinema eğitimine başlayanlar için vazgeçilmez ders kitaplarıdır.

Oğuz Onaran
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Ama ne yazık ki 12 Eylül döneminde eğitim görevine son verildi, uzun süre hakkını almak için yargıya başvurdu, iki kere mahkeme kararıyla görevine geri döndü. 1989'da usanarak emekliye ayrıldı.

Öngören, çeşitli gazete ve dergilerde sürekli yazan, sürekli çalışan bir insandı. Bu arada Yavuz Özkan'ın Maden filmiyle Erden Kıral'ın Bereketli Topraklar Üzerinde filminin senaryolarını da yazmıştı. Türk sinemasına katkısı bu kadar değildi. 1973'de Ankara Sinematek Derneği'ni canlandırmıştı. 1979'da Üçüncü Balkan Şenliği başkanıydı. Ama bu alanda en büyük girişimi Ankara Uluslararası Film Festivali oldu. Aralarında Aziz Nesin'in de bulunduğu küçük bir topluluk 1988'de Ankara Film Festivalini başlattı. Bu festivalin gerçekleştirilmesi bütünüyle onun fikriydi. Aziz Nesin ilk festivalin açış konuşmasında, Öngören bu fikri ortaya attığında kimsenin buna inanmadığını, herkesin böyle çılgınca bir şeyin gerçekleşmeyeceğini düşündüğünü söylemiş sonra da eklemişti: "ama işte Öngören gerçekleştirdi bunu".

Bütün bunların yanında Öngören bir ara Çağdaş Gazeteciler Derneği genel başkanlığı yapmış, İnsan Hakları Vakfı kurucuları ve yöneticileri arasında yer almıştı. Bir arkadaşımızın dediği gibi, artık örneklerine pek rastlanmayan böyle insanlara en çok gereksinim duyduğumuz bir anda aramızdan ayrılması çok acı.

Müze Ortamında Çocukla İletişim

Bekir Onur

Ankara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Fakültesi

Özet

Bu çalışmada, herkesin, her yaşta ve koşulda eğitilebileceği düşüncesinden yola çıkarak müzelerin yaşam boyu eğitimin sunulabileceği en uygun ortamlardan biri olduğu öne sürülmektedir. Bu bağlamda müzelerin temel işlevi olan "iletişim"; ziyaretçileri müzeye çeken (reklam ve pazarlama), onların gereksinimlerini keşfeden (araştırma ve değerlendirme) ve entelektüel gereksinimlerini gideren (eğitim ve eğlence) etkinliklerini içermelidir. Kitle iletişimi ve kişiler arası iletişim aracılığıyla gerçekleşen müze eğitimi günümüzde sergiler, atölye çalışmaları, yayınları içeren ve aile ve yetişkinleri hedef alan geniş bir etkinlikler bütünü olarak anlaşılmaktadır. Müze, öğrenciyi içine katan, onu harekete geçiren ve üretmek öğrenmeyi hızlandıran ortamı ile geleneksel eğitim anlayışının aşılmasında önemli bir işleve sahiptir.

Museum as an Environment to Communicate with Child

Abstract

In this article it is proposed that museums form a suitable environment for the education of a wide spectrum of people. In this context, "communication" as the basic function of museums should cover different activities as attracting visitors (through ads and marketing), discovering their needs (research and evaluation) and catering intellectual needs (education and entertainment). Education in museums that is realised through mass communication and interpersonal communication should be understood as the whole of a wide range of activities including exhibitions, workshops and written material which target adults and families. Museums have an important function to move beyond the traditional education understanding when its environment which encourages active learning is taken into consideration.

Müze Ortamında Çocukla İletişim

Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde "müze eğitimi" müzelerin temel işlevlerinden biri durumuna gelmiştir. Müze eğitimi, hem müzelerin dışa açılmasını ve saydamlaşmasını sağladığı, hem de geniş kitlelerin eğitimine katkıda bulunduğu için çok yönlü bir "demokratikleşme" süreci olarak görülmektedir. Geçmişte yalnızca müze gezmenin bile bir eğitim sürecinden geçmek demek olduğu düşünülürken, bugün müzenin uzmanlar eliyle sürekli eğitim programları düzenlemesi gerekli sayılmaktadır. Böylece günümüzün müzesi; çocuğa, gence, yaşlıya, özürlüye eğitim veren; bireyi, aileyi, hatta okulu etkinlik kapsamına alan; yetişkin eğitimi, halk eğitimi, toplum eğitimi, yaşamboyu eğitim yapan; bireyin gelişmesine ve toplumun kalkınmasına katkıdan bulunan gerçek bir eğitim kurumu niteliğini kazanmaktadır. İşte bu çalışmanın amacı, müzenin sözü edilen çağdaş işlevlerini incelemek ve müze ortamında çocukla iletişim kurmanın temel ilkelerini açıklamaktır.

Müzelerin Tarihsel Gelişimi

Kenneth Hudson'a (1992) göre, Avrupa müzelerinin bugüne kadar dört evreden geçtikleri söylenebilir. 17. ve 18. yüzyıllarda yer alan birinci evrede, aristokrasi, dinsel kuruluşlar, üniversiteler tarihsel ve arkeolojik malzemeleri, ender bulunan nesnelere ve sanat eserlerini toplamaya başlamışlardı. Ancak bu koleksiyonlardan sadece ayrıcalıklı kişiler kendi hazınları için yararlanıyorlardı. 18. yüzyılın son on yılından günümüze kadarki ikinci evrede esas olarak halka açık müzelerin yaratıldığı görülmektedir.

Bu evrede koleksiyonları depolama ve sergileme, böylece onları iyi durumda tutma ve gerektiğinde onarma düşüncesi egemen-di, müzenin eğitsel bir rol oynayacağı pek düşünülüyordu; gene de okulların öğrencileri müzeye getirmeleri için yöreklendirildiği ya da bazen yetişkinler için müzede konferanslar verildiği görülyordu. 1920-1930 yıllarında başlayan üçüncü evrede bazı müzeler nesnelere sahip olmanın, onları korumanın ve sergilemenin yetmediğini, bunu konuya yabancı olanlara açıklamak gerektiğini anlamaya başladılar. Böyle bir görevin özel bir uzmanlık gerektirdiği ve büyük müzelerde eğitim bölümlerinin kurulmasının kaçınılmaz olduğu yavaş yavaş fark edildi. Bu gelişme Avrupa'dan önce Amerika'da ortaya çıktı. 1970'li yıllarda Avrupa müzelerinin çoğu ziyaretçilerine eğitim programı ve etkinliği sunmuyordu. Dördüncü evrenin başladığı 1950 yılından itibaren Avrupa'da müzeolojik ortam tamamen değişti. Bu tarihe kadar müzeler büyük ölçüde devlet ya da belediyeler tarafından finanse ediliyordu. Bu durum 1960-1970 yıllarında özel kuruluşlar, vakıflar müzelerle ilgilenmeye başladığında değişti. Ulusal müzeler ile vakıf müzeleri arasındaki fark yerleştikleri yerlerde ortaya çıkmaktadır. 50'li yıllardan önce Avrupa müzelerinin çoğu büyük kentlerde, ulaşılması kolay yerlerde bulunuyordu; buna karşılık yeni müzeler küçük kentlerde, kırsal yörelerde, arabayla gidilebilecek yerlerde kuruluyordu. Ziyaretçilerin çoğu buralara ailesiyle gidiyordu, böylece müze hem yetişkinlere hem çocuklara göre düşünmek zorunda kalıyordu. Halkı çekme ve ilgilendirme zorunluluğunu, iletişimin gereğini vurgulayan bu yeni yönelim eski ve büyük müzelerde kabul görmemişti. Çünkü onar bunun müzenin işleyişi sırasında kendiliğinden olacağını düşü-

nüyorlardı. Geçmişe göre daha az yaygın bu tutum bugün de büyük müzelerde tamamen ortadan kalkmış değildir. Hudson (1992), "Bugün Avrupa ülkelerinde müzeler izleyicileri karşısında 100 yıl, hatta 50 yıl önce ortaya koydukları kayıtsızlığı yavaş yavaş ve bazen de güçlüklerle terk etmektedirler" (s. 8) demektedir.

Günümüzde müzeler artık ziyaretçilerini kendi hallerine bırakmıyorlar; onlarla iletişim kurmak, onları eğitmek ya da en azından onlara rehberlik etmek istiyorlar. Eski ve yeni müzeler arasındaki bu tutum farklılığı eğitim kuramlarındaki değişimi de yansıtmaktadır. Geçmişte sadece seçkinlerin daha ileri bir eğitim alabilecekleri düşünülüyordu; oysa bugün yeterli sayıda eğiticile ve uygun yöntemlerle herkesin eğitim alabileceği kabul edilmektedir. Dahası, günümüzde ortaya atılan "yaşamboyu eğitim" anlayışı herkesin, her yaşta, her koşulda eğitilebileceğini savunmaktadır. Bu yeni eğitim anlayışı çerçevesinde müzelerin yaşamboyu eğitimin sunulabileceği en uygun ortamlar olduğu söylenebilir. Çünkü yaşamboyu eğitim yalnızca formal eğitim kurumlarında değil çok değişik ortamlarda yapılabilir. Hooper-Greenhill'in (1996) dediği gibi, "Müzeler ve galeriler formal ve informal öğrenme, etkin katılım ya da gözlem, yapılandırılmış uzun süreli kurslar ya da tekil önemli fırsatlar için çok geniş olanaklar sunabilmektedir" (169).

Müzelerin Çağdaş İşlevleri

Hooper-Greenhill (1996), yirmibirinci yüzyıla yaklaştığımız şu sıralarda müzelerin üç işlevinden söz edildiğini belirtmektedir: Korumak, araştırmak, iletişim kurmak. Koruma işlevi buluntu ve numune koleksiyonlarını ve bunların bakımını içermektedir; araştırma işlevi bu nesnelere üzerinde yürütülen araştırmalar olarak tanımlanmaktadır; iletişim işlevi insanların hem bu nesnelere hem de onlarla ilişkili araştırma sonuçlarına yaklaşmalarını sağlayan bütün etkinlikleri ve profesyonel uygulamaları içermektedir. Hooper-Greenhill müzede iletişimin ne anlama geldiği ve eğitimle farkının ne olduğunu sorusunu şöyle yanıtlamaktadır: "Müzenin temel bir işlevi olarak iletişim ziyaretçileri müzeye çeken (reklam ve pazarlama), onların gereksinmelerini keşfeden (araştırma ve değerlendirme) ve entelektüel gereksinmelerini gideren (eğitim ve eğlenme) etkinlikleri içerir" (s. 140). Müzelerin bu işlevleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Hooper-Greenhill (1996) eğitim ve eğlenmenin müze deneyiminin birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan yönleri olarak birlikte tartışılması gerektiğini savunmaktadır: "Müzeler temelde eğitimsel nitelik taşırlar, yani insanlara bilgi ve deneyim birikimlerini arttırma olanakları sunarlar. Müzeler temelde eğlenmeye yönelik değildirler; müzelerdeki eğlenme her zaman yeni, heyecanlı ve potansiyel olarak değerli bir şeyler sunma gizli amacını içerir. Müzelerdeki eğlenme, öğrenmenin en iyi hoşlanma durumunda gerçekleşeceği bilgiyle, bir eğitim yöntemi olarak kullanılmaktadır" (140).

Müzecilikteki değişimlerle eğitim anlayışındaki değişimlerin birbirine koşut gittiğini saptamak önemlidir. Geçmişte eğitimciler de müzeceriler de eğitimi "okullaşma" olarak görüyorlardı. Kavramın anlamını genişletip formal kurumlarda formal bir işlev olarak görmekten vazgeçtikçe müzelerdeki eğitim de daha geniş bir anlam kazandı. Bugün müze eğitimi, okullar için rehberli turlar düzenleme anlamını çoktan aşmış, sergileri, atölye çalışmalarını, yayınları da içeren, sadece okulları değil aileleri, yetişkinleri de içine alan çok daha geniş bir etkinlikler bütünü olarak anlaşılmaktadır. Müze eğitimi hem müzede hem topluluk içinde yapılabilir. Öte yandan, süreçten çok sonuçlara (notlar, dereceler) odaklanan geleneksel eğitim anlayışı da hızla değişmektedir. Bugünün eğitim yaklaşımı sonucu değil, asıl sonuca götüren becerileri, etkinlikleri, deneyimi, yaratıcı gücü vurgulamaktadır. Dolayısıyla, müzelerde de süreçler önem kazanmaktadır; eğitim etkinlikleri artık keşfedici ve yaşantısal olmak zorundadır (Hooper-Greenhill, 1996).

Müze eğitiminin geleneksel okul eğitiminden birçok açıdan farklı olduğu vurgulanmaktadır. Booth ve arkadaşlarına (1982) göre, müze eğitimi zorunlu değildir; okuldaki öğrenmenin temel özelliği olan derecelerden, testlerden bağımsızdır. Ziyaretçi özgür olarak gelir ve gider, sergileri ilgilerine göre gezer. Ziyaretçiyi çekmek, ayarmak, sergilere bakmaya ikna etmek gerekir. Müze öğrenmesi önüllü olduğu için hoş giden bir deneyim olması gerekir. Sınıftan aksine müzede öğrenme büyük ölçüde görseldir; bir olgu bilgisi vermekten çok, ziyaretçinin ilgisini ve merakını uyandırmayı

hedefler. Booth ve arkadaşlarına (1982) göre, "Müze eğitiminin başlıca amaçlarından biri, ziyaretçinin düşgücünü uyarmak ve onun duyuşsal uyanıklığını geliştirmektir. Müze eğitimcileri öğrenmeyi açık-uçlu, sürekli, yaşamboyu bir deneyim olarak görürler" (7).

Tablo 1: Müzelerin İşlevleri

Koruma	Araştırma	İletişim Kurma
<ul style="list-style-type: none"> • Koleksiyon Yapma • Nesnelere Bakımı 	<ul style="list-style-type: none"> • Nesnelere Araştırma 	<ul style="list-style-type: none"> • Ziyaretçi Çekme - Reklam - Pazarlama • Gereksinimleri keşfetme - Araştırma - Değerlendirme • Entellektüel Gereksinimleri Giderme - Eğitim - Değerlendirme

Kaynak: Hooper-Greenhill, Museum and their visitors, 1996'dan geliştirilmiştir.

Müzedeki İletişim

Hooper-Greenhill'in (1996) belirttiği gibi, "Son yıllarda pek çok yazar müzelerin iletişimsel doğasını vurgulamaktadır" (35). Başka bir deyişle, müzeler, artık sadece toplayan ve koruyan kuruluşlar olmaktan çıkıp aynı zamanda iletişim kuran kuruluşlar haline gelmektedir. Dolayısıyla müzeler, başka özellikleri yanında, bir iletişim sistemi olma özelliğini de taşımaktadır. Günümüzde iletişim müzelerin önde gelen işlevlerinden biridir. O halde iletişim nedir ve müzede nasıl işlemektedir?

Gelişim psikolojisinde iletişim dilin birincil işlevi olarak görülmektedir. Owens (1992), iletişimi bilginin ve fikirlerin katılımcılar arasında değiş tokuş süreci olarak tanımlamakta ve iletişim sürecini şöyle açıklamaktadır: "Bu süreç amaçlı iletişimin kodlanmasını, aktarılmasını ve kodunun çözülmesini içeren aktif bir süreçtir. Süreç, bir gönderici ve bir alıcı gerektirir ve her iletişim partneri iletişimin etkili biçimde taşındığını ve amaçlı anlamların korunduğunu garantilemek üzere diğerinin iletişimsel gereksinimlerine karşı uyumlu olmalıdır" (7).

İnsanda iletişim gelişimi diğer gelişim alanlarıyla (bedensel, bilişsel, duygusal, toplumsal gelişimle) yakından bağlantılıdır. Owens'in (1992) belirttiği gibi, dilsel simgelerin gelişimi ve kullanımını belirli bilişsel, toplumsal ve motor becerilere ulaştırma amaçlıdır. Owens çocuğun gelişiminde şu evrelerden söz etmektedir: 1-6 aylar (inceleyici), 7-12 aylar (deneyici), 12-24 aylar (keşfedici), 3-5 yıllar (sergileyici), okul çağı yılları (uzman). Owens, çocuğun bilişsel ve iletişimsel becerilerini okulun ilk 6 yılında geliştirdiğini ve 12 yaşında hemen hemen yetişkinin düzeyine ulaştığını belirtmektedir (bk. Tablo 2). Bu yaştaki çocuk özellikle dili kullanarak başkalarını etkileyebileceğini fark eder. Owens'e göre "iletişimdeki bu gelişim çocuğun başkalarının bakış açısını değerlendirmesindeki artışı yansıtır" (110). Okul çağı çocuğunun sözcük dağarcığı genişlemesini sürdürür, cümle yapıları daha düzenli hale gelir.

Okul çağı çocuğu "figüratif dil"i (metaforlar, atasözleri, soyut kavramlar, vb.) anlamayı ve kullanmayı da öğrenir. Dildeki önemli gelişmelerden biri de okumayı ve yazmayı öğrenmektir. Sonuç olarak, 12 yaşına gelmiş çocuk bir yetişkinin bilişsel ve dilsel becerilerinin çoğuna sahiptir.

Bee'ye (1995) göre, aile içi iletişimde çocukla ilgili iki önemli nokta vardır: Birincisi çocukla konuşulan dilin miktarı ve zenginliği, ikincisi ise çocuktan anababaya yönelik konuşmanın miktarı ve telkinleridir. Çocuğu dinlemek çocukla konuşmak kadar önemlidir. Araştırmalar genellikle açık iletişimin olduğu ailelerden gelen çocukların duygusal ve toplumsal açıdan daha olgun olduklarını göstermektedir. Bu iletişim ilkesinin ailede olduğu kadar, okul, müze gibi ortamlarda da geçerli olduğu söylenebilir.

Cleaver (1988) çocuklarla yapılan müze gezileri için anababalara bazı iletişim önerilerini kaynaklardan aktarmaktadır:

- Çok şey öğretmeyin; çocukların müzeyi size göstermesine ve neyin harika olduğunu söylemesine fırsat verin.
- Çok fazla bilgi vermeyin.
- Sorulara sorularla yanıt verin.

- Eğer büyük bir müzeye gidiyorsanız gezmeyi planladığınız alanı sınırlayın.
- Müzede iki saatten fazla kalmayı planlamayın.

Bir iletişim edimi başka kişi ya da kişiler üzerinde etki yaratma amacını taşıyan bir edimdir. Bu amacın olmadığı durumda eylem "iletişimsel" olmaktan çok "anlatımsal" olma özelliğini taşır. Herhangi bir iletişim süreci amaçlı bir iletiler takımı olarak işler. Bir

Tablo 2: Okul Çağı Çocuğunun Gelişimi

Yaş	Hareket	Biliş	Toplumsallaşma	İletişim
6	Daha iyi hareket eşgüdümü; bisiklete biner, topu iyi atar, sürekli dişleri olmaya başlar.	Daha uzun dikkat süresi. Sorun çözerken ek bilgi dikkatini daha az bozar. Üç haneli sayıları hatırlar ve tekrarlar.	Aktif oyunlardan zevk alır. Yarışmacıdır. Grupta aynı cinsten yaşlılarla özdeşleşir. Egosantrik gerçekliği daha karmaşık ve görelî gerçeklik görüşüne dönüştürür.	Anlatıcı sözcük dağarcığı 2600, alıcı dağarcığı 20 bin- 24 bin sözcük içerir. İşlevle tanım yapar. Karmaşık yapıli iyi kurulmuş pek çok cümlesi vardır; konuşmanın bütün yönlerini belirli bir derecede kullanır.
8	Daha uzun kolları daha geniş elleri vardır. Evirip çevirme becerileri daha iyidir. Beyin hemen hemen olgun ölçüsündedir. Daha sürekli dişleri vardır.	Başkasının sağını solunu bilir. Korunumu anlar. Benzerlikleri ve farklılıkları bilir. Kendiliğinden okur.	İzleyiciden zevk alır. Başkalarının üçüncü bir kişiden farklı bakış açıları olduğunu öğrenir. Gruba bağlılık gösterir, ama yetişkinin desteğine de güçlü bir gereksinme duyar.	Çok konuşur. Böbürlenir, yüksekte atar. Fikirleri ve sorunları kolayca sözelleştirir. Düşünceyi iletir. Karşılaştırmalı ilişkide biraz güçlük çeker.
10	Gözleri hemen hemen olgun ölçüsündedir. Hemen hemen olgun akciğerlere, sindirim ve dolaşım sistemlerine sahiptir.	Gelecek eylemleri planlar. Sorunları en az fiziksel girdiyle çözer.	Oyunlardan, spordan, hobilerden zevk alır. Başkasının bakış açısının konusu olabileceğini keşfeder.	Konuşmaya çok zaman harcar. İyi bir kavrayışı vardır.
12	Ergenlik büyümesinden önce "dinlenme"yi yaşar. Erinlikte hızlı adale büyümesi başlar. Olgunlaşmada bireysel farklılık gösterir.	Soyut düşüncelere girer.	Karşı cinsinkinden farklı ilgileri vardır.	Alıcı dağarcığında 50 bin sözcük vardır. Yetişkininkine benzer tanımlar kurar.

Kaynak: R.E. Owens, Jr. Language Development, 1988.

İletişim sürecinin incelenmesinde akla hemen yaratılmak istenen etkinin doğasını ve ağırlığını değerlendirmek gelir. Kitle iletişimi iletişimin doğal olmayan özellikler (dolaylı, tepkisiz, eşitsiz) taşıyan bir biçimdir. Müzelerde kitle iletişimi yolları kullanıldığı gibi, doğal özellikler (doğrudan, geribildirimli, eşit) taşıyan yüzyüze iletişim olanakları da yaratılmaktadır. Müzeler sergiler, gösteriler, olaylar, posterler, kitapçıklar ve başka iletişim yollarıyla kitle iletişimi yapabilirler; ama aynı zamanda konuşmalar, rehberli turlar, dokunma oturumları, tartışma grupları, atölye çalışmaları aracılığıyla doğal iletişimi de kullanabilirler. Hooper-Greenhill (1996), "Müzelerin iletişim yöntemleri son derece çeşitlidir ve kuşkusuz bu, müzelerin pek çok diğer kitle iletişim kuruluşuna oranla önemli avantajlarından biridir" (37) demektedir. Hooper-Greenhill'e göre "karma iletişim", müzelerin ileride bir müze iletişimi politikası geliştirirken başvuracakları en önemli kavram olacaktır.

Hooper-Greenhill'e (1996) göre müzenin eğitim işlevi iki ana iletişim yöntemiyle gerçekleşir: Kitle iletişimi ve kişilerarası iletişim; ya da başka kavramlarla söylersek, uzaktan öğrenme ve yüzyüze öğretme. Uzaktan öğrenme kitle iletişiminin birçok özelliğini taşır: Tek yönlüdür (dolaylı), iletişim sırasında değiştirme olanağı yoktur (tepkisiz), taraflardan birinin yokluğunda gerçekleşir (eşitsiz). Hooper-Greenhill, bu potansiyel kusurlarına karşın müzelerin uzaktan öğrenme yöntemlerinin -sergiler, gösterimler, yayınlar, ödünç verme hizmetleri, gezici müzeler- son derece başarılı olduklarını söylemektedir. Yüzyüze öğretmeye gelince, bu doğrudan, doğal, kişilerarası bir iletişim yöntemidir; burada paylaşma, değiştirme, tepki verme olanağı vardır. Müzede gerçekleştirilen yüzyüze öğretilerde çok farklı öğretme biçimleri ve etkinlik türleri -elle yoklama, çizim yapma, rol oynama vb.- kullanılır. Her iki iletişim ve eğitim türü Tablo-3'de gösterilmektedir. İletişimin bu iki biçimi müzede de, topluluk içinde de işleyebilir.

Hooper-Greenhill'e (1996) göre müzede yüzyüze öğretme potansiyeli son derece geniştir. Müzede öğretme, koleksiyonlara dayanır ve koleksiyonları keşfetme ve izleyicilerle bağ kurma yolları öğretme yöntemlerini oluşturur. Bu bağlar grup liderleriyle tartış-

ma, öğrenim programlarını inceleme yoluyla kurulur. Ayrıca müzede yüzyüze öğretme son derece esnekler. Koleksiyonlar, sergiler, binalar, personel, müze dükkanı, vb. hepsi öğretme kaynağı olabilir. Müze eğitimcisinin okulda kullanılan öğretim programlarına başvurması önemlidir. Müzede öğretme yöntemleri de son derece çeşitlidir ve ziyaretçilerin özelliklerine uyarlanır. Yetişkinlerde ve üniversite öğrencilerinde konuşmalar ve konferanslar, yaşlılarda yakından inceleme ve elle yoklama, genç ziyaretçilerde yapma -örneğin maske yapma, enstrüman çalma, küçük çaplı bilimsel deney yapma- vb. gibi yöntemler söz konusu olabilir (Hooper-Greenhill, 1996).

Müzede Eğitim

Hooper-Greenhill'e (1991) göre, müze eğitiminin temel bir felsefesi vardır; bu felsefenin evrensel olması da uluslararası işbirliğini kolaylaştırmaktadır. Bu felsefenin başlıca ilkelerinden biri müzenin koleksiyonları ile ziyaretçilerinin gereksinimleri ve ilgileri arasında ilişki kurmaktır. Her bireyin ve her grubun gereksinmelerinin ve ilgilerinin farklı olması koleksiyonların her defasında farklı sunulmasını gerektirecektir. Buna bağlı olarak müze eğitiminin ikinci önemli ilkesi koleksiyonların dikkatle incelenmesidir. Burada amaç eğitim için uygun nesnelere seçmek ve nesnelere bağlayacak konuyu bulmaktır. Bu seçimin yapılabilmesi, hem müzenin koleksiyonları hem de farklı grupların öğrenme yeterlilikleri hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bir başka ilke, koleksiyonlar ile hedef kitle arasında sağlam bir ilişki kurulmasıdır. Bu ilişkiyi geliştirmek için çok çeşitli yöntemler vardır; önemli olan geleneksel sınıf ortamından farklı olarak insanların birinci elden deneyim yaşamasını sağlamaktır.

Daha önce belirtildiği gibi, müze eğitiminin temellerinden biri de yaşamboyu bir eğitim tarzı olmasıdır. Müze eğitiminde de öğrenmenin yaşamboyu sürdüğü ve formal eğitimle sınırlı olmadığı kabul edilmektedir. Müze eğitimi belirli bir müfredatla, hatta belirli bir binanın sınırlarıyla sınırlı değildir.

Tablo 3: Müzelerin Eğitim Yöntemleri

Kitle İletişimi	Kişilerarası İletişim
Uzaktan öğrenme yoluyla eğitim	Yüzyüze öğrenme yoluyla eğitim
- Gösterimler	- Elle yoklama
- Sergiler	- Çizim yapma
- Yayınlar	- Yapma
- Videolar	- Konuşma
- Öğretmen takımları	- Drama
- Ödünç verme hizmetleri	- Konferanslar
- Gezici müze	- Atölyeler

Müzede Toplumda

Kaynak: Hooper-Greenhill, *Museums and their visitors*, 1996.

Müze eğitiminin temel ilkelerinden biri de, her müzenin sunduğu eğitimin kendine özgü olmasıdır. İki müzenin sunduğu eğitim hizmeti asla birbirine benzemez. Bunun nedenleri arasında müzenin ve koleksiyonlarının türü, müzenin gelenekleri, personelinin uzmanlığı ve en önemlisi de müzenin eğitim politikası sayılabilir.

Müze eğitiminin önemli bir özelliği de olguların iletilmesinden çok, düşüncüğe, duyuvara, estetik duyarlılığa, eleştirel ve yaratıcı yaklaşıma dayanmasıdır. Bu bağlamda önemli bir nokta da, müze eğitiminin boş zamanların değerlendirilmesi ve eğlenme kavramlarıyla yakın ilişkisidir. Müze eğitimi derse değil yaşantıya dayanan bir öğrenme türüdür; dolayısıyla eğlenceli olması ve hoş gitmesi beklenir.

Böylece müzede öğrenmenin niteliği konusuna gelebiliriz. Müzede öğrenmenin temel özelliklerinden biri "nesnelere öğrenme" olmasıdır. Gerçekten de, müzede öğrenmenin sayısız yollarının başında koleksiyonların, buluntuların, numunelerin kullanılması gelmektedir. Hooper-Greenhill'in (1991) belirttiği gibi, nesnelere hem amaçlı olan hem de amaçlı olmayan iletilerini okumak olanaklıdır. Nesnelere yorumları durağan değildir, sürekli değişiklik gösterir; bu da onların öğrenme sürecindeki güçlü yönlerini

oluşturur. Hooper-Greenhill (1991), "Nesne "belge" gibi iş görür, bilgiyi tutar ve kaydeder; biz daha fazlasını öğrendikçe değişmekle kalmaz, aynı zamanda bize ne bildiğimizi hatırlatan bir kapasiteye sahiptir" (102) demektedir.

Müzedeki öğrenme sürecinin önemli bir özelliği de düşünmeyi geliştirmesidir. Bu tür öğrenmede duyular aracılığıyla somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene, gözlemden genellemeye ulaşmak olanaklıdır. Dahası, Hooper-Greenhill'in (1991) dediği gibi, "Öğrenme daha az beceri gerektirir, daha eğlenceli ve gerçekten keşfedici olur" (103). Nesnelere öğrenmenin temeli duyuları kullanmaktır; dolayısıyla müzenin uygun koşullarda nesnelere yakından gözlemlemeye, elle yoklamaya olanak sağlaması gerekmektedir. Öte yandan, izleyicinin nesneye sadece müzede ulaşması da şart değildir, müze elindeki nesnelere bir kısmını izleyicilere götürebilmelidir; bunun en etkili yolu da ödünç verme sisteminin kurulmasıdır. Nesnelere düzenlenen özel günlerde diğer müzelerle, okullara, fabrikalara vb. taşınabilir. Eğitimde fırsat eşitliğine katkıda bulunan bu sistem müzenin işlevlerinin demokratikleşmesini de sağlar. Hooper-Greenhill'in (1991) dediği gibi, "müzelerde öğrenme potansiyeli, nesnelere öğrenmeyi, müzeler hakkında ve müzelerin ne yaptığı hakkında öğrenmeyi içine alır" (113).

Kaynakça

- Bee, H. (1995). *Developing Child*. Yedinci baskı. New York: Harper Collins College Publishers.
- Booth, J.H., vd. (1982). *Creative Museum Methods and Educational Techniques*. Springfield: C.C. Thomas Publisher.
- Cleaver, J. (1988). *Doing Children's Museums*. Charlotte, Vermont: Williamson Publishing.
- Hooper-Greenhill, E. (1991). *Museum and Gallery Education*. Leicester: Leicester University Press.
- Hooper-Greenhill, E. (1996). *Museum and their visitors*. London: Routledge.
- Hudson, K. (1992). *Musées: Trésors ou Outils?* Strasbourg: Conseil de l'Europe, Conseil de la coopération culturelle. Section de l'éducation scolaire et extrascolaire.
- Owens, Jr. R.E. (1992). *Language Development. An Introduction*. Üçüncü baskı. New York: Macmillan Publishing Company.

Rose Tremain's *Restoration* and Thatcherism

Abstract

Restoration by Rose Tremain was published in 1989 when a decade came to an end in Britain that was not only one of the most contentious periods in the post-war history of the country but also the decade which, from a historical perspective, will probably prove to have had the greatest impact on Britain's further development in terms of social and value change. This article will claim that Rose Tremain used the genre of the historical novel to portray and criticise the reality of Thatcher's Britain, as Rose Tremain perceived it. This article will examine four major issues which repeatedly occur as themes in the novel and constitute important elements of Thatcherism: the 'New Age', authoritarian leadership and the leadership figure, the nature of Thatcherite society and the role of the individual within it.

Rose Tremain'in Restoration Adlı Tarihi Romanı ve Thatcherizm Özet

Rose Tremain'in *Restoration* adlı eseri 1989 yılında yayınlandı. Bu, sadece Britanya'nın savaş sonrası tarihindeki en tartışmalı dönemlerden biri olmakla kalmayıp, aynı zamanda tarihsel bir perspektifle bakıldığında, toplumsal değişim ve değer değişimi anlamında ülkede yaşanacak sonraki gelişmelere en büyük etkiyi vurmuş olduğu muhtemelen kanıtlanacak bir on yılın sona erdiği tarihtir. Bu makale Rose Tremain'in, tarihsel roman türünü kullanarak, kendi algıladığı biçimiyle, Thatcher'in Britanyasını tasvir edip eleştirdiğini öne sürmektedir. Makale, Thatcherizm'in önemli öğelerini oluşturan ve roman içinde temalar olarak tekrar eden dört ana meseleyi araştıracaktır: 'Yeni Çağ', otoriter liderlik ve liderlik figürü, Thatcherci toplumun doğası ve bu toplumda bireyin rolü.

Susanne Fendler
Ruth Wittlinger
The University of
Würzburg

Rose Tremain's Restoration and Thatcherism

¹ Page numbers given in the text in brackets refer to the paperback edition, published by Sceptre, London, in 1990.

² For a discussion of the historical novel see Margaret Scanlan in *Traces of Another Time: History and Politics in Postwar British Fiction* (Princeton University Press, 1990) page 4, who sees the interest of postwar British fiction in the past clearly reflected in the publication of books such as David Leon Higdon's *Shadows of the Past in Contemporary British Fiction* (University of Georgia Press, 1985), Patrick Swinden's *The English Novel of History and Society, 1940-1980* (St. Martin's Press, 1986) and Neil McEwan's *Perspective in British Historical Fiction Today* (Longwood Academic, 1987).

I. Introduction

Restoration by Rose Tremain was published in 1989¹ when a decade came to an end in Britain that was not only one of the most contentious periods in the post-war history of the country but also the decade which, from a historical perspective, will probably prove to have had the greatest impact on Britain's further development in terms of social and value change. This article will claim that Rose Tremain used the genre of the historical novel² to portray and criticise the reality of Thatcher's Britain as Rose Tremain perceived it. As Annegret Maack points out it is the contribution of the modern novel to the subgenre of the historical novel that the reader is no longer merely expected to delve into the past but rather that s/he is expected to carry the past over into the present (Maack, 1984: 159). John Berger draws from this the conclusion that "[h]istory is thus the self-knowledge of the living mind" (Maack, 1984: 159).

Along similar lines, Steven Connor argues that "... every representation of the past is a historicising of the present, making it possible to inhabit or belong to one's present differently" (1996: 140). According to Malcolm Bradbury, novelists' looking back to history had even assumed "near-epidemic proportions" in Britain in the 1980s (1994: 404).

In the historical novel of the late twentieth century the use of historical facts is no longer meant to imply historical truth. Postmodern doubts have entered this genre as well and, as new

historicism points out, there is no objective (hi)story anymore. In Tremain's case the historical setting seems rather to serve as a mirror for the present, thus providing a distancing device that might have seemed necessary in view of Malcolm Bradbury's comment that many writers saw the age of Thatcherism "... as a time of division, decay, human neglect and lost wholeness" (Bradbury, 1994: 401). This paper was inspired by the statement that "*Restoration's* portrait of a past era suggests telling parallels with the present" which appeared on the back of the paperback edition as well as on the leaflet on Rose Tremain published by the British Council. The task of this article will be to trace these parallels which are drawn with the "Thatcher Revolution".

Our discussion focuses on the link between literature, society and politics. Therefore, it does not claim to deal with all facets of Margaret Thatcher's brand of conservatism, but merely with those aspects that bear some relevance to the novel. To achieve these objectives, this article will examine four major issues which repeatedly occur as themes in the novel and constitute important elements of Thatcherism: the "New Age", authoritarian leadership and the leadership figure, the nature of Thatcherite society and the role of the individual within it.

Apart from "*Restoration*", Tremain has published a collection of short stories and 9 other novels, starting with "*Saddler's Birthday*" in 1976. Though only her latest novel is also a historical novel, most of her novels show a concern with the impact of

3
Leaflet on Rose Tremain
published by the British
Council

4
Leaflet on Rose Tremain
published by the British
Council

society on people's private lives and depict parallels between personal and national developments. Christopher Bigsby claims that:

Where earlier books had hinted at a relationship between the self and the society which it inhabited, "*Restoration*" stands as a judgement on the times no less than a powerful exploration of an individual soul³.

Tremain herself claims that she writes in order to understand and that for this end she seeks out the unknowable⁴. Turning to the past in order to understand the present is thus a further aspect she has added to "*Restoration*", in addition to her earlier technique of paralleling personal and national topics. Removing a situation in time or place is one possibility of inviting a closer scrutiny. Though this may seem to be a paradox, it allows a better and less impassioned view. The conclusion, the reflection on one's own time, is then to be drawn by the reader.

The title *Restoration* refers to the historical time in which the novel is set. The main character, Robert Merivel, is also the first person narrator and thus he provides the sole perspective on the society of his time. This view, however, becomes broadened as the main character leads a diversified life.

Being born as the son of a glovemaker who works for the King after his restoration, Merivel studies medicine and after he has been presented to the King he is appointed doctor to the King's dogs. Eventually, he also becomes something like the King's jester.

Merivel marries the King's courtesan to provide her with a respectable position. In exchange he receives a title and an estate. Merivel is forbidden ever to fall in love with or desire his wife. Consequently, when he does fall in love with his wife he is expelled and seeks refuge with his former fellow student Pearce who is working in a madhouse with other Quakers. Merivel is expelled once more for a woman, a patient with whom he has started a love affair. He is made to marry her and they return to London. There he meets the King again and is somewhat restored

to his favour as he is working seriously as a doctor and has saved a woman from a fire.

The novel is divided into three parts which reflect his life in the favour of the court, life with the Quakers and his return to London. Throughout this development Merivel is confronted with diverse spheres of society which allows for an implicit criticism of these spheres - implicit as Merivel is a rather naive character who innocently repeats what other people tell him or relates what has passed - rarely expressing any active criticism. The existence of his narrative is explained and justified by the fact that Merivel likes to think about himself. Merivel's main concerns and conflicts in life are the attraction of power vs. the dismissal of death; his curiosity vs. his disillusionment with general human concerns.

The discussion in this paper will, however, concentrate on the allegorical qualities of these dichotomies and the reflections those might allow on Britain in the 1980s.

II. Thatcherism - the "New Age"

Margaret Thatcher's years as prime minister are difficult to assess. Which label is to be attached to an era which so openly broke with the British post-war tradition in terms of policy as well as style? Were we witnessing the "Thatcher Revolution", the "Thatcher phenomenon", "Thatcherism at Work" or merely the "Thatcher Experiment"?⁵ As this terminology indicates, there have been numerous attempts at analysing Thatcherism and its impact on Britain. Particularly in the early days, Margaret Thatcher's critics attributed the term "Thatcherism" largely to her economic policy with its emphasis on the free market and monetarist principles which seemed to owe more to nineteenth century economic liberalism than to the approach of previous Conservative governments. It soon became apparent, however, that Thatcherism was more than just a different approach to Britain's economic difficulties. Some kind of broad consensus in

5
These are all titles of books
published in the eighties.

6
There are some historians (for example Ben Pimlott) who challenge this view. They argue that the so called consensus never existed in the first place. See also Jim Marlow. "Metaphor, Intertextuality and the Post-War Consensus" *Politics*, 17.2 (1997): 127-133.

the literature on Thatcherism suggests that it presented a new style of political leadership as well as a set of new policies. Closely related to the question about the nature of Thatcherism is the question about its novel character. What was new about Margaret Thatcher's approach to politics and policies? Again, there seems to be broad agreement that Margaret Thatcher broke with the post-war consensus⁶, i.e. the Keynesian model of a mixed economy was largely replaced by extensive privatisation programmes with shares being widely spread in order to create a "property-owning democracy" and promote the idea of "popular capitalism" and, at least at the beginning, by strict monetarist policies which made the fight against inflation the government's main concern, at the expense of fighting high unemployment. Severe trade union reforms diminished the unions' importance and marginalised them to a large extent since they were considered to be one of the major obstacles for the free market forces to create wealth unhindered. The welfare state came under attack because it supposedly created a dependency culture in which the individuals looked at the state to provide everything and private insurance and pension schemes were therefore promoted. Not even lip service was paid anymore to the idea of equality since a certain amount of inequality was considered to be the inevitable price that had to be paid in order to stimulate the free market forces.

The "New Age" à la Thatcher was not only marked by a break with the immediate past, but also provided a vision for the future, based on an earlier past. On several occasions, it soon became apparent that Margaret Thatcher felt a kind of mission to restore Britain and British society to "its former greatness". In a broadcast before the 1979 election she made this point quite clear: "Somewhere ahead lies greatness for our country again. This I know in my heart." (Riddell, 1985: 8). And on another occasion she expressed "the need for renewal of our traditional craftsmanship and civic spirit; renewal at every level, and in every profession, of our old vigour, and vitality." (Riddell, 1991: 7). As this quote indicates, her ambitions to change basic

assumptions were reaching further than just economic policy. This renewal required the revitalisation of old values, which is the point where Margaret Thatcher claimed some moral leadership⁷. She repeatedly referred to the resurrection of "Victorian values", or, as she clarified in *The Downing Street Years*, she preferred to call them "Victorian virtues" (Thatcher, 1995a: 627). Her favourite vocabulary consisted of words such as freedom, self-responsibility, independence, the family, conviction, choice, self-respect, duty, greatness and initiative (Riddell, 1985: 7). Overbeck summed up Thatcherism as follows:

Thatcherism is a reasonably coherent and comprehensive concept of control for the restoration of bourgeois rule and bourgeois hegemony in the new circumstances of the 1980s [...] (Quoted from Jessop et al, 1988: 3).

Margaret Thatcher's election as Conservative Party leader, as accidental as it might have been⁸, also meant a considerable break with the Conservative Party's post-war tradition and brought a "New Age" to the Conservative establishment. Some commentators referred to her as having "handbagged" the Conservative Party (Norton, 1987: 21-37) whereas others talked of the "hi-jacking of a political party"⁹. In her autobiography, she comments on the party leadership election in 1975:

My own surprise at the result was as nothing compared to the shattering blow it had delivered to the Conservative establishment. I felt no sympathy for them. They had fought me unscrupulously all the way (Thatcher, 1995b: 277).

Whether Thatcherism is a "concept of control for the restoration of bourgeois rule and bourgeois hegemony" might be debatable. There is no doubt, however, that Thatcherism offered a new approach to curing the "British disease" at various, if not all levels, in breaking with the post-war tradition with regard to policies, approach to leadership and general values. The parallel to the restoration in Tremain's novel is striking. With Charles II the Stuart monarchy was restored to Britain after a Puritan interregnum under Cromwell. With the political restoration of a monarchy a change of social values was implied. The strictness of

7
It has repeatedly been pointed out that at least one of her predecessors, the late Lord Stockton, explicitly renounced moral leadership to be the task of political leaders. He considered moral leadership to be the domain of the clergy.

8
Several commentators have pointed out that Margaret Thatcher's election as party leader was largely due to the desire of getting rid of Ted Heath rather than the support for her.

9
See chapter 2 in William Keegan, *Mrs Thatcher's Economic Experiment* (Harmondsworth: Penguin, 1985).

the Puritan age came to an end, the most obvious changes were in clothes and manners at court as reflected in *Restoration* comedy - the reopening of the theatre being one of the signs of the new reign. General criticism has it that Charles II brought with him from his French exile not only French courtiers but also French (meaning loose) morals, gaiety, and "joie de vivre" - an image of the restoration which does not at first sight fit the popular image of Thatcher and her set of values. Tremain's adaption to this point will be discussed, however, in the next part.

Merivel is said to be "a man of his time" and he is the only one whose point of view we share in the novel. He is a keen admirer of the king and he attracts his notice when he tells him about the living human heart he touched and realized it had no feeling (23). This realization becomes one of the basic beliefs of his life as it makes him lose his reverence for his own heart and for his feelings (18). The novel's first chapter has the title "five beginnings". The story of the heart is one of the beginnings. In the others he explains his origins and his times. Times have changed from "an honourable age" to "the Age of Possibility" (14). Merivel is suited to the age he lives in due to, among other reasons, his French-sounding name. On the other changes Merivel comments: "The truth is that, when the King returned, it was as if self-discipline and drudgery had exploded in a clap of laughter." (19) To make clear that this did not turn the age into one of frivolity he adds: "Admiration for craft and skill is, I now understand, at the root of the generous but stubborn nature of King Charles II." (19)

The new King breaks therefore with a specifically English form of religion and introduces a more international form of manners. At the same time his values are hard work and skill. With these premises - as Thatcherism did - Tremain's Charles II tries to change his society.

Merivel is a suitable main character and chronicler of this new time as he fits the new age - although he shows an occasional lack of understanding. His French-sounding name is only the

first outer symbol of his suitability. In the King's service he discovers his love for colours which shows in his clothes, and his general untidiness reflects the surface looseness of morals and manners. Merivel remains on the surface and insists on the superficiality of things as he has lost his respect for inner values with the touching of a living heart. For this, he is appreciated by the King (192). When Merivel is cast out because he falls in love with his wife, the King emphasizes how he differentiates within society. Charles emphasizes - like Thatcher - utility and ability. Merivel's falling in love is presented as the effect of his having too little to do:

You became futile. You had too little work and too much dreaming time. And then you indulged your dreams. You thought you could re-cast yourself. Voilà tout. And now you are no more use to me. (192)

Charles admires craft and skill (19) and this skill determines one's place in society. In this, Tremain has adapted her portrayal of history to suit Thatcherite society. Not the sphere one is born into is important but the place one can obtain through one's own work. Inequality remains, but here it is due to abilities: "[The King] repeated his theory that no man should get above himself, but know his own talents and his own degree." (23) Accordingly, the King's gift to Merivel is a set of surgical instruments inscribed with "Merivel, Do Not Sleep" (127). Thus, instead of a pleasure-loving Charles II, Tremain presents the reader with a hard-working, restless King, who believes in work. In addition he shows no scruples in confiscating estates when he needs money for his war (which might remind the reader of Margaret Thatcher "selling off the family silver" in her extensive privatisation programme). And he regrets the slackness of the times not only in Merivel but in the English in general: "I see this same look in very many of my people, as if they merely prefer to be and no longer to think." (97) Thus, he even welcomes the arrival of the plague as it will wake them up (97). In comparison with historical accounts, Tremain's restoration is not merely the return to a more pleasure-loving, free life. As we will see in the next part, freedom

and pleasure are some of the general effects. However, her spokesman for the "new" values is also strict and demanding - though in a slightly dissimilar respect than the Puritans.

III. Authoritarian leadership - the leadership figure

Throughout the seventies Britain experienced severe economic crises which escalated in 1979 particularly in the field of industrial relations with the "Winter of Discontent". Questions like "Who governs?" dominated both public and academic debates. The traditional authority of the state and its leaders seemed seriously undermined. At least in retrospect it is therefore hardly surprising that a strong leader appeared on the scene at this time of crisis, when governments appeared unable to govern. However, how strong a leader she would turn out to be, could hardly be anticipated at the end of the seventies. Whereas previous governments had aimed at repairing the post-war consensus during economic crises, Margaret Thatcher openly dismissed it: "For me, consensus seems to be the process of abandoning all beliefs, principles, values and policies." (Kavanagh, 1987: 253). Margaret Thatcher did not only offer political leadership, she also never got tired of preaching her personal beliefs and moral principles which largely derived from her personal background and experience. It has therefore been argued that rather than calling it an ideology, "Thatcherism is essentially an instinct, a series of moral values" (Riddell, 1985: 7).

Her personality played a major part in her success as a political leader. She has been described as the "Iron Lady", "La Passionara of middle-class privilege" or as "having a bit of a bulldog breed" in her (Riddell, 1985: 9). Supporters and critics alike have described her as strong-minded, determined and hard-working at her best, bossy, dominant and behaving like a headmistress at her worst.

Her simplistic division of the world and its phenomena into "right" and "wrong" and "good" and "evil" enabled her to build

up her reputation as a "conviction politician" who fought for what is "right" and "good". This is part of the reason why the label "populist" has been attached to her approach to leadership.

During her reign Britain is said to have moved from a traditional collectively responsible cabinet government to a prime ministerial government. Hugo Young even went as far as announcing the "death of Cabinet government" (Quoted from Kavanagh, 1987: 262). The following quote illustrates Margaret Thatcher's "no-nonsense" style of political leadership with regard to dissenting views in her own camp: "It must be a conviction government. As Prime Minister I could not waste time having internal arguments." (Quoted from Hennessy, 1987: 56). In other words: "Her job is to push Cabinet Ministers to do what is right." (Kavanagh, 1987: 253). Other, frequently used quotes like "the lady is not for turning", "TINA" (there is no alternative) also illustrate her authoritarian approach to leadership. On several occasions, external influences also contributed in enabling her to establish herself in the role of an authoritarian leader. The Falkland factor, for example, did not only prove beneficial in electoral terms but also strengthened her standing in the cabinet.

One approach brought forward by Stuart Hall explains Thatcherism and its success in electoral terms using the concept of "authoritarian populism" as Margaret Thatcher's magic recipe. Hall argues that Thatcherism exploited popular dissatisfactions with the post-war order in mobilising them around an "authoritarian, rightwing solution to the current economic and political crisis in Britain" (Jessop et al, 1988: 68/9).

Just as Thatcher was elected because Britain was arguably in need of a leadership figure, Charles II was restored for the same reason:

Charles II was restored not through the efforts of diehard Cavaliers but through the political nation's fear of chaos and craving for order expressed through a freely elected parliament (Ashton, 1985: 434).

And:

Charles II had more ability than ambition. His early manhood had been so consumed with passion to secure his rightful throne that once he sat on it all ambition was spent (Laigh, 1985: 203).

But Tremain's king, like Thatcher, wants to revive personal initiative and self-responsibility. No political achievements are mentioned in the novel besides Charles's reclaiming of his throne, but this seems to be sufficient. So he declares:

[...] this age is stern, Merivel, and those who are afraid will not survive it. Those who are weak will not survive it. You [i.e. Merivel], if you remain as you are, will not survive it. (195/6)

Accordingly, the King expects people to think (94) and to make use of their lives, but all this within their ranks (99). As Charles lives up to his own ideas he is shown to enjoy a fight and to work hard and, also like Thatcher, he does not care about pleasing Parliament:

[...] he is not a dissembler. Even with his Parliament (towards whom some say he should show more tact) he seems to be incapable of concealing his frequent displeasure. (187)

He unites two contradictory attitudes: he brings with him new manners and gaiety, but he also emphasizes that he dislikes idleness and admires craft and skill. As Merivel points out, the King "has no sympathy for [the dispossessed], for he was once one of them and had to wait years for his restoration." (196) Because he received no help he feels that no one else deserves it.

Tennis becomes a metaphor for Merivel's and the King's attitude to life. They used to play together and Merivel used to be good at it. But when Merivel is summoned back to court after his life at Bidnell he has lost his ability as he has lost his aptness for a life of work:

I remembered from a previous time that, although His Majesty likes to win at tennis, he does not like to win easily.

He likes a fight. He likes the other man to run and run and never give up. (190)

And the King comments:

"As I foresaw," said the King at the conclusion of the set, "you have become slow." "I know, Sir [...]" I mumbled. "Very slow. And the play, of course, is a fast one." (191)

"The play is a fast one" could not only apply to tennis but to Margaret Thatcher's Britain as well. Charles's ability to lead is shown in his attitude when playing tennis. He likes winning, but he also enjoys a fight. He expects other people to live up to his expectations and to live according to his rules. He has neither consideration nor compassion for the "slow", for those who cannot keep up with the pace set by him. Obviously, Merivel being but one example, the King impresses other people and he has little use for others who wish to infringe on his power, as Merivel's comment on the King's relationship with parliament shows.

IV. Society and the role of the individual

The traditional conservative view of society involves seeing society as an "organic" construct in which individuals and their pursuits are interconnected and therefore interdependent. Margaret Thatcher's ideas about society and the role of the individual within it, however, bear strong resemblance to the "atomistic" perception of society which is at the heart of some strands of liberalism. According to this view, individuals are unconnected beings who pursue their own interests independently.

Margaret Thatcher gave the following account of her perception:

We've been through a period where too many people have been given to understand that if they have a problem, it's the government's job to cope with it. "I have a problem, I'll get a grant." "I'm homeless, the government must house me."

They're casting their problem on society. And, you know, there is no such thing as society. There are individual men and women, and there are families. And no government can do anything except through people, and people must look to themselves first [...]. A nation of free people will only continue to be great if family life continues and the structure of that nation is a family one (Quoted from Newburn, 1992: 181).

Margaret Thatcher's attempts at "social engineering" were based on her strong belief that people should not turn to government to help them, but should master their own fortunes. In tune with the supporters of the "overload thesis" (King, 1975) from the seventies, she attempted to redefine the relationship between the state and the individual. In a speech in 1984 she made it clear that she wanted her government to be remembered as one

[...] which decisively broke with the debilitating consensus of a paternalistic government and a dependent people; which rejected the notion that the state is all powerful and the citizens merely its beneficiary; which shattered the illusion that Government could somehow substitute for individual performance (Kavanagh, 1987: 252).

She set out to fight the dependency culture in trying to give responsibility back to the individual:

I came to office with one deliberate intent. To change Britain from a dependent to a self-reliant society - from-a-give-it-to-me to a do-it-yourself nation; to get-up-and-go instead of a sit-back-and-wait-for-it Britain (Quoted from Gilmour, 1992: 142).

To put it bluntly: she promoted high-powered individualism which strives at personal materialistic improvements and rejected altruistic collectivism. The forces of the free market would make or break fortunes. The role of the government is to remove barriers which might hinder the free-market forces. Then it is up to the individual to perform. She admires the self-made man who makes his way in the world without political patronage and help from the establishment,

simply by way of hard work (preferably skilled work). Whereas the "One-Nation Tories" had suffered from "bourgeois guilt", she openly dismissed collectivism as having ruined the country. Because of her personal background she did not need to feel this guilt. This is made very explicit in a leader in the Daily Telegraph which appeared after her election as Tory party leader:

She believes in the ethic of hard work and big rewards for success. She has risen from humble origins by effort and ability and courage. She owes nothing to inherited wealth or privilege. She ought not to suffer, therefore, from the fatal and characteristic twentieth-century Tory defect of guilt about wealth. All too often this has meant that the Tories have felt themselves to be at a moral disadvantage in the defence of capitalism against socialism. This is one reason why Britain has travelled so far down the collectivist road. What Mrs Thatcher ought to be able to offer is the missing moral dimension to the Tory attack on socialism. If she does so, her accession to the leadership could mark a sea-change in the whole character of the party political debate in this country (Thatcher, 1995b: 281).

With the removal of "guilt about wealth" or "bourgeois guilt" as Kavanagh termed it (Kavanagh, 1987: 249) the "survival of the fittest" in materialistic terms seems morally justified. Greed and selfishness are morally justified in the early liberal sense that wealth created by the individual would benefit the nation.

The different ways of organizing society (individual above society - individual as serving society) are represented by the different social spheres Merivel moves in. Society at court and the aristocracy that Merivel becomes part of when he marries the King's courtesan are concentrated on the individual. People feel no guilt about enjoying themselves (19), moral blindness (28) and superficiality (40) rule. However, there are two sides to this attitude. Betterment according to quality is possible as the King demonstrates when he takes Merivel back after he has shown his worth as a doctor. The plot demonstrates, however, that this is only a way for the strong and the disciplined - hard working and

principled as Charles II is portrayed. For weaker persons there is the danger of submitting to the vices of the age as does Merivel. Merivel stops working completely and gives himself over to sensual pleasures. He gives in to his passion for colours, tries to learn how to paint, how to play an instrument and he enjoys riding. Eventually, his love of pleasure proves his undoing as he gives in to his love for his wife. His dilemma is shown when Merivel tries to take up a responsible task - his only responsibility. Merivel is appointed "Overseer of the Poor" (137) and is instructed that there are three categories (impotent, able and idle poor) between which he has to distinguish. Merivel shows his lack of seriousness at this points when he thinks:

I was briefly tempted to make some flippant rejoinder to the effect that there were many at Court who would infinitely prefer to be thought idle (which indeed they were) than to be thought impotent (which some of them were but went through elaborate performances to conceal). But I truly wished to take my new responsibility seriously [...] (137)

However, even this proves too much for him. He does not know what the King thinks about the paupers (138) and, therefore, he is unable to form an opinion.

By way of the instruction he receives from the judge of his district, criticism of exaggerated bureaucracy is also included which easily transfers to modern times. It is made explicit here that paupers are to be held responsible for their situation except in a few hardly provable exceptions.

This is soon followed by Merivel's expulsion from his "paradise". Surprisingly for the historical context but not in comparison to Thatcher, Puritan ethics stand behind this. Hard work and discipline are the Puritan way, luxury, laziness and sluggishness lead to expulsion, at least for the main character. Fittingly, Merivel flees to his friend Pearce at Whittlesea, an asylum for mad people. It is led by Quakers who believe that the insane are innocent (69). This connects with Merivel's idea that poverty is closely linked to madness (195-22). Thus, the poor are

innocent but easy prey to madness. In all three aspects they are not fit for the new society.

The Quakers strip Merivel of his old identity. It starts by his being addressed as Robert. And this part of the novel, the second, starts with his reflection that he has been "absent from himself":

A month has passed. April has come. And it is as if, during this month, since my arrival at Whittlesea Hospital, I have been absent from myself. This morning, however, seeing my reflection in the parlour window I once again caught sight of him: the man you know all too well by this time; the person I asked you to picture wearing a scarlet suit; the Fool Merivel. And I could not prevent a sentimental tenderness towards Merivel from creeping over my skin, causing me to blush both with affection and with shame. It is this tenderness that has led me to continue the story, notwithstanding the dismaying fact that when I passed through the gates of the New Bedlam, I passed from one life into another and thus an ending of some kind has been reached. [...] I have become Robert. (213)

The manners in this place are courteous which contrasts with the rest of society. Merivel, or Robert, feels that he has become a useful member (245), later on he realizes that he is no longer of his time, and this shows in his "discovery" that he is connected with other people (264/5). Merivel, for a short time, gives up his insistence on his individuality and separateness.

The two extremes between which he moves are the world of the Quakers and the values they stand for on the one side and the court and the worldly pleasures on the other side. Merivel's pendulum leans to the Quaker's side when he loses his respect for worldly achievements after having touched the living human heart and after his parents have died. At this point he is promoted by the King exactly for having lost his reverence for life which draws him eventually over to the "other" side, the life of the court. Merivel here finds his "sensual paradise" from which he then is expelled when he enjoys it most because he has lost interest in all else. This expulsion forces him to take refuge with the Quakers, thus drawing him back to this other side of his life.

Here, Merivel again has to deny himself most pleasure and he even loses a sense of who he is. The moment he believes that he has adapted, his expulsion threatens again as he takes up a closer relationship with one of the inmates. As usual, he starts out with good intentions, he merely wants to comfort the woman. Each time it is his feeling of achievement which allows him to be trapped and this time he enters a sexual relationship which ends with their both being expelled from Whittlesea. Although he does not think of it as paradise, the situation is a reminder of the expulsion. They have surrendered to sin and therefore they have to leave.

At this final stage Merivel accepts his responsibility - for his life and for other people. This is also due to the fact that Merivel has lost all fear:

[...] because I no longer hold my life to be a lovely and precious thing, I am no longer afraid of anything at all, not even of death. And I smiled to myself for, unannounced, the King walked into my mind. And he looked at this new fearlessness of mine and sniffed and said: "Good." (311)

In the end, Merivel has learnt to become a useful and responsible person. "Survival of the fittest" is called into question as the plot questions who is the fittest. Neither an individualistic nor an altruistic society is held up as the ideal. The ideal is taking responsibility for others and living in reality instead of looking for a sort of "paradise".

V. Conclusion

It is difficult to assess the impact of Thatcherism on British society. The measures taken to promote "popular capitalism" and a "property owning democracy" like the sale of council houses and wide-spread ownership of small shares increased the number of people who benefited personally from the government's policies. There were also many who thrived in the enterprise culture which was promoted in the 1980s. On the other hand there was an increasing number of people who were either

not given a chance to take part in the fight, like the unemployed, or who turned out to be unfit for the struggle. At the same time the traditional British class system with its party alignments seems to have become blurred. The growing number of "working-class Tories" and the ongoing debate about the emergence of a new underclass illustrate this.

The consequences of Thatcher's thinking for the welfare state are easily deducted. In her autobiography she explains why she has so much regard for the Victorians:

[...] the Victorians also had a way of talking which summed up what we are now rediscovering - they distinguished between the "deserving" and the "undeserving poor". Both groups should be given help: but it must be help of very different kinds if public spending is not just going to reinforce the dependency culture. The problem with our welfare state was that - perhaps to some degree inevitably - we had failed to remember that distinction and so we provided the same "help" to those who had genuinely fallen into difficulties and needed some support till they could get out of them, as to those who had simply lost the will or habit of work and self-improvement. The purpose of help must not be to allow people merely to live a half-life, but to restore their self-discipline and through that their self-esteem (Thatcher, 1995a: 627)¹⁰

Ian Gilmour, a member of one of Margaret Thatcher's early cabinets and one of her fiercest critics from within the Conservative camp, reminds us that the notion of the "deserving" and "undeserving" poor is

[...] a distinction that was discredited nearly a hundred years ago. The notion that the poor want or choose to be poor is absurd, but the convenience of the belief ensures its survival (Gilmour, 1992: 125).

At first sight Tremain's novel might seem to glorify Charles II - and Thatcher. For there are many parallels as the previous discussion has shown. But the inaptness of the only narrator makes his admiration doubtful to the reader. Merivel so completely admires the king that no explicit criticism is allowed

¹⁰ Quite contrary to Merivel, Margaret Thatcher obviously does not have a problem distinguishing between the 'deserving' and the 'undeserving' poor.

to enter. Towards the end the narrative is in part explained also as a report. Merivel wants to give his King, whom he compares to God twice (32 and 59), a confession and a justification of his life. As he realizes towards the end of his narrative:

I could have written to him, but I did not. For it seemed to me, as my fortieth birthday approached, as if I had spent so much of my swiftly passing existence composing letters to the King in my mind that I had run out of words. And this is what I believed: I believed that if, one day, the King wanted to find me, he would find me. I did not know how. I could not even imagine how. I only knew that he would. And that it would not prove to be very difficult for him, for such is his power that surely no corner of his Kingdom is invisible to him and no person within it beyond his reach. (368/9)

This repeats the God-like qualities he assigns to his King. The whole narrative is thus also a confession of what Merivel has done with his life. Having this in mind his positive assessment of Charles II is of course highly suspicious for the reader. On the process of reevaluation of one's own life (which equals the writing of one's own historical novel) Mark Freeman writes:

This is of course a classic formula for the progress of self-knowledge: in order to become healthy, to "depathologize" oneself, [...] there is the need to strip away the various fictions and myths though [sic] which one has been living, the supposition being that when this stripping-away goes deep enough the true self will happily emerge (Freeman, 1993: 115).

This is the task that Merivel undertakes in his narrative. On the authorial level this is also a contribution towards the process that Tremain undertakes - adding her view of the state of Britain.

The past is used as a foil for the present and the story is told in order to uncover the underlying processes. Merivel as a man of his times may be seen to represent Tremain's version of Everyman.

Criticism can be deduced depending on the reader's position. It evolves, however, towards the end that the main

character only achieves some peace of mind when he has found his own way which differs from the King's suggestions.

Thus, the narrative also throws doubt on the way the society is described as being at this time: self-serving, individualistic, intent on success. The narrative's solution is a middle way.

Bibliography

- Ashton, Robert (1985). *Reformation and Revolution, 1558-1660*. London: Paladin.
- Bradbury, Malcolm (1994). *The Modern British Novel*. Harmondsworth: Penguin.
- British Council. *Leaflet on Rose Tremain*.
- Connor, Steven (1996). *The English Novel in History, 1950-1995*. London: Routledge.
- Freeman, Mark (1993). *Rewriting the Self: History, Memory, Narrative*. London: Routledge.
- Gilmour, Ian (1992). *Dancing with Dogma*. London: Simon & Schuster.
- Haigh, Christopher (ed.) (1985). *The Cambridge Historical Encyclopedia of Great Britain and Ireland*. London: Guild-Publishing.
- Hennessy, Peter (1987). "The Prime Minister, the Cabinet and the Thatcher Personality" in *Thatcherism: Personality and Politics*. Minogue, Kenneth and Michael Biddiss. (Ed) London: Macmillan.
- Higdon, David Leon (1985). *Shadows of the Past in Contemporary British Fiction*. University of Georgia Press.
- Jessop, Bob, Kevin Bonnet, Simon Bromley and Tom Ling (1988). *Thatcherism: A Tale of Two Nations*. Cambridge: Polity Press.
- Kavanagh, David (1987). *Thatcherism and British Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Keegan, William (1985). *Mrs Thatcher's Economic Experiment*. Harmondsworth: Penguin.
- King, Anthony (1975). "Overload: Problems of Governing in the 1970s." *Political Studies*, 23.2/3: 284-296.
- Maack, Annegret (1984). *Der experimentelle englische Roman der Gegenwart*. Darmstadt: vbg.
- McEwan, Neil (1987). *Perspective in British Historical Fiction Today*. in *Thatcherism: Personality and Politics*. Minogue, Kenneth and Michael Biddiss. (Ed) London: Macmillan.
- Newburn, Tim (1992). *Permission and Regulation: Law and Morals in Post-War Britain*. London: Routledge.
- Norton, Philip (1987). "Mrs Thatcher and the Conservative Party: Another Institution 'Handbagged'." in *Thatcherism: Personality and Politics*. Minogue, Kenneth and Michael Biddiss. (Ed) London: Macmillan.
- Riddell, Peter (1985). *The Thatcher Government*. Oxford: Blackwell.
- Riddell, Peter (1991). *The Thatcher Era and its Legacy*. Oxford: Blackwell.

- Scanlan, Margaret (1990). *Traces of Another Time: History and Politics in Postwar British Fiction*. Princeton: Princeton University Press.
- Swinden, Patrick (1986). *The English Novel of History and Society, 1940-1980*. St.Martin's Press.
- Thatcher, Margaret (1995a). *The Downing Street Years*. London: HarperCollins.
- Thatcher, Margaret (1995b). *The Path to Power*. London: HarperCollins.
- Tremain, Rose (1990). *Restoration*. London: Sceptre.

Feminist Film Politikası: “Mürebbiye” Örneği

Özet

Mürebbiye (The Governess), son yıllarda feminist film pratiğinin önemli örneklerinden biridir. Feminist film kuramı içinde temsil sorunu da önemli bir yer tutmaktadır. Bu makale, Mürebbiye adlı filmdeki film kişinin (Rosina da Silva) temsil ediliş biçimine odaklanırken, Laca'nın ayna evresinden yararlanarak aynada egonun kurulması ile Rosina'nın deneyimlerinin kesişme sürecini irdeler. Yalnızca filmin yönetmeni değil, aynı zamanda öne çıkarılan kadın kahraman da "bakan" konumunda temsil edilir ve etkin kişilerdir. Filmde kadının bağımsızlığını kazanması, "Baba Yasa'sına" karşı çıkması, yaşam savaşı içinde gösterilmesi, kamusal alanı seçmesi ve erkeklerin çıplak olarak gösterilmeleri feminist film pratiğinde olumlu değerlendirilmesi gereken noktalaradır.

S. Ruken Öztürk
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Feminist Film Politics: *“The Governess”*

Abstract

The Governess is recently one of the important example of the feminist film practice and the issue of representation also has an important place in the feminist film theory. This article focuses the style of representation of the film person (Rosina da Silva) in The Governess and investigates the process of the intersection between the establishment of the ego and Rosina's experiences. Not only female filmmaker but also heroine in the film is the owner of the gaze and so they are active. Moreover the following points are characterized by positive side in the feminist film practice (and especially in this film): Woman gains her independence, challenges the Law of the Father, chooses the public sphere and she is seen in the struggle of life and men are shown as nude.

Feminist Film Politikası: "Mürebbiye" Örneği

¹ Filmin ana oyuncusu, Rosina da Silva'yı canlandıran Minnie Driver'dir.

Giriş

İlk anda konusu nedeniyle Arjantinli yönetmen Maria Luisa Bemberg'in Miss Mary'sini ve çerçeve içi düzenlemeleriyle de Yeni Zelandalı yönetmen Jane Campion'ın Piyano'sunu anımsatan *The Governess* (Mürebbiye/Türkiye'de "Özgür Ruh" adıyla gösterildi) adlı filmi, sanat filmi kategorisinde değerlendirmek olasıdır. Filmin, British Screen'in katılımıyla, İngiltere Sanat Konseyi ve BBC Film'in ortaklığıyla yapılması da bunun önemli bir göstergesidir. Senaristi ve yönetmeni Sandra Goldbacher'ın yanı sıra filmin yapımcısı, yapım sorumlusu, yapım yöneticisi, yapım tasarımcısı, kadro yönetmeni, kurgucusu, giysi tasarımcısı kadınlardan¹ oluşan bu filmin "feminist film kuramı" çerçevesinde bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Maggie Humm'un özetlediği gibi tüm feminist kuram çeşitleri üç ana varsayımı paylaşmaya eğilimlidir: *Gender* (toplumsal cinsiyet), erkeklerden çok kadınlara baskı altına alan bir toplumsal yapılandırma; ataerkillik (erkek egemen toplumsal kurumlar gibi) bu yapılandırma biçim verir; kadınların deneyime dayalı bilgileri, geleceğin cinsiyetçi olmayan toplumunu düşlememizde bize yardımcı olur. Paylaşılan bu öncüllerden iki ödev çıkar: Eleştiri görevi (toplumsal cinsiyetle ilgili kalıpyargılara saldırmak) ve yeni modelleri (bir diğer adıyla feminist praksi) yapılandırma görevi (Humm, 1997: 5). Bu anlamda adı geçen filme bakış açım, hem toplumsal cinsiyetle ilgili nasıl bir yapı kurulduğuna, hem de ana karakter aracılığıyla özellikle "aşk" bağlamında nasıl bir kadın deneyimi yaratıldığına ilişkin eleştirel-feminist çerçeveye

sınırlıdır. Psikanalizden yararlanarak, yaratıcısı da kadın olan bu filmdeki kadın temsiline odaklanılmıştır. Çünkü kadınların nasıl temsil edildiği ve bu temsili kimin gerçekleştirdiği çok önemli bir politik sorundur (Ryan ve Kellner, 1997: 220) ve temsil sorunu çağdaş feminist hareket için temel bir noktadır (Cowie, 1997: 15).

Bu sorunları irdeleyebilmek için, önce film çeşitli yorumlarla açılmış, sonra da feminist film kuramında önemli bir yer tutan "bakış" sorununa ve Lacancı literatürde "*oedipal*" evrede geçen simgesel düzen ile ana karakterin fotoğraf kamerasını ele geçirme süreci arasında kurulan koşutluğa odaklanılmıştır.

Mürebbiye'nin Aşkı

Mürebbiye, daha sonra sık sık tanık olunacağı gibi Yahudi geleneklerinin altını çizen bir törenle açılır. Yahudilik filmin iki ana ekseninden biridir, ikincisi ise kuşkusuz cinsellik ve cinsiyet rolleridir. Film öyküsünün geçtiği dönemde (19.yy ortaları) Yahudilik, tıpkı kadınlığın bastırılması, ikincilleştirilmesi ve kadının "erkek olmayan" olarak betimlenmesi² gibi "Hristiyan olmayan" biçiminde betimlenen "Öteki" dindir. Daha ilk sahnelerdeki kutsal törende, Rosina'nın kız kardeşiyle yaptığı eğlenceli konuşmanın konusu, erkeklerdir. Benjamin'den hoşlanan Rosina, gece yatmadan önce kardeşiyle, Benjamin'le öpüşmekten öte gidemeyen (bu bile ileri bir aşamadır) ilişkisi ve fahişelerin yaptıkları iş üzerine konuşur. Film daha başlarda cinsellik, cinsiyet ve aşk üzerine kurulduğunu ilan eder.

² Johnston, 1973'deki çalışmasında, gösteren olarak kadının geleneksel sinemada erkekler için ideolojik anlamları temsil ettiğini söyler. Sinemada kadın erkeğe ilişkin bir şeyi gösterir, kendinde hiç(lik). Johnston'a göre kadın "erkek olmayan" olarak gösterilir; filmlerde "kadın gibi kadın" yoktur (Aktaran Smelik, 1993: 69).

Babasının ölümüyle sarsılan Rosina, ailesi tarafından zengin bir tüccarla evlendirilmek istenir. Ama Rosina, ailesine isyan bayrağını açarak, kendi yazgısı üzerinde söz sahibi olma hakkını eline almak ister, evlenmeyi reddeder, Sofka Teyze gibi sahneye çıkma hayalleri kurar. Ayakları üzerinde durabilmesi için iş bulması, iş bulabilmesi için de 19. yüzyıl gereği (dinsel) kimliğini gizlemesi gerekmektedir. Hıristiyanlığa yakışan sahte bir adla (Mary Blackchurch) İskoçya'da bir ailenin yanında mürebbiyeliğe başlar. Önceki dönemlerde küçük bir oran hariç neredeyse tüm kadınlar için evi terk etmek evlenmek anlamına gelirdi (Giddens, 1994: 54). Oysa Rosina evden çalışmak için ayrılarak bağımsız kişiliğinin ipuçlarını verir.

Filmin sonuna kadar bize yol gösterecek sözlerden biri, babasının cenazesinde anneyi teselli eden Sofka Teyze'ye aittir: "Bir erkeğin gerçek mizacı asla bilinmez". Görmüş geçirmiş Sofka Teyze'nin haklılığı sonuçta ortaya çıkacak ve bu sözün gerektirdiği gibi, aslında özellikle de aşk konusunda (Rosina'nın deneyimleri bağlamında) erkeklere güvenilmeyeceği kanıtlanacaktır. İş ilanına yanıt geldiğinde Rosina, aileye bir masa çevresinde roman okur. Okuduğu son söz sanki kendine aittir: "Bu hizmetin bedelini biliyorum". Bağımsız ve kişilik sahibi biri olarak, biraz da erken varoluşçu bireyselliğinden güç alarak tüm sorumlulukları üstlenecek gibidir. Filmin sonunda bunun da gerçekleştiğini görürüz.

İskoçya'da Skye Adası'na giderken Piyano'daki sahnelerin kuruluşunu anımsatan yerlerden geçer. Benzerlik yalnızca görüntülerden oluşmaz. Ada da (Piyano'daki kahraman) yabancı bir ülkeye zorla ya da zorunluluklar nedeniyle evlendirildiği kocasının yanına gitmişti. Rosina ise çalışmak zorunda olduğu için yer değiştirir.

Yas tutarmış gibi (soyadı da böyledir) siyah giyinen Rosina, yağmurlu bir günde varsıl iş yerine (eve) geldiğinde odasındaki İsa'yı bir kenara atar ve salonda ev sahibi kadına annesinin yarı İtalyan (demek bu yüzden "esmer"dir) olduğunu söyler, ona Protestan rolü oynar; ders vereceği Clementina ile tanışır.

İkinci sınıf vatandaş olması nedeniyle kimliğini gizlemek zorunda kalan Rosina da Silva fırsat buldukça kendi geleneklerine uygun dua eder. Dinsel kimliğin bastırılması Rosina/Mary'nin acı çekmesine neden olur, ama cinsel kimliğini de aynı derecede bastırmaya niyetli değildir.

Ortalıkta görünmeyen ve gizemini koruyan evin erkeği Charles Cavendish'in bilimle uğraştığını öğrenince merakını yenemez ve hizmetçiye sorular sorar, 19. yüzyıl kadınına uygun yanıtlar alır: "Bizi ilgilendirmez, zaten anlamayız da". Rosina aynı kanıda değildir ve bir gece gizlice Bay Cavendish'in çalışma odasına/laboratuvara girer.

O dönem yeni gelişen fotoğrafçılıkla ilgilenen ve bu alanda küçük buluşlar yapan Bay Cavendish ile Rosina/Mary Blackchurch arasında gelişen aşk ve iktidar savaşları da böylece başlar. Cavendish'lerin evinde akıl dengesinin yerinde olup olmadığı belli olmayan bir anne, sonradan ortaya çıkan tuhaf bir oğul ve şiddetle, nefretle örülü bir dünyada yaşayan, bütün oyunlarını bunlar üzerine kuran canavar küçük kızın arasından sıyrılmış, bunlardan biraz uzak durmaya çalışan Charles Cavendish portresi, Rosina'nın ilgisini çeker. Bu ilgiyi ve merakı fark eden Bay Cavendish, küçük bilim dünyasına "yardımcı" olması için Rosina'yı da almayı kabul edecektir, ama bir yere kadar...

Rosina/Mary'ye "güzelliği alışılmadık yerlerde buluyorsunuz" diyen Charles, onun yardımını istemeye başlar. Çalışma odasında ilkel haliyle fotoğraf kamerasından bakan erkeğin gözüdür. Rosina, kendini çalışmalara çabuk kaptırır, öyle ki "biz yani siz" diye başlayan tümceler kurar, yine de "yanlışını" çabuk düzeltir.³ Bir gece fotoğrafın üzerine rastlantıyla döktüğü tuzlu suyun işe yaradığını gören Rosina, bu bilgiyi hemen Charles'a aktarır ve Charles beklenmeyen bu gelişme sonucunda Kraliyet Vakfı'nda bu alanda çalışan ve saygın bir kişi olan Hewlett'i davet etmeye karar verir.

Önceleri reddetmesine karşın Cavendish, uzun süredir portresinin çekilmesi konusunda ısrarını sürdüren Rosina/Mary'nin "Rafael tarzında" ve "Salome" kişiliğinde portrele-

³ Birçok kuramcının fark ettiği gibi, erkekler normalde "ben" terimiyle konuşurken, kadın benlik anlatılarında "biz" terimi öne çıkar (Giddens, 1994: 54).

4

Burada Salome ile ilgili kısa bir parantez açmak gerekiyor. Hıristiyanlığın ilk çıktığı yıllarda önce bir Yahudi prensesi olarak yaşayan sonra da Romalı bir generale aşık olarak birlikte gizlice Hıristiyanlığı kabul eden Salome'nin yedi tüllü dansı ünlüdür. Bu figür, sanat tarihinde müziğe de ikonografiye (kiliselerdeki süslemelere, resimlere...) de yansımıştır. İsa çarmlı gerildiğinde Galile'de iken ona hizmet eden ve ona bağlı olan kadınlar uzaktan İsa'yı seyredeler. Markos'a göre İncil'de, bu kadınların arasında Salome'nin de olduğu yazılır. Rosina'nın tıpkı kendisi gibi Yahudi iken din değiştiren (ama bu kez gerçekten) ve Hıristiyan olan Salome'yi seçmesi rastlantı değildir. İncil'de geçtiğine göre Galile kralı Hirodes'in, kardeşinin karısı Hirodias ile evlenme isteğine Vaftizci Yahya karşı çıkar. Kral, Yahya'nın gücünden dolayı onu öldürmeye kalkışmaz. Bir gün doğum gününde Hirodias'ın kızı (Salome) ortada dans eder ve bu, kralın çok hoşuna gider. Kıza ne isterse vereceğine dair söz verir. Salome, annesi tarafından kışkırtılır ve Vaftizci Yahya'nın başını ister. Kral verdiği sözden geri dönemez ve Yahya'nın başı bir tepside Salome'ye sunulur.

rini çeker. Rosina, Salome'yi canlandırarak erotik pozlar verir. Rosina acaba Salome gibi bir kurban alacak mıdır?

Cavendish'in fotoğrafın nesnesi olarak insan yüzüne ya da kısaca insana karşı direnmesi de anlamlıdır; bu anlamda insan-sızlaştırılmış ya da insansal olana uzak bir dünyada yaşama isteği de açıktır. İnsana uzak olan Charles henüz aşk için ne hazırdır, ne de yeterince cesur. Rosina/Mary'nin cesareti ve sevgisini doğrudan yaşamaya üzerine Charles'ın ürkekliği ve şaşkınlığı yavaş yavaş kaybolur (önce erkek kadının ayak bileğine dokunur, ama gerisini getiremez. Kadın bu işaret üzerine eteğini yukarı doğru çeker, erkek eteği kapatır, kadın erkeği öper).

Rosina'nın Charles için giderek gelişen bir tehdit oluşturduğu gerçeği, Charles'ın "gözlerin öyle büyük ki, beni yutuyorsun" sözlerinde gizlidir. Charles, büyüyen korkularını bir süre sonra "ben senin kadar kolay kendimi bırakamam, delilik bu" sözleriyle belli eder. Kontrolü elinden bırakmak istemez, yine de daha fazla direnemez. Rosina/Mary'nin yumuşaklığı, sevgisi, dansı ve oyunları ile Charles onun çıplak fotoğraflarını çeker; Rosina çıplak olmaktan dolayı utanmaz, çekinmez.

Fotoğrafları pornografik değil, erotiktir. Çünkü Lizbeth Goodman'a göre erotik olanda güçten çok karşılıklı arzudan ve zevkten söz edilir. Pornografide eşit olmayan güç ilişkisi vardır ve genelde kadın üzerindeki iktidara erkek sahiptir. Pornografide etkin bir özne (erkek yönetmen, fotoğrafçı, yazar) birinin (genellikle kadının/kadınların) bedenini nesneleştirir; güç dengesi eşitsizdir ve bir baskı biçimi olarak nesneleştirme söz konusudur. Erotik olan, pornografinin tersine cinsel anlatımın özgürleştirici bir biçimdir ve potansiyel olarak olumludur. Erotik olanda temsil edilen öznenin, etkin bir özne olarak var olduğu düşünülür. Kişi, temsildeki konumunu kendi seçer, temsilin nesnesi olarak tasarlanmaktan çok özne olarak eyler. Kuramda erotik betimleme, öznenin ve nesnenin, bakanın ve bakılanın "eşit" olduğu, bakanın demokrasisine (ya da demokratik bakışa) dayalı bir temsil politikası olasılığını kabul eder. Goodman'e göre böyle bir kuramın yürürlükte olan toplumsal düzenin pratiğine çevrilmesi de kolay değildir (1995: 274-275). Rosina fotoğrafı çekilirken konu-

munu kendi ayarlar, istediği yerini açar, istediği gibi poz verir. İki sevgili arasında, keyifle, bakanın ve bakılanın eşit olduğu erotik bir oyun oynanır.

Filmde Charles'ın fotoğraf makinesi ile oğul Henry'nin tenis raketi arasında koşutluk kurulur ve fotoğraf çekme sesi ile tenis topunun duvarda çıkardığı ses birbirine bağlanır. Henry Rosina'ya, tenisle (cinsel) enerjisini kanalize edip boşalttığını söyler. Belki Charles da böyle yapmaktadır ve belki bu yüzden kendini bir türlü aşka veremez. Fotoğraf makinesi fallusun⁵ yerine geçer ve sevgisinden önce gelir. Henry ise, Rosina'ya duyduğu çocuksu/ölümcül tutkuyla onun gerçek kimliğini öğrenmiştir; babasının Yahudiler konusunda dar kafalı olduğunu söyler.

Rosina'nın buluşlara katkısı olduğu halde, erkeğin hayallerinde birlikte buldukları yöntemin adı ("Cavendish Yöntemi") ve birlikte açacakları stüdyoların adı ("Cavendish Stüdyoları") bile iktidarı paylaşmak istemediğini gösterir. Rosina kamusal alanda erkekle eşit olma istemini yineler, gülererek itiraz eder: "Cavendish - Blackchurch hatta Blackchurch - Cavendish Stüdyoları". Charles da güler ve "yerimi mi almak istiyorsun?" der. Arada espri olduğu sürece erkek iktidarı için tehlike söz konusu değildir. Rosina sevgilisinin portresini çekmek için izin ister, Charles bunu kabul etmez.

Henry'nin de dediği gibi babası dar kafalıdır. Rosina "Bir keresinde Londra'da Yahudiye benzediğimi söylemişlerdi" demesi üzerine Charles'ın gizli ırkçılığına tanık olur: "Hayır, sen gerçekten daha güzelsin". Rosina bu söz üzerine bir şey yapamaz. Genellikle aşık kadın(lar) için aşktan daha önemli hiçbir şey yoktur; dinsel ya da etnik kökenleri aşağılansa, siyasal görüşleri küçümsense bile.

Buna karşın ilişkilerinde gerilimi doruğa tırmandıran nokta, Rosina'nın Charles'ın iş alanına girmesi ve onun araçlarına dokunması olur: "Sana merceklere dokunma demiştim, onlara dokunma kadın". Kadının adı silinir, kim olduğu önemli değildir. Önemli olan kuşkusuz erkeğin yerini alma olasılığı, iktidarı paylaşma ya da iktidar sahibi olma iddiasını taşıyan bir "kadın" olmasıdır. Rosina şaşkınlık ve öfke içinde geri çekilir. Charles onun

5

Ataeril söylemin ürünü olan fallus, penisin iktidar ve arzu simgesi olarak temsil edilmiştir. Fallus erkeklerin sahip olduğu bir şey değil, cinsel farklılığı ve Baba'nın Yasa'sını temsil eden, kadınları da erkekleri de tutsak eden, zamandan bağımsız, simgesel bir düzendir. Erkek cinselliği ile iktidar arasındaki kırılmaz gibi görünen bağı oluşturan şey fallustur (Segal, 1992: 122).

6 Kadın cinsel organı açıkça görülmez. Giddens'a göre erkek cinsel organı (penis) görülebilir olduğundan incinebilir de (1994: 107). Charles'ın fotoğrafta açıkça görülen cinsel organı şimdi tehlikelere de açıktır.

kadar duygularıyla yaşamadığını söyler ve "gücümü alıyorsun benden" der. Rosina ilk şaşkınlığından sonra (kızması gerekirken) "iliğimi kurutmama bile izin veririm" der. Charles "bu saçmalığı" kesmesini söyler, ona saldırır ve tecavüz etmeye kalkar, sonra gerçekleştirilmeden bırakır. "Cinsellik sadece doğrudan boşalma imkanı bulan veya bulamayan bir biyolojik dürtüler kümesi değil, iktidar alanları içerisinde işleyen bir toplumsal inşadır" (Giddens, 1994: 27) ve 1938'de sosyolog Willard Waller'in dile getirdiği gibi "en az ilgili görünen taraf, en fazla güce sahiptir" (Aktaran Miller, 1997: 29). Bir başka deyişle ilişkide istemeyen taraf (filmde erkek) iktidar sahibidir.

Kadınlar, cinsiyetleri nedeniyle farklı toplumsallaştıkları için, ilişkilerinde erkekleri kolay kolay bırakamazlar. "Onuru ne kadar zedelenirse zedelensin", "ne yaşanırsa yaşansın" kadınlar için ilişkiyi bitirmek kolay olmadığı gibi, o ilişkiye tekrar dönmek de neredeyse olanaksızdır. Rosina yeniden geldiğinde Charles bağışlanmayı diler, Rosina buna dünden razıdır, sevişirler, Charles uyur ve Rosina onun giysilerini çıkarır. Kameranın arkasında şimdi kadın, önünde de erkek vardır; erkek, hem de en edilgen haliyle, uyuyan ve çıplak bir erkek... Rosina çektiği ve Charles'ı cırtlı çıplak gösteren fotoğrafları odada bir kenara iliştiir. Charles, sabah fotoğrafları gördüğünde fallusu yitirdiği için kızar,⁶ gözünün önündeki uzantı (büyük kutu) birden kadının eline geçmiştir. Arada aşk olsa bile (ki bu, iktidara endeksli bir aşktır) kadına kapıyı gösterir. Rosina önce hemen hemen bütün aşık kadınlar gibi artı hiçbir şey istemediğini, o ne istiyorsa onu yapacağını, bir daha aşktan – gelecekte söz etmeyeceğini, onu sevdiğini ve yalnızca onu istediğini söyler, yalvarır. Sonsuz bir teslimiyet içindedir; gücü (kamerayı) eline aldığı için, bir suçlu gibi bağışlanmayı diler.

Miller'in deyişiyle "yakınlık terörizmi, hepimizin çocukluğumuzdan beri içimizde taşıdığımız, ebeveynlerimizin bizi terk edecekleri ya da üstümüzde baskı kuracakları korkusundan beslenir" ve "geleneksel kadın ve erkek klişelerine göre kadınlar terk edilme korkusu yaşarken, erkeklerin temel özelliği de hapsolme kaygısıdır. Bu kültürel imgelere tepki olarak, insanlar da kendilerinden beklendiği şekilde hissetmeye ve davranmaya eğilim gös-

terir." (Miller, 1997: 24 ve 36-37). Rosina terk edilme, Charles ise hapsolme kaygısı taşır. Kadının "beni bırakma, affet beni, ne istersen yaparım" sözlerine yanıt bir kez daha bu yönde gelir: "Beni tüketiyorsun, yutuyorsun beni, gücümü elimden alıyorsun".

"Sevgililer birbirlerinin duyarlı noktalarına dokunur, ama yakınlık teröristleri de aynı şeyi yapar; sevgililer zevk, teröristler ise iktidar için yapar bunu" (1997: 33) Bu anlamda Charles iktidarı için her şeyi yapan bir yakınlık teröristidir. Ancak "yakınlık terörü taktikleri, hem kurbanı yaralar, hem de teröriste geri teper" (1997: 41).

Rosina Charles'a göre bağışlanmaz bir suç işlemiştir. Bu yüzden Charles çok ileri gider ve bir bilim adamının (Hewlett) önünde özellikle onu aşağılamak için çağırır, onun emeğini bir çırpıda yok sayar ve Rosina'nın adını anmadan "biraz da tesadüflerin yardımıyla" bütün buluşların yaratıcılığını üstlenir. Yeniden barışmayı, birlikte olmayı ve buluşlardan dolayı takdir edilmeyi bekleyen Rosina, laboratuvarından kaçarcasına çıkar.

Bu arada Rosina, Piyano'da Ada'nın Stewart'a yaptığı gibi, gece yanına gelen Henry'yi soyar ve onun bedenine dokunur. Henry ertesi gün sevgisini Mary Blackchurch'ün gerçek kimliğiyle birlikte babasına açıklayınca, Charles, Rosina için "hafifmeşrep", "ne olduğu şarkı söylemesinden belli" ve "maceracı" sözlerini kullanır. Bir zamanlar sevdiği kadın ne de olsa elinden kaymıştır ve artık onun hakkında, kadınları küçük düşürmeye yarayan her sözcüğü (başta fahişeliğe ilişkin olmak üzere) erkek dilini kullanarak söyleyebilir. Nitekim kadınlar genelde "erdemli" ve "hafif" kadınlar olarak ikiye ayrılır ve "erdem" uzun süre, bir kadının cinsel ayartıya teslim olmayı reddetmesiyle tanımlanmıştır (Giddens, 1994: 12-13). Bu geleneksel söylem filmde ters çevrilir ve eleştirilir. Çünkü Rosina'nın cinsel ayartıya teslim olmayı reddetmesi bir yana, bu ayartıyı bizzat kendisi (gönüllü) yapar ve hiç de "erdemsiz" değildir.

Bu noktadan sonra teröriste geri tepecek, Rosina'nın kararlılığı, direnci ve intikam süreci başlar. Bu, erkeğin statüsünü ve saygınlığını, iktidarını yıkmaya çalışan bir intikamdır. Rosina, Salome gibi baş kestirmez ama bütün bir erkek iktidarını sorgu-

lar. Terry Eagleton'ın da belirttiği gibi, "Kadın hareketinin mesajı hareketin dışındakilerin bazen yorumladığı gibi kadınların erkeklerle eşit güç ve statüye sahip olmaları gerektiği değildir; bütün bu güç ve statülerin sorgulanmasıdır" (1990: 171). Aslında öncelikli amaç iktidarı sorgulamak ve bu anlamda her şeyi alt üst etmektir; ama unutulmamalıdır ki bu güç ve statüleri sorgularken eşitlik için yapılacak bir mücadele hiç de küçümsenecek bir mücadele değildir.

Rosina'nın bu beklenmedik sorgulaması, Charles'ın konumunu, yabancı bir bilim adamının da bulunduğu bir ortamda sarsar. Rosina önce Charles'ın çektiği bir fotoğrafını çalışma odasına asar ve fotoğrafla ilgili tüm malzemeleri yanına alır. Astığı resimde bir çift iri göz izleyiciye bakar; Charles'ı gerçek anlamda "yutan", bitiren Rosina'nın gözleri. Rosina bastırduğu dinsel kimliğini öne çıkararak geleneksel giysilerini giyer, yemek odasına girerek herkesi şaşırtır, Charles'ın çıplak fotoğraflarını karısının önüne koyar ve gider. Henry'nin, Rosina'nın gitmesi nedeniyle duyduğu öfke ve üzüntü, sonraki sahnelerde çırlı çıplak kendini denize atmasıyla gösterilir.

Kolera salgını içindeki Londra'ya döndüğünde annesini ölmüş, kız kardeşiyle Benjamin'i evlenmiş bulan Rosina yanında getirdiği malzemelerle bir fotoğraf stüdyosu kurar. Bu alanda giderek ün sahibi olduğunu anlatır bize.

Hollywood'da erkek yönetmenlerce kadınlara en sık uygulanan ikili yapı, kariyer ve aşk (ya da evlilik) temalarıdır. Filmler geleneksel aile düzeninin yeniden kurulmasıyla son bulur. İş yaşamı (kamusal alan) erkeklerin tekelinde olduğu için, genelde kadına yönelik erkek şiddetine dayanır ve bağımsız kadınlar evcilleştirilir (Ryan ve Kellner, 1997: 220-221). Mürebbiye'de aynı ikili yapı kadın yönetmen tarafından ters çevrilir. Reddedilmesine karşın bir süre aşkında direnen Rosina sonunda aşkına karşı işi seçer. Aşk geleneksel olarak kadınların alanı (özel alan) olduğu halde, erkek alanı yeğlenir. Dönemine göre çok cesur bir seçimdir bu.

Bir gün stüdyosuna Charles Cavendish bu kez kendi isteğiyle fotoğraf çekirtmek için geldiğinde Rosina kendini tutar; ger-

çekten umursamaz mı yoksa içi mi titrer (gider), belirsizdir. Rosina duygularını belli etmez. Eski sevgilisinin fotoğrafını çeker, uzun uzun birbirlerine bakarlar, erkek fotoğraf çekimini (ve de eğretilmesel olarak ilişkilerini) kastederek "bitti mi?" diye sorar, kadın "bitti" der "adresinizi bırakın, fotoğrafları göndeririz". Son sahnede Rosina kendi fotoğrafını çeker. Artık çeken de kendisidir, çekilen de. Kimseye gereksinimi yoktur ve izleyiciden gizlemeye çalıştığı aşk acılarına karşın çok güçlüdür.

"İskoçya'yı artık hiç düşünmüyorum, neden bize hep yüz çevirenleri en çok sevdiğimizi de... Çalışmak harika bir ilaç... Artık onları hiç düşünmüyorum... Neden buraya geldiğini ya da ne olabileceğini..." Film Rosina'nın kararlı yüzü, inansak da inanmasak da kararlı sözleri ve çektiği fotoğraflarla biter; gösterilen son fotoğraf Charles'ın fotoğrafıdır.

Bakış Sorunu

John Berger'in de ileri sürdüğü gibi (1972) erkeğin bakışı ayrıcalıklı ve etkindir. Erkekler davranırlar, kadınlar görünürler. Erkekler kadınları seyrederek, kadınlar ise seyredildiklerini seyrederek. Böylece kadın kendini özellikle görsel bir nesneye, seyirlik bir şeye dönüştürür. İkinci sınıf izleyiciler olan kadınlar, kendi kendilerinin nasıl olduklarıyla, dışarıdan nasıl göründükleriyle ilgilenmeye zorlanır. Catherine King'e göre toplumsal cinsiyet kazanmış olan bakış, eril görsel ideolojinin öncelikle erkek sanatçıyı korumak için kadına sanat nesnesiymiş gibi davranmasıyla yerini pekiştirir. Kadının bakandan çok bakılan olarak yaşaması, toplumsal yaşamın söylemidir; bu söylemde erkek "kamusal", "etkin", ve "akıl" tarafındadır; oysa kadın "özel", "edilgen" ve "gövde" tarafında. Bakış kavramı, erkeğin sermaye sahibi olduğu için nesnelere denetlemesiyle yakından ilişkilidir. Bu konudaki farklı bir görüş, temsil eden ve temsil edilen insanlar arasında eşitlik olması gerektiğini öne çıkarır (Kappeler bunu savunur); kuşkusuz bakışın demokrasisiyle birlikte. Bu olmadan, bakma ve imge yaratma "özgürlüğü", her zaman beyaz erkek bakışının nesnesi olanlar için tehlikeli olacaktır (King, 1995: 134-139).

Klasik anlatı sinemasında bakmak arzulamaktır. Öyle ki sessiz sinemanın "iyi kızları" çoğu zaman eğretilmeli olarak hatta gerçek anlamıyla kördür, bu da arzu yokluğunu gösterir (Williams, 1992: 561). Laura Mulvey 1975'de yayımladığı ünlü "Görsel Haz ve Anlatı Sineması" adlı makalesinde çıkış noktası olarak Freud ve Lacan'ın görüşlerini seçer. Kız çocuğun eksiklik duygusu (penis özlemi) ve erkek çocuğun iğdiş edilme kaygısından yola çıkan Mulvey'e göre bakışın etkin denetleyicisi olan erkeğin bakışı ve zevki için kadınların teşhir edilmesi, aynı zamanda tehdit edicidir (çünkü kadınlar penise sahip olmadıklarından iğdiş edilme tehdidini simgeler). Erkeğe iki yol kalır: 1) Suçlu nesnenin değersizleştirilmesi ve cezalandırılması (ya da onun kurtarılması ve onunla denkleştirilen ilk travmanın yeniden yaşanmasıyla zihni meşgul etmek). 2) Kadının yerine ya fetiş nesneyi koyarak ya da sunulan figürün kendini tehlikeli olmaktan çok rahatlatıcı olsun diye fetişe dönüştürerek iğdiş edilmeyi tümüyle yok saymak. İkinci yol fetişistik gözetlemeciliği (skopofiliyi), nesnenin fiziki güzelliğini yüceltirken ilk yol olan dikizlemecilik (voyorizm) sadizmle bağlantılıdır. Suçlu kişinin cezalandırılma ya da bağışlanmasıyla denetim ve boyun eğdirmeye pratiğinde yatan şey hazdır (Mulvey, 1997: 21).

Filmin sonunda fallusu' ele geçiren Rosina, yaşağı bozup bir de sevgilisinin çıplak fotoğraflarını çekince erkek kendini tehlike içinde duyumsar. İğdiş edilme tehdidini geçiştirmek için Charles Cavendish ilk yolu seçer. Suçlu nesneyi (Rosina'yı) değersizleştirmek için laboratuvarda misafir bilim adamının yanında onu aşağılar, oğluna Rosina hakkında pek çok kötü söz söyler, ancak Mulvey'in popüler filmler için yazdığı makale burada geçerli değildir. Çünkü sonuçta aşağılanmasına karşın cezalandırılan kadın olur; bu da filmlerde pek sık görülmeyen bir şeydir. Cinsel dengelessnessin yönettiği bir dünyada bakmadaki haz, etkin/erkek ve edilgen/dişi arasında bölünmüştür. Geleneksel teşhirci rolleri içinde kadınlar bakılasılık mesajını veren, güçlü, görsel ve erotik etki amacıyla kodlanmış dış görünüşleriyle hem bakılan hem de teşhir edilendir. Egemen ideolojinin ve ona dayanak olan psikik yapıların ilkelerine göre erkek figür cinsel nesneleştirilme yükünü taşımaz (Mulvey, 1997: 41-42). Mulvey'in popüler filmler üzer-

rine yaptığı saptamalar Goldbacher'ın filmi için (en azından film sonu için) söz konusu değildir.

Narsistik haz imgeyle özdeşleşerek üretilirken, bir figüre cinsel uyarım nesnesi olarak bakmak gözetlemeci hazzı üretir. Rosina Charles'ın çıplak fotoğrafını çekerken ona cinsel uyarım nesnesi olarak değil, estetik bir nesneymiş gibi bakar, malzemesine estetik şekil verir, sanatçı duyarlılığını fotoğrafa aktarır.

Lacan'ın Evreleri ve Kadınların Kendi Portreleri

Psikanaliz, 1970'lerden sonra feminist film kuramına özellikle Lacan'ın görüşleriyle girdi ve film kuramına yeni bir soluk getirdi. Nancy Chodorow'un belirttiği gibi Lacancı feminizm, radikal psikanalitik ve feminist savlarda bulunur. Lacancı görüşte bilinçaltı ruhsal yaşamın temelidir, dilsel olarak oluşturulmuştur ve kurulmuş olan bu bilinçaltı bizim cinselliğimizdir. Kişi, dünyadaki yerini özne olarak ancak "simgesel" alana, bir başka deyişle anneye duyulan arzuyu (ensesti) yasaklayan ve iğdiş edilme (kastrasyon) tehdidini sembolize eden dile ve kültüre girince alabilir. Fallusuyla simgeselleştirilmiş baba, simgesel müdahaleyi gerçekleştiren kişidir. Fallus, simgesele girişi temsil eder. Bu görüşe göre öznellik cinsellik ve cinsellik yalnızca fallusun yokluğu ya da varlığıyla, cinsel farklılıkla betimlenir. Şematize edilmiş bir cinsel kimlikten ayrı öznellik olamaz. Toplumsal cinsiyet farklılığı, benliğimiz ya da öznelliğimizden geldiği zaman hep oradadır; toplumsal cinsiyet farklılığı, cinsellik ve genital şema terimleriyle (dildeki yerimiz aracılığıyla) kavranır ve deneyimlenir. Öznellik ve cinsellik karşılıklı bağımlıdır; biri olmadan diğeri gelişmez. Cinsel yapılanma ve öznellik, fallusa sahip olan erkek ve olamayan kadın için farklıdır. Arzu kuramında fallus kendini temsil ettiğinden ve annenin arzusuyla ilişkili durmadığından kadınlar (hiçbir zaman fallusa sahip olmayacakları için) kendinde özne olamazlar, eril ruhta bir belirti ve basit bir simge olurlar (Chodorow, 1989: 187-188).

Lacan'ın görüşlerine daha da yakından bakmak için Altman'ın makalesiyle devam edeceğim: 6-18 aylık arasındaki çocuk, kendisini başka bir çocuk gibi gösteren (kendi) ayna imgesi

7

Laura Mulvey'e göre cinsel farklılığın Lacancı temsili, kadına, ataeril iktidar ilişkilerini betimleyen bir kuram içinde tuzak kurar ve onu "erkek olmayan" biçiminde tanımlayarak olumsuz bir durumda bırakır (1989: 165).

durumundan bu imgeyi kendisi olarak tanıdığı bir noktaya doğru gelişir. Daha önceleri ayrı parçalar dizisiymiş gibi kendini algılar, şimdi ayna yardımıyla bütünlük duygusu kazanır. Ayna ile gerçekleşen bu ilk özdeşleşme aynı zamanda önemli bir sorun çıkarır: Çocuğun (kendisiyle) özdeşleştiği ayna imgesi aslında çocuğun kendi değil, yalnızca bir imgedir. Lacan'a göre çocuğun imgesiyle özdeşleşmesi anneye çocuğun özdeşleşmesini de içerir. "Ayna evresi" denen bu dönemi düz anlamıyla almamak gerekir. Ayna evresi imgesel düzene denk düşer; bunu ödipal evre izler. Dilin ve Baba'nın düzeninde geçen ödipal evre, simgesel düzende gerçekleşir. Annenin egemen olduğu ayna evresinde baba yok sayılır. İlk özdeşleşme gerçekleştikten sonra devreye baba girer ve çocuğu anneden ayırır. Bu ayırım, çocuğun sonradan özdeşleşeceği Baba'nın Yasa'sıyla ilk karşılaşmasını da oluşturur. Bu durum dilin kazanılmasıyla da yakından ilişkilidir. Anne yok olduğunda onu temsil etmek için çocuk, anlamlı dilsel karşıtlara başvurmalıdır (Freud'un öne çıkardığı Fort! Da! oyunundaki gibi). İkinci özdeşleşme Baba'nın Yasa'sıyla (Adı'yla) olur, bu gerçek baba değildir, Baba Yasası'nın simgesel figürüdür; üçlü ilişkiye, dilin ve kültürün dünyasına giren çocuk, imgesel olanı ve gerçek olanı ayırma yeteneği kazanır (Altman, 1985: 519-520). Altman, kolayca görülebilmesi için aşağıda kabaca çizilen çerçeveyi de yazısına yerleştirir:

Ayna Evresi	Ödipal Evre
İlk özdeşleşme	İkinci özdeşleşme
Anne'nin önemi	Baba'nın önemi
İkili ilişki	Üçlü ilişki
İmge	Dil
İmgesel düzen	Simgesel düzen

Mürebbiye adlı filmde fotoğraf makinesi fallusa dönüşür. Rosina fotoğraf aracılığı ile kendi imgesiyle karşılaşır; fotoğraf çektiğinde Salome gibi dans eder, aşğını yanına çekebilme için şehvetle oynar. Aşkı keşfeden Rosina bu evrede Charles (sevgili)

ile yavaş yavaş ikili bir ilişkiye girer. Bu mutlu evre, Baba'nın Yasa'sı araya girince bozulur. Her şey Rosina'nın merceklerle dokunması ile başlar: "Sana merceklerle dokunma demiştim kadın!" sözü ile ve Rosina'nın fotoğraf çekme isteğini sürekli reddetmesiyle Charles (Baba) artık yasa koyucudur. Rosina'nın merceklerle dokunmaması ve sevgilisinin fotoğraflarını çekmemesi Yasağı Rosina'nın değişmesinde ikinci evreyi oluşturur. Kamera, Rosina (çocuk) ve sevgilisi Charles (Baba) arasındaki üçlü ilişki artık sorunlu bir ilişkidir. Çocuk (Rosina) erkeğin oluşturduğu ve sınırlarını çizdiği dilin ve kültürün alanına girebilmek için Baba'nın Yasağına ve Yasasına (Fotoğrafımı çekmeyeceksin!) uymak zorundadır. Sorun da buradadır. Kadınlar için Baba Yasasına uyup erkek egemen düzene girmek mi yoksa yasağı tanımamak mı iyidir? Johnston'ın da belirttiği gibi ataerkil kültürün fallusmerkezliği erkek cinselliği (penis) paradigması üzerine kurulur. Ataerkil kültürde fallusun ayrıcalıklı yeri yüzünden, penisten yoksun olan kızlar için simgesele girmek, zorunlu olarak olumsuz bir giriş olur (1985: 322). Bu yüzden feminist duyarlılığı ve bilinci gelişmiş bir kadın için Yasağı delmekten simgesel Baba'yı öldürmeye kadar bir dizi çözüm üretilebilir. Rosina Baba'nın düzeni için tehdit oluşturur, çünkü makineye sahip olmak gücü elinde bulundurmak demektir. Psikanalitik kuramda anne, çocuk sahibi olarak fallus edinir, Mürebbiye'de ise Rosina fotoğraf makinesine sahip olunca fallusu ele geçirir. Önceleri fallusa sahip olduğu için Charles'ın eksiksiz olduğunu düşünen ve kendini de iğdiş edilmiş gibi duyumsayan Rosina, bu eksikliğini doldurmak ister. Rosina'nın makineye (fallusa) sahip olma talebi Baba'yı - Charles'ı korkutur. Ancak bir aşamadan sonra artık yapacak bir şey kalmaz ve erkek adına trajik sona doğru hızla gidilir. Kadın Baba Yasasına (Yasağına) uymamış ve onun fallusunu alaşağı ederek ya da ele geçirerek eril egemenliğe son vermiş ve kendi kendine, tek başına mutlu olacağı bir evre yaratmıştır. Son karelerde kendi fotoğrafını çekmesi, aynada kendini yeniden görmek istemesi ve kendini yeniden tanımlama arzusuyla yakından ilişkilidir. Bir ikinci nokta olarak ataerkil kültürde babaya dayanan Yasa'yı reddeden Rosina'nın ana evine dönmesi ve orada tek başına kalabilmesi (anne ölmüştür çünkü) önemlidir ve ayrıca simgesel düze-

nin aşılması, parçalanması da yeni bir düzen yaratılmasının kanıtıdır.

"Arzu, arzulanmanın arzulanmasıdır, Öteki'nin arzusudur ve bu Yasa'nın konusudur" (Lacan'dan aktaran Johnston,1985: 321-322). Uzun süre bu arzunun ıstırabını çeken Rosina, sonuçta arzulanmayı arzulamayı bırakır ve Yasa'dan da çıkmaya hazırlanır. Ya da daha doğrusu Rosina arzusunu erkek iktidarını yıkmak için kullanır, çünkü: "Arzu, 'erkeklığın' oluşumunda ve erkek iktidarının ve otoritesinin onaylanmasında ya da yıkılmasında önemli rol oynar" (Segal,1992: 136, vurgu benim).

Bu noktada Felicity Edholm'un, kendi portrelerini yapan üç kadın ressamın çalışmalarını tartıştığı makalesinden yararlanacağım. Edholm her ne kadar portreyi resim bağlamında kullansa da fotoğrafı düşünerek ve Edholm'un görüşlerini filmi göz önüne alarak tartışacağım. Kişinin portre, hem de kendi portresini yapması (çekmesi), her şeyden önce kimlik, benlik ve ötekilerle ilişki sorununa gönderme yapar (1995: 159). Rosina ısrarla portresinin çekilmesini ister ve filmin sonunda da kendi portresini çeker. Çünkü filmde, Rosina kişiliğinde kadın kimliği ve kadınların erkeklerle ilişkileri irdelenmektedir.

Son üçyüz yıllık Batı portre geleneği üç ana kategoriye ayrılır: Öznenin toplumsal konumu; öznenin kişisel benliği ve bireyselliği ile ilgili psikolojik gerçek; temsil edilen soyut-mutlak insanın nitelikleriyle ele alınan özne. İlk kategoride kadınlar çok seyrek bağımsız ve özerk birey olarak görülür, genelde bir erkekle (baba, koca, oğul) ilişkilendirilir. İkinci çeşit temsillerin altında bireysel kimlikle ilgili belli varsayımlar bulunur. En temeldeki varsayım özbenliğe, gerçeğe, sonuçta anlaşılabilir bir kimliğe sahip bireyin özgürlükçü, insanlı görüşüdür. Bu benlik özellikle de yüzde ifadesini bulur. Yüz ruhun aynasıdır. Psikolojik portre, bireyin biricikliğine, farklılığına ve yalnızlığına vurgu yapar. Kadın portreleri bu kategoriye çok seyrek girer. Üçüncü grupta bireyler, erdem, onur, cesaret gibi soyut nitelikleri cisimleştirir. Bu anlamda kadının erkeği ve "insanlığı" temsil edemeyeceği açıktır. Portrelerdeki kadınlar hemen hemen yalnızca erdemleri ve uygun toplumsal konumları çağrıştıran nitelikleri temsil eder:

Güzellik, bekaret, masumiyet, aşk, annelik, kölelik gibi (1995: 159-161). Mürebbiye'nin Rosina'sı portresini çektirirken her üç kategori tarafından içerilir. Toplumsal açıdan "saygın" ya da "zengin" konumunda değildir ama insan cinsinin yarısını temsil eder. O bir kadındır ve bir erkekle ilişkilendirilmeden tek başına fotoğrafının çekilmesini ister. İkinci kategori Rosina'ya en çok uyan kategoridir. Rosina özellikle kendi çektiği son portresinde, kendi kişiliğinde kadınların biricikliğini, farklılığını, bağımsızlığını, gücünü ve belki de insanlığın yalnızlığını yüzüne yansıtır. Bu yüzden üçüncü kategoriye de girer. İnsanlığı "güzelliğiyle", onuruyla, gururuyla, boyun eğmemesiyle temsil eder. Gerçekten de özgürdür ve özgürlüğü temsil eder. Başkasının acı çektirmesine izin vermez, kendini dış dünyaya kapatır, acıyı -her ne kadar unuttuğunu söylese de- kendi içinde yaşar. Filmin başındaki öngörünün gerçekleşmesi, yani Sofka Teyze'nin imasıyla erkeklere güvenilmeyeceğinin ortaya çıkması, aşk acısı çekilmesi, filmin sonunda en azından bir süre (belki de sonsuza kadar) erkeksiz yaşamının daha iyi (onurlu bir davranış) olacağı düşüncesi, bunların hepsi kuşkusuz genelleştirilmeden bir kadın deneyimi olarak algılanmalıdır. Özel ilişkilerde kadınların çok sık bu tür deneyimler yaşadığı ve yalnız kalmamak için çoğu zaman terk etme gücünü kendilerinde bulamadıkları da bir gerçektir.

Lacancı psikanalitik literatürde aynada (bu ayna simgesel olsa da) bebeğin kendisiyle özdeşleşmesi, benliğin oluşması sürecinde, dile girmede ve toplumsal cinsel kimliği edinmede önemli bir noktadır. Çocuğun aynada gördüğü bütünlük imgesi, kendini tam bir benlikmiş gibi yanlış tanumasına yol açar. Ayna evresi, çocuğun kendini dış dünyaya, Baba'nın Yasa'sının olduğu dünyaya yerleştirmesi anıdır (Edholm, 1995: 161-162). Bu noktada kız ve erkek çocuklar için dış dünya yani Baba'nın Yasa'sı ile ilişki çok farklı toplumsal cinsiyet içerimlerine sahiptir (Crowley ve Himmelweit'dan aktaran Edholm, 1995: 162). Simone de Beauvoir'a göre kadınlar, yaşamları boyunca özerklikleri ve bireysellikleri reddedildiği için aynada bireyselliği arar. Erkek çocuk, erkeksi kimliğini kazanmak için başkalarıyla olan bağlarını bastırır; onlar annelerinden ayrılmayı öğrenmek zorundadırlar, babalarıyla özdeşleşebilmek için bu gereklidir. Kızların ise böyle yap-

maları gerekmez (kadın kimliğini kazanmak için ne de olsa zaten bağlı oldukları anneyle özdeşleşmeleri gerekmektedir). Kızlar bu yüzden erkek çocuk gibi güçlü bir özerklik duygusu geliştiremez, başkalarına güçlü bir biçimde bağlanır. Bunlar da kadınların kendi portrelerinde kendilerini görme arzusu ve bağımsız olma iste-miyle açıkça bağlantılıdır (Edholm, 1995: 162). Rosina, sonuçta güçlü bir özerklik duygusu ve bağımsız kişiliğiyle kendi portre-sini çeker.

Sonuç

1974'de yazdığı ünlü kitabında Molly Haskell, yaratıcı bir yönetmenin ya da bir sistemin (örneğin Hollywood'un) ürünü olarak kadınların, erkek düşleminin aracı, ortak eril bilinçdışının "anima"sı ve eril korkunun sorumlusu olduğunu göstermişti (1987: 39-40). Ryan ve Kellner'in çalışmalarında da bir kez daha kanıtlandığı gibi, Hollywood geleneği kadını erkek arzularının nesnesi, fetiş, erkek iktidarının pasif doğrulayıcıları olarak ko-numlar. Erkek yönetmenler kadına dışarıdan bakar, iş yaşamına girdiğinde bunu, geleneksel olarak erkeğe ait olan kamu yaşamı-na giriş hakkının kazanımı olarak yorumlar. Kadınlar temsil araçlarına erişim şansını ele geçirdiklerinde kendi yaşamlarını er-keklerin gösterdiğinden çok farklı biçimlerde temsil ederler. Ka-dın yönetmenlerde kadına bakış daha öznel ve kadınlar fethe-dilmeyi bekleyen nesnelere olmaktan çok, yaşam savaşımı içinde yer alan bireyler olarak konumlanır (1997: 219 ve 226-227).

Kadın yönetmenler, aracı ellerine geçirdikleri zaman bilinçli olarak Piya'nda (1993) Champion'un ve Antonia'da (1995) Gor-ris'in yaptığı gibi hem kadınların özgül sorunlarını (onlara saldı-rılması; tecavüz gibi) ve hem de erkek çıplaklığını estetik açıdan öne çıkarıyorlar. Çıplaklık konusunda en açık kuşkusuz Müreb-be. Sandra Goldbacher Henry rolünde Jonathan Rhys Meyers'i ve Charles rolünde Tom Wilkinson'ı kamera karşısına çıplak çıkarıyor. Henry, aşkına karşılık bulamadığı için denizde çıplak koşar; Charles ise uyumaktadır ve fotoğrafı çeken Rosina için çıplaklığıyla gerçek bir estetik "nesne"dir. Sanatın (özellikle de res-min, fotoğrafın ve hatırı sayılır derecede de sinemanın) çıplak

nesnelere yıllarca kadın olunca, çıplak erkek görmek ister istemez "görme biçimlerimizi" değiştiriyor ve bu küçük yabancılaşma durumu var olan anlayışın sorgulanmasına yol açıyor. Fotoğraf-ta özellikle de son yıllarda reklam sektöründe çıplak erkek sayı-sında görülen artışın aynı düzeyde filmlerde belirdiğini söyle-mek abartı olacaktır. Ağırlıklı olarak kadın yönetmenler yılların öcünü bu şekilde alıyor. Filmdeki Rosina da, bunu amaçlamama-sına karşın çektiği çıplak erkek fotoğrafıyla kadınların öcünü al-maktadır. Kuşkusuz yalnızca bu anlamda değil, "bakış" bağla-mında bakarsak durumun önemi daha çok belirginleşiyor. Çün-kü kadın oldukları halde hem yönetmen hem de film kişisi bakan konumunda ve bu anlamda etkin durumdadır. Hem film kame-rasının hem de fotoğraf kamerasının arkasında bakanın kadın ol-ması ve objektiflerin önünde erkeklerin bulunması (onların ko-numlarını da kadınların belirlemeleri) şimdiye dek sanatsal tem-sillerde çok az yakaladığımız bir ayrıcalıktır ve bunun politik önemi de yadsınamaz. Film yönetmeninin (Sandra Goldbacher) ve film karakterinin (Rosina da Silva) yazgısı bu anlamda el ele gidiyor. Peki filmin oyuncusu için ne demeli? Rosina da Silva ile onu oynayan Minnie Driver'in yaşamları koşutluk gösterir. Rosina tıpkı oyuncu Minnie Driver'in kişisel tarihinde olduğu gibi "yardımcı" oyunculuktan, "asistanlıktan", "baş" rol oyun-culuğuna, kendi işine sahip olmaya yani "ustalığa" doğru tırman-mıştır ve film de kadınların "yardımcı" rollerinden "asıl" ol-malarına giden yolda kararlı, bağımsız ve cesaretli durmalarının, savaşmalarının ne denli önemli olduğu üzerine kurulmuştur.

Rosina karakteri için klasik anlamda (nedense hep reklam-larda ya da Hollywood filmlerinde gördüğümüz, çevremizde fazla göremediğimiz) "güzel" bir oyuncunun seçilmemesi de ay-rica önemlidir. Minnie Driver, örneğin sinemada Salome'yi (1953, yön:William Dieterle) canlandıran Rita Haywort gibi "muhteşem" değildir. Uzun siyah saçlı, esmer, çilli bedeni ve düzgün olmayan burnu ile Rosina/Minnie Driver filmi fazlasıyla "samimi" yap-maktadır.

Rosina'nın öyküsü, "bir erkeğe rağmen" yükselişin, erkeğin "yasasını" reddetmenin ve bağımsızlığı kazanmanın son yıllar-daki iyi bir örneğidir.

Kaynakça

- Altman, F. Charles (1985). "Psychoanalysis and Cinema: The Imaginary Discourse". *Movies and Methods* vol.II Bill Nichols (der.) içinde. California: Univ of California Press. 518-531.
- Berger, John (tarih yok). *Görme Biçimleri*. Çev., Yurdanur Salman, M.Quigley. Yankı yay.
- Chodorow, Nancy J. (1989). *Feminism and Psychoanalytic Theory*. New Haven ve London: Yale Univ. Press.
- Cowie, Elizabeth (1997). *Representing the Woman: Cinema and Psychoanalysis*. London: Macmillan Press.
- Eagleton, Terry (1990). *Edebiyat Kuramı*. Çev., Esen Tarım, İstanbul: Ayrıntı.
- Edholm, Felicity (1995). "Beyond the Mirror: Self Portraits". *Imagining Women: Cultural Representation and Gender*. Frances Bonner, Lizbeth Goodman, Richard Allen, Linda Janes, Catherine King (der.) içinde. Cambridge: Polity Press. 154-172.
- Giddens, Anthony (1994). *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*. Çev., İdris Şahin. İstanbul: Ayrıntı.
- Goodman, Lizbeth (1995). "The Pornography Problem". *Imagining Women: Cultural Representation and Gender*. Frances Bonner, Lizbeth Goodman, Richard Allen, Linda Janes, Catherine King (der.) içinde. Cambridge: Polity Press. 274-283.
- Haskell, Molly (1987). *From Reverence to Rape*. 2nd ed. Chicago: The Univ. Of Chicago Press.
- Humm, Maggie (1997). *Feminism and Film*. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Johnston, Claire (1985). "Towards a Feminist Film Practice: Some Theses". *Movies and Methods* vol.II, Bill Nichols (der.) içinde. California: Univ of California Press. 315-327.
- King, Catherine (1995). "The Politics of Representation: A Democracy of the Gaze". *Imagining Women: Cultural Representation and Gender*. Frances Bonner, Lizbeth Goodman, Richard Allen, Linda Janes, Catherine King (der.) içinde. Cambridge: Polity Press. 131-139.
- Kitabı Mukaddes Şirketi (1995). *Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit*. İstanbul.
- Miller, Michael Vincent (1997). *İkili İlişkilerde Terörizm: Erotik Yaşamın Yozaşması*. Çev., Sinem Gül, İstanbul: Varlık.
- Mulvey, Laura (1989). "Changes: Thoughts on Myth, Narrative and Historical Experience". *Visual and Other Pleasures* içinde. London: MacMillan. 159-176.
- Mulvey, Laura (1997). "Görsel Haz ve Anlatı Sineması". *25. Kare*. Çev., Nilgün Abisel. (21):38-46.
- Ryan, Michael ve Douglas Kellner (1997). *Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası*. Çev., Elif Özsayar. İstanbul: Ayrıntı.
- Segal, Lynne (1992). *Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler*. Çev., Volkan Ersoy. İstanbul: Ayrıntı.
- Smelik, Anneke (1993). "What Meets the Eye: Feminist Film Studies". *Women's Studies and Culture*, Rosemaria Buikema, Anneke Smelik (der.) içinde. London: Zed Books. 66-81.
- Williams, Linda (1992). "When the Woman Looks". *Film Theory and Criticism*. Gerald Mast, Marshall Cohen, Leo Braudy (der.) içinde. Oxford: Oxford Univ. Press. 561-577.

"Özel Alan - Kamusal Alan" Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekan

Özet

Bu çalışmanın amacı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kentsel çevredeki yansımalarını ve kentsel yapı çevrenin fiziksel-toplumsal tasarımı ile geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin sürdürülmesi arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktır. Bu tartışmada, özel alan / kamusal alan karşıtlığının özekselleşmiş bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, öncelikle, geleneksel özel alan / kamusal alan ayrımının toplumsal cinsiyetçi bir ayrıma karşılık geldiği savunulmaktadır. Ardından, bu karşıtlıktaki "alan"ın, salt bir eğretilen ya da bir soyutlama olmadığı, kentsel "mekan"da karşılıklarını bulduğu öne sürülmektedir. Bu çerçevede, özel / kamusal alanların toplumsal cinsiyetçi kodlanması ile kentsel mekanın toplumsal cinsiyetçi yapılması arasında, gerek toplumsal cinsiyet rollerini simgeleştiren, gerekse bu rolleri yeniden üreten karşılıklı bir ilişki olduğu önermesi, çalışmanın temel izleğini oluşturmaktadır.

Ayten Alkan

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Urban Space and "Private - Public Space"**Distinction: A Feminist Critique****Abstract**

The aim of this study is to demonstrate gender inequality in structures and processes of urban sphere and to highlight the link between the physical-social design of urban environment and maintaining of the traditional gender roles. Throughout the discussion, private / public space dichotomy as a gender-biased distinction is taken as an analytical priority. Thus, the term of "space" in this dichotomy is not only a metaphor, but also an ensemble of concrete relations corresponding in the urban environment. Gender content of urban environment is exposed by proposing that there is a close connection between the gender-biased structuring of urban space and of "private / public" coding through which gender roles are symbolized and reproduced.

"Özel Alan - Kamusal Alan" Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekan

I. "Özel Alan - Kamusal Alan" Kavramsallaştırmasının Feminist Eleştirisi

Feminist yazının geleneksel felsefeye ve hemen hemen bütün bilimsel disiplinlere yönelik eleştirisi, bu alanlarda kullanılan temel kavramların "eril düşünce tarzı" üzerine oturduğu savından yola çıkmaktadır. Söz konusu düşünce tarzı, ilk olarak, sıradüzenseldir (hiyerarşiktir); erkek-egemen bir değerler sıradüzeni içine yerleştirilmiş bir egemenlik/baskı altına alma mantığı üzerinden işler. Bu mantık "aşağı konumda" bulunan bir türün, "üstün konumda" bulunan bir tür tarafından baskı altına alınmasını, ezilmesini, yönetilmesini, dışlanmasını meşrulaştırıcı ve pekiştirici bir niteliğe sahiptir. İkinci olarak, eril düşünce ikilikçidir: Sıradüzensel düşünce aynı zamanda bir takım ikilikleri içinde barındırır: Zihin/beden, bilim/halkın bilgisi, akıl/duygular, us/us dışı, uygarlık/doğa, özne/nesne ... gibi. Bu değerlerden birinciler erilliğe, ikinciler dişillığe atfedilir. Böylece, kadın, eril değerlerle özdeşleştirilen otorite, kamusal alan, iktidar, politik temsil gibi kavramlardan ve kurumlardan dışlanır. Feminizm, bu dışlanmayı pratikte gidermenin yanı sıra, kuramda da kavramların içeriklerini değiştirme çabasıdır.

"Kamusal - özel alan" karşıtlığının ise, geleneksel kavramların bu eleştirel yeniden değerlendirilmesinde özekselsel bir yeri var gibi görünmektedir. Feminist hareket kadar feminist yazının çok çeşitli izlekleri de eninde sonunda bu karşıtlıkla ilişkilendirilmektedir. Söz konusu karşıtlığın özekselsel konumu, "kamusal" ve "özel" sözcüklerinin farklı deneyim alanları ve farklı disiplinlerde, baş-

ka başka amaçlarla ama her birinde toplumsal cinsiyetçi bir işlevle kullanılması kadar, "alan"ın, yine farklı kullanımlar çerçevesinde, bir eğretilmeden fazla bir şeye işaret etmesiyle de ilişkilidir.

Bu bölümde, özel alan - kamusal alan ayrımının toplumsal cinsiyetçi bir ayrıma karşılık geldiği tartışılacak, bu "farklı alanlar" ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki araştırılacaktır. "Alan"ın salt bir eğretilme ya da soyutlamadan daha fazla bir şeye işaret ettiği ve kentsel "mekan"da karşılıklarını bulduğu savı ise bir sonraki bölüme bırakılmaktadır.

A. Felsefede ve Politika Kuramında "Özel-Kamusal" Ayrımı

Kamusal ve özel arasında çizilen çizgi, öz olarak örneğini kozmopolit, kamusal davranışta bulan medeni talepleri, örneğini ailede bulan doğanın talepleri karşısında dengeleyen bir çizgiydi... İnsan kendisini kamusal alanda yaparken, özel alanda, öncelikle de aile yaşantısı içinde doğasını gerçekleştiriyordu.

Richard Sennett

Aşağı yukarı 2500 yıllık geçmişi olan felsefe ve politika kuramında, başından beri, özel ile kamusal, birbirlerine karşıt, dolaşısıyla birbirleriyle ilişkili olarak tanımlanmış ve bu iki kavrama, yine birbirleriyle ilişkilendirilerek politik anlam yüklenmiştir.

Sokrates'ın politik bir içerik taşıyan ahlak anlayışı, Platon'un bir "organizma"ya benzettiği politik toplumu ve Aris-

to'nun "ortak iyi"ye yönelen kamusal ya da politik alanı Polis'in esenliğinin sağlanmasını, hiçbir zaman kadın olmayan "yurttaş"ın bilgili ve erdemli yaşamasını hedeflemektedir (Ağaoğulları, 1989: 104, 180). Özel alanı değerlendirme konusu yapmanın ölçütleri bilgi-erdem-erdemli yaşam değildir. Özel alan, eşitsizlik, bağımlılık ve yaşamın doğal gereksinmelerini karşılamak üzerine kurulu ilişkilerle ayırd edilmektedir. Eşit olmayanlar arasındaki ilişkiler (özgür erkek - köle, erkek - kadın, ebeveyn - çocuk gibi), politika için gerekli koşulları oluşturur fakat, politik çözümlemenin ilgi alanına girmez.

Klasik Eski Yunan düşünürlerinden çok sonraki ve farklı farklı dönemlerde yaşayan Machiavelli ve Weber ise, erk'in alanı olarak tanımlanan kamusal alanı, "ahlaksal ilke" ile yönetilen bir özel alan kavrayışının karşıtlığında kurmuşlardır. Bu, aynı zamanda, "ahlaksallık" ile politika arasındaki bir ayrıma da işaret etmektedir (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 217).

Hobbes ve Locke gibi erken dönem liberal kuramcılar, politik/kamusal alan ile özel alan arasındaki bu ayrımı sürdürmekle birlikte, ilgi odaklarını çeşitli yönlere kaydırmışlardır. Kamusal/politik rol ve sorumlulukları tanımlamanın yanı sıra, devletin erkini sınırlandırmanın bir yolu olarak, bir özel alan tanımlamışlardır. Hobbes ve Locke, bir kişiyi özgürlüğünden yoksun bırakmanın tek temelini o kişinin kendi onayı olabileceğini savundular. Bu açıdan bakıldığında, "kamusal", erk ve baskının toplumsal olarak yapılandırılan alanı, politik özgürlüğün uygulama alanı; "özel alan" ise, yapılandırılmayan/yapay olmayan, erk ve baskı ilişkilerinden bağımsız, doğal özgürlük alanı olarak tanımlandı. Böyle bir ayrım, özel alandaki gönüllü ekonomik değişim, cinsel ilişki, aile yaşamı gibi ilişkilerin erkle ilişkili olmadığı varsayımına dayanıyordu. Özel alan kavramı, politik olmadığı düşünülen/doğal olduğu varsayılan her şeyi (ekonomik ilişkiler, arkadaşlık, gönüllü örgütlenmeler, ev ve aile ilişkilerini) içerecek biçimde kullanılıyordu (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 214-5).

19. yy. sonu ile birlikte, endüstriyel kapitalizmin gelişimi, özellikle Marx'ın kapitalist ilişkilere yönelik çözümlenmeleri,

"kamusal" kavramının ekonomik etkinliği de kapsayacak biçimde genişlemesine yol açmıştır. Marxistler, liberalleri, erk çözümlenmelerini politik alanla sınırlı tuttıkları için eleştirdiler ve bunun ekonomik ilişkileri, özellikle de pazar ilişkilerini kapsaması gerektiğini vurguladılar; çünkü politik ilişkiler, gerçekte ekonomik ilişkilerin bir uzantısıydı. Bu, egemen liberal görüşün keskin bir eleştirisi için yeni bir bakış açısı sunsa da, özel (ve dolayısıyla "doğal") alanın erk ilişkilerini içermediği, dolayısıyla politik olmadığı yönündeki liberal varsayımı dışarıda bırakmıştır (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 215).

Hannah Arendt, kamusal/özel ayrımının yapılandırılması üzerinde durmuş, fakat "kamusal" üzerinde daha çok Aristocu bir vurgu yapmıştır. Gerçekte, insanın koşullarını belirleyen üç etkinlik alanı olduğunu öne sürmüştür: emek, çalışma ve eylem. İnsan özgürlüğünün ve onurunun bir anlatımı olarak, "eylem" in önemi üzerinde durmuştur. Buna karşıt olarak, "emek", doğumun, büyümenin ve ölümün döngüsel biyolojik süreçlerine karşılık gelir. Öncelikli olarak gereklilikle tanımlanır ve büyük ölçüde aile içinde, özel alanda gerçekleşir. İşgücünün üretimine yönelik etkinlikler, yaşamın ve türlerin sürdürülmesi açısından gerekli olmakla birlikte, yineleyici ve yaratıcılıktan uzaktır; insan gizil gücünün tam bir anlatımını yapması çok güçtür. "Çalışma", insan kişiliğinin yaratıcı yönlerinin açığa çıkarılabilmesi için olanaklar sunar. Bununla birlikte, sınırlıdır; insan yaşamının sürdürülmesi için gerekli görevler üzerinde odaklanır ve gereklilikle bu denli sınırlandırılmış etkinlikler bireysel özgürlüğün anlatımı için yeterli olanakları sağlayamaz. Bu durumda Arendt için özel alan, insanın varlığını sürdürmesi için gerekli ve önemli olabilir; ama, insan özgürlüğü ancak kamusal alanda tam anlamıyla gerçekleştirilebilir (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 215-6). Bir başka anlatımla, Arendt, "kendi"nin, ancak görünürlük tarafından kurulduğunu, dolayısıyla kamusal etkinliği zorunlu kıldığını savunur. Bu bakış açısından özel alandaki etkinlikler ya da "mahremiyet", bir hak ya da ayrıcalık değil, kamusalın yokluğudur ve bir yoksunluktur. Arendt'gel tezde özel alan, baskı altına alma ve boyun eğmenin sıradüzensel ilişkileri

içinde gerçekleştirilen yineleyici etkinliklerin alanı olarak betimlenir (Squires, 1994: 389-90).

Bütün bu kavramlaştırmalara bakıldığında, özel ile kamusal alanların ayrıştırılması süreci boyunca, bir takım değerlerin de ikiye ayrıldığı görülmektedir: Fedakarlık/bencillik, duygusallık/ussallık, uzlaşmacılık/savaşkanlık, ... gibi. Bunlardan birinciler özel alana ve kadına, ikinciler kamusal alana ve erkeğe atfedilmiştir. Böylece, ideolojik tasarlama da başlamıştır. "İdeoloji", bu bağlamda son derece uygun bir sözcüktür; çünkü, "özel" in ve "kamusal" ın liberalizmle eklenilen geleneksel kavramlaştırılmaları toplumsal gerçekliği gözden kaçırmakta ve belirsizleştirmektedir. Değerlerin böylesi bir bölünüşü, gerçekte, "akıl" kavrayışıyla ilişkilidir: Batılı politika felsefesinde, erkek, kusursuz "Akıl" ın temsilcisidir. Kadın, Akıl' dan dışlanmış durumdadır; akılcı olmayanla, duygularla, tutkularla ve doğayla özdeşleştirilir.

Modern toplum, böyle bir "Akıl" kurgulaması üzerinden kurulmuştur. Feministler, modern toplumun, sınıf ilişkileri ile olduğu kadar ataerkil ilişkilerle de yapılandırıldığını ve özel-kamusal ayrımının, sözde, "evrensel, eşitlikçi ve bireyci" bir düzende kadınların erkeklere boyun eğmesinin üzerini örttüğünü savunmaktadırlar. Özel ile kamusal, modernist ataerkillik madalyonunun iki yüzüdür, iki ayrı madalyon değil (Pateman, 1989: 120-2). Madalyonun iki yüzünün, böylesi bir ikilikçi-sıra-düzensel bölünüşüne ve birbirini dışlayıcı olarak tanımlanmasına karşı feminist kuram, varsıl ve çok yönlü bir başkaldırı oluşturmaktadır. Feministler, bu geleneksel ayrımın, sözde özel alandaki erk ilişkilerini ne yollarla gözlerden gizlediğini ve kamusal alanın erilliğini nasıl maskeleydiğini araştırmaktadırlar (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 217-20).

B. Eril Özel-Kamusal Ayrımına Feminist Karşı Duruş

Feminist eleştiriler, çok büyük ölçüde, kamusal-özel alan ayrımının geleneksel tanımlayıcı öğelerine yönelmektedir. Birincisi; açıktır ki, kamusal-özel ayrımı toplumsal cinsiyetçi bir bölünmeye karşılık gelmektedir. Yukarıda özetlenen eril düşünce tarzı, kadını akıldan, dolayısıyla birey olma konumundan

ve ancak "tam birey" in ulaşabileceği kamusal alandan, tarihsel ve kuramsal olarak dışlamaktadır. Böyle olduğu içindir ki, İnsan Hakları Bildirgesi' nde geçen "herkes" kavramının kadınları kapsamadığı düşünüülerek, 1791' de Kadın Hakları Bildirgesi yayımlanmış ve yine 1789 bildirgesindeki "herkes" in içinde kadınlar olmadığı içindir ki, hareketin başını çeken Olympe de Gouges giyotine gitmiştir.

İkincisi; iki kavram birbirlerinin karşıtlığında kurulduğundan, kamusalın ve özelin ne olduğunun kesin bir sınırla ayırd edilmesi olanaklı değildir. Her iki kavram da doğal ya da politika-öncesi kavramlar olmayıp toplumsal olarak yapılandırıldıklarından, her birinin ne anlama geldiği, zamana, yere ve dahası farklı toplumsal kümelerle göre değişir. Bu değişkenlik, aynı zamanda, her iki kategorinin de ötekinin özelliklerini şu ya da bu ölçüde içermesi sonucunu da doğurur. Bir başka deyişle, kamusal ile özelin, Batılı politika kuramında hatları çizildiği gibi, kesin sınırlara sahip iki ayrı "ilkesi/doğası" değil, son derece geçirgen ve değişken sınırlara sahip, zamana, mekana ve farklı durumlara göre değişebilir "doğaları" vardır. (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 220-4; Squires, 1994: 396-7).

Feminist kuramın, kamusal-özel ayrımına yönelttiği bu iki eleştiri noktası da üçüncü ve temel bir sorgulama alanında düğümlenmektedir. O da bütün bir Batılı politika kuramı boyunca varsayılmış "erkin ve erk ilişkilerinin kamusal alana özgüllüğü" dür. Bu varsayım doğrultusunda, özel alan politik çözümlemenin dışında bırakılmış, erk ilişkilerinden "ari" sayılmıştır. Feminist kurama göre ise, özel alan ya da mahremiyet, doğal olarak gelişen bir şey olmadığı gibi, politika-dışı bir olgu da değildir. Bu da en çarpıcı anlatımını, "kişisel olan politiktir" savsözünde bulmaktadır.

Artık bu noktada, "evlilik, aile, hane, ev" gibi özel alana işaret eden kavramlar söz konusu olacağı ve bu kavramların da kentsel "mekan" ile "alan" ilişkisinin irdelenmeye çalışılacağı izleyen bölüme bırakılması yeğlendiği için, daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Fakat, bu bölümü tamamlamadan önce, son bir noktaya değinmek gereklidir.

Kamusal ile özel'in feminist eleştirisi bu ayrımın toplumsal cinsiyetçi ve geçirgen doğasını ortaya koyduğuna göre, bu kavramları toptan kaldırıp atmak mı gerektiği sorulabilir. Feminist yazının buna verdiği yanıt "hayır"dır. Tam tersine, kamusal ile özel'in belirsizliklerinin feminist çözümlemesi, bu kavramların hem anlamlarının hem de uygulamalarının ciddi bir politik savaşımın odağı olduğunu göstermektedir. Kamusal ile özel arasındaki çizgi ne zaman bir kamuoyu tartışması durumuna gelse, bu, tartışılan meselede çıkarı olan erk bileşenlerinin ve rollerinin yeniden gözden geçirileceğinin bir belirtisi olarak görülmelidir. Güncel uygulamalarda ne tür bir erk varlığını duyurmaktadır? Mahremiyet hakkı istemi ile kimlerin erkine karşı başkaldırılmakta ya da kimlerin erki koruma altına alınmaktadır? Ya da kamu karışmacılığı istemi karşılanırsa, bu kimlerin yararına hizmet edecektir? Feminist strateji, genellikle, kamusal ile özel arasında belirgin bir çizgi çizilemiyorsa da, bunu yapma girişiminin gündeme geldiği her özgül durumda, korunacak çıkarın ne olduğu konusunda uyanık olunması gereğini vurgulamaktadır.

II. Özel ve Kamusal "Alanlar" ile Kentsel "Mekan"ın İlişkisi

- Chicago kentini kimler kurdu?

-İnsanlar...

- İnsan var insan var! Chicago'yu erkekler kurdu kızım, erkekler!

Ve onu yıkacak olan da erkeklerdir...

Hauptmann ve Brecht,

Mutlu Son

Bir önceki bölümde, özel-kamusal karşıtlığının Batılı felsefede ve politika kuramında çizilen genel çerçevesi verilmeye çalışılmış, bu kavramların birbirinden ayrılma tarzının cinsiyetçi bir ayrıma, dolayısıyla toplumsal cinsiyetlerin yapılandırılmasına karşılık geldiği açıklanmaya çalışılmıştır. Özel-kamusal ayrımının kökenlerine, niteliğine ve geçerliliğine ilişkin tartışmalar

rın, toplumsal cinsiyet ile mekanın birlikte kuramsallaştırılmasında temel bir moment olduğu kabul edilmektedir (Cooper, 1997: 196). Bu bölümdeki genel izlek, özel ve kamusal kavramlarının ortak paydası olan "alan"ın salt bir eğretileme ya da soyutlama olmadığı, bunun kentsel "mekan"da somut olarak karşılıklarını bulduğu savı üzerinden gidecektir. Böyle bir sav, kuşkusuz, hem toplumsal, ekonomik, politik hem de fiziksel nitelikte kentsel yapıların, yanı sıra kentsel süreçlerin de, toplumsal cinsiyetçi kodlamalarla iç içe olduğu savını da içermektedir.

A) Ev ile Ev-Dışı (Hane ile Hane-Dışı)

Bir duvar örmeden önce, neyi içeride, neyi dışarıda bırakacağımı bilmek isterim.

Robert Frost

Kamusal alanın neleri içerdiğine ilişkin farklı anlayışlar taşımalarına karşın, bütün geleneksel özel alan-kamusal alan kavramsallaştırmalarında ortak olan, özel alanın "hane-içi alan, kadın etkinlikleri ve ev-içi yaşam" olarak anlaşılması ya da en azından bunu kesinlikle kapsamaması ve bu alanla başka her şey arasında köktenci bir ayrım yapılmasıdır. Ekonominin bu şemaya nereden eklemeneceği büyük ölçüde tartışmalı kalmaktadır; fakat çok çeşitli görüşlerden kuramcılar, hane-içi, kişisel, ailevi ve cinsel ilişkilerin özel'e ait olduğu konusunda uzlaşmış görünmektedirler. Dahası, bu düşünürler, erk -özellikle de politik erk- çözümlemelerini kamusal alanla sınırlandırmışlardır (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 216).

Kamusal alan ve bu alanı yöneten ilkeler, hane içindeki ilişkilerden ayrı ya da bağımsız görülmektedir (Pateman, 1989: 119). Buna göre, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, ortak kural koyma, politik çatışma ve uzlaşma gibi değerlerin hiçbirisi hane-içinde söz konusu değildir.

Brennan ve Pateman, hem Hobbes'un hem de Locke'un metinlerinde, liberal söylemin cinsiyetler karşısında yansız görünen "yurttaş"ının, açıkça, erkek hane-reisi olduğunu göstermişlerdir. Pateman'ın bu ve sonraki çalışmaları (Brennan ve Pateman, 1979; Pateman, 1980; 1988, 1989) açıkça ortaya koymuş-

1
"Mekan", salt fiziksel ya da yapı (inşa edilmiş) boyutuyla değil, aynı zamanda toplumsal, ekonomik, yönetsel, kültürel ve dahası psikolojik boyutlarıyla anlaşılmaktadır.

tur ki politik katılım yapıları, "onay"ın anlamı ve yurttaş olabilmek için gerekli olan özerklik, hep açıklanmamış birtakım varsayımlar üzerine kurulmuştur. Bu açıklanmamış varsayımlar, erkek "yurttaş"ın beslenme ve bakım gibi gereksinmelerini karşılayacak gündelik etkinliklerin başkası tarafından, daha açık olarak, karısı ya da hanedeki başka kadınlar tarafından yerine getirileceği varsayımını da içermektedir. Fakat bu kadınların herhangi bir politik rol üstlenip üstlenmeyeceği ya da erkeklerle ilişkilerinin doğası sorunu, tamamıyla gözardı edilmiştir (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 217-8). Daha açık bir anlatımla, "evlilik sözleşmesi", "toplum sözleşmesi"ne önceldir.

İki demokrasi kuramcısı, J.J. Rousseau ve J.S. Mill, ötekilerden farklı olarak, hane-içi ilişkileri inceleyip bu ilişkilerin kamusal yaşamı nasıl etkileyebileceğini tartışmış ve oldukça farklı sonuçlara varmışlardır. Rousseau, kız ve oğlan çocuklarının farklı toplumsallaşma süreçlerine işaret eder. O'na göre bu, ailenin kararlılığını (istikrarını), ailenin kararlılığı da toplumun kararlılığını sağlar. Mill, ise, tersine, kız ve oğlan çocuklarının eğitiminin eşit olması gerektiğini, çünkü kadınların da politik yaşamda etkin olması gerektiğini savunur (Ackelsberg ve Shanley, 1996: 216). Evdeki erkek egemenliği/kadının boyun eğmesi biçiminde gerçekleşen ilişkinin politik yaşamın demokratikliği için zorunlu olan karşılıklılığı zedeleyeceğine, çünkü erkeklerin "bildiğini okuma" alışkanlıklarını güçlendireceğine inanır. Batılı demokrasi kuramcıları arasında Mill, ayrıksı (istisnai) bir düşündürüdür. Çoğunluk, haneyi ve politikayı farklı düzenlere bağlı saymış ve bunların farklı ölçütlerle değerlendirilmeleri gerektiğini savunmuşlardır.

Dolayısıyla, "kamusal" ve "özel" kategorileri geleneksel liberal kuramın özeğindeyken, kuramın kendisi bu kategorilerin toplumsal cinsiyetçi doğasından bütünüyle habersizdir. Demokrasinin ve katılımın çok övülen kamusal alanında "ortak çıkar" erkeklerce belirlenmiş ve bir erkek-kardeşlik (brotherhood) çerçevesinde, "kamusal", tarihsel olarak, erkeklerin dışlayıcı alanı olarak kurulmuştur (Donovan, 1997: 19). Birincil olan "kamusal"dır. İkincil olan, ayrıştırılması gereken de tek tek erkeklerin

kişisel egemenlik alanlarıdır: Kadın ve çocuklar. Bu kişisel egemenlik alanları kentte mekan, hukukta evlilik sözleşmesi olarak tasarlanmıştır.

Burada akla gelen soru, liberal geleneğin doğasında olmayan, en azından liberal gelenekle başlamayan "hanenin özerkliği" geleneğinin, nasıl olup da liberal söyleme, "mahremiyet hakları"na ilişkin mevzuata ve mekanın düzenlenmesine içerildiğidir. Daha açık olarak belirtmek gerekirse, liberalizmin temel dayanağı birey ise, özel alan neden bireyin alanı olarak değil de "hanenin alanı" olarak tanımlanmaktadır? Sennett'nin düşünceleri, bunda, 19. yy'da yaşanan kaosu da etkili olduğuna işaret etmektedir. Sennett'ye göre,

19. yüzyıl kapitalizminin yol açtığı sarsıntılar imkanı olanları, ne kazananların ne de kaybedenlerin anladığı bir ekonomik düzenin şoklarından kendilerini mümkün olan her biçimde koruma çabasına sürükledi.... Aile, bu korunma yollarından biri haline geldi. 19. yüzyıl boyunca aile tikel, kamusal olmayan bir alanın merkezi olmaktan çıkarak, kamusal alandan daha yüksek ahlaki değerler taşıyan, salt kendi başına bir dünya, idealize edilmiş bir sığınak görüntüsü veriyordu. (36)

Sennett'nin savı, ailenin "hangi cins için" sığınak işlevi gördüğü sorusunu içermemesine koşut olarak, toplumsal cinsiyetler açısından açıklayıcı olamamaktadır. Sennett'nin kendisi de düşüncelerini ilerletirken, aile ile kamunun toplumsal cinsiyetçi bölünmesine epeyce yaklaşmaktadır:

Ancien régime'in şehir muası, endüstri kapitalizminin özelleştirici itkileriyle başka bir biçimde birleşmişti. Kamu ahlak ihlallerinin ortaya çıktığı ve hoş görüldüğü bir yerdi; kamusal ortamda saygınlık kuralları kırılabilirdi. ... Ahlak dışı bir alan olarak kamu, kadınlar ve erkekler için farklı şeyler ifade ediyordu. ... Erkekler kamusal yaşamın ahlak dışı oluşunu, kadınlar gibi onun sadece bir rezalet alanı olduğu şeklinde değil, alttan alta bir özgürlük alanı sunduğu şeklinde yorumluyorlardı. Örneğin, 19. yüzyıl lokantalarında, saygın bir kadının, aralarında kocası da bulunsa bile, bir grup erkekle birlikte yemek yemesi sansasyona yol açardı. Oysa bir burjuva erkeğin kendinden daha düşük se-

2

Bunun en çarpıcı örneği, dünyanın her yerinde, kadınların aile içi şiddetten korunmasını amaçlayan yasaların "Kadının korunmasına yönelik..." değil, "Ailenin korunmasına yönelik..." başlıklarıyla çıkarılıyor olmasıdır.

viyeden bir kadınla dışarıda yemek yemesi sessizce, ama özenle geçiştirilirdi. (40)

Burada, ailenin "kim"in sığınağı olabileceği sorusu yanıtını bulmakta, kadının söz konusu "kamusal ortam" dan dışlanan olduğu açıklığa kavuşmaktadır. Öte yandan Sennett, yine 19. yüzyılda, kamusal denen alanda "ahlaksal birliğin sağlanması"na yönelik olan birtakım tüzel (suçluları ve yoksulları delilerden ayırd eden düzenlemeler gibi), tıbbi (psikiyatri, cinselliğin tıbbileşmesi, serbest gözlem, teşhis, sağaltım gibi) ve kurumsal (klinik, tımarhane gibi) araçların da ortaya çıktığını (Foucault, 1973; 1988; 1993; 1992a; 1992b; 1994a; 1994b) göz ardı etmektedir. 19. yy.'da us ile us-dışı arasındaki diyaloğun kopmasının, ahlak-dışı/ahlak ayrımının yalnızca kamu/aile ayrımıyla basit bir denkleştirilmesi biçiminde kendini göstermediğini, bu ayrımı korumak üzere kamu'nun kendi içinde de bir "temizliğe giriştiği"ni gözden kaçırmaktadır. Bu "temizlik",

Normal/Patolojik ayrımının tekvinidir ... Kentli bir bir, aforoz odaklarını göstermeyi üstlendi. Sapkınlığın altını çizdi. Aile'nin; toplumun çekirdeğini oluşturmasını düşündüğü temel birimin mayasını zedeleyebilecek, bu ana yoldan sapma'yı deneyecek tavırları tek tek seçti ... (bu tavırlar) bilimsel kimliklerle zührevi/psikiyatrik bölgeye sevk edildi ... hane kutsal kılındı ... Öteki kavramına yer vermeyen bir güvence siyasasını aradı ve buldu kentli. (Batur, 1982:20)

Ötekiler'in içinde yer alan kadın, ailenin mekanı olan eve hapsedilirken, deliler, suçlular, hastalar vs. gibi "ötekiler" de başka mekanlara hapsedilmektedir. Fakat yine de "toplumun temel çekirdeğini oluşturması beklenen temel birim"in neden birey değil de aile olduğu sorusu yanıtsız kalmaktadır. Kymlicka, bu karmaşıklığın çözülmesi için üç tür kamusal-özel alan formülasyonu önermektedir (Aktaran Squires, 1994: 393):

1) "Politik - toplumsal" ayrımı: Liberaller tarafından savunulan bu ayrım, "bireyin, politik erk uygulamalarından bağımsızca, bu uygulamalarla engellenmeksizin kişisel uğraşlarında ve ilişkilerinde mutluluk arayışı" olarak algılanan bir özgürlük anlayışını gündeme getirmektedir. Bu özgürlüğün yaşama ge-

çebilmesi, devletle toplum arasında keskin bir ayrımı ve devletin özel ya da toplumsal yaşama karışmada bulunma yollarının sınırlandırılmasını gerektirir. Bu ayrımda, ilgi yalnızlığa ya da yalıtılmışlığa ilişkin olmaktan çok, özel ya da toplumsal etkileşime yöneliktir.

2) "Toplumsal - kişisel" ayrımı: Bu ayrım, daha yakın zamanlı bir kökene sahiptir. Bir ölçüde, toplumun liberal yüceltilişine karşı çıkışın ürünüdür. Kamu içinde (burada hem devlet hem toplum söz konusudur) yaşanan toplumsal baskıların güçlendirdiği "uygunluk" tehlikesini vurgulayan Romantikler, bireyin yalıtılmışlığının önemi, mahremiyetin zevkleri ve bireysel tepkilere olan gereksinme üzerinde durmuşlardır. Toplum içindeki zorlayıcı grup-erkine yönelik liberal kaygılara göndermede bulunan Romantik toplumsal - kişisel ayrımı liberal akım içinde geniş kabul görmüştür; zira günümüzde liberalizm, salt devlet karışmasından bağımsız bir özel alanın güvenceye alınmasını değil, aynı zamanda bireylerin mahremiyete kavuşabileceği bir "alan içinde alan"ın güvenceye alınmasını savunmaktadır.

3) "Kamu - aile" ayrımı: Bu ayrım, tutucu ataerkil kökenden gelmektedir, köktenci biçimde 'illiberal'dir ve öteki iki liberal karşıtıktan kesin biçimde ayrılmalıdır. İkinci ayrımda sözü edilen ikincil "alan içinde alan"ın aileye ve haneye ilişkin olanla neden bu denli iç içe girmiş olduğunu anlayabilmek için bu üçüncü ayrıma dikkat edilmelidir. Ailenin özerkliğine ilişkin ön-liberal ve liberal-karşıtı ataerkil gelenek, liberal geleneğin doğasında olan bir şey değildir, liberal söyleme, mahremiyet haklarına ilişkin mevzuata ve mekanın düzenlenmesinin ilkelerine -dolaşma biçiminde- içerilmiştir. Liberal kuramın temeli olan özerk birey kavramı, aile özerkliği ile kılışal olarak birleştirilmiştir.³ Bu kılışal bir araya geliş, liberalizmin soyut bir birey kavramına dayanması nedeniyledir. Oysa, tarihsel ve nesnel anlamda, bu birey "erkek"tir ve haneyi her zaman kişisel egemenlik alanı olarak görmüştür. Kapitalizmden, ve bu üretim dizgesinin ideolojisini kurgulayan liberalizmden önce de hane içi-dışı ayrımı vardır; endüstrinin gelişmesi, üretimin ve yeniden

3 Squires'in projesi, bu birleşmişliği çözmek ve özerk bireyi aile bütünlüğünden ayırd etmek olacaktır. Fakat bu proje, yukarıdaki ikinci formülasyona bir dönüş olarak görülmemelidir. Squires, liberal kuramdaki soyut bireyin yerine somut bireyi geçirmeyi önermektedir (394 vd.).

üretim mekansal olarak parçalanması döneminde ve bundan sonra da eklenerek varlığını sürdürmüştür.

Dolayısıyla, özel alan-kamusal alan ayrımının işaret ettiği hane-hane dışı ayrımının, kapitalist üretim-yeniden üretim parçalanmasıyla ve liberalizmle -güçleşme de- ortaya çıkmadığı, ama ataerkil geleneğin eklediği bir ayrım olduğunu saptamak gerekir. Hane-hane dışı ya da ev içi-ev dışı ayrımı, en azından, kent tarihi yazınında ilk kent-devletleri barındırdığı kabul edilen Eski Yunan'dan bu yana vardır ve kadının ev içiyle özdeşleştirilmesinin türlü anlatımlarıyla doludur. Bunu anlayabilmek için tek bir yapıya, Aristophanes'in bir komedyasına göz atmak yeterlidir. Peloponnesos Savaşı sırasında Aristophanes'in, Atina'yı barışa, Hellenleri de birleşmeye yönlendirmek için yazdığı üç komedyadan sonuncusu (ilk ikisi "Akharnai'lılar"-425 ile "Barış"- 421) Lysistrata'dır (Aristophanes, 1996). İlk iki oyunda erkek başkahramanlar (Dikaiopolis ile Trygaios); yurttaşlara (yani erkeklere) seslenir. Bu oyunları ile istediği sonucu elde edemeyen Aristophanes, Lysistrata'da sözcülüğü kadınlara verir. Hellen kadınları, barışın gerçekleşmesi için, Lysistrata'nın önderliğinde evlerini terk eder, Atina akropolünü işgal edip hazineye elkoyarlar.

Kadınların, barışı sağlamak yönünde eyleme geçmeleri için kullanabilecekleri "koz", toplumsal işbölümünde üstlenmiş oldukları "kadın etkinlikleri ve görevleri"dir. Bu etkinliklerin ve görevlerin tümü "özel alan"a, yani ev-içine ilişkindir: "Kocaya bakmak, çocuğu yıkamak, beslemek, uyutmak (12), süslenmek, güzel giyinmek, güzel kokmak (13), kocayla sevişmek (19)". Erkekleri barışa ikna etmek için bu "görevlerini" yapmamaya karar verirler. Ne var ki kadınlar için bu karara varmak, Aristophanes'in gözünde, çok güçtür; çünkü onlar, bütün bu görevlerini "doğallıkla ve istekle" yerine getirmektedirler; barışı istemelerinin temel nedeni de, politik olmaktan çok, "erkek kıtlığı"dır (18). Yunanistan'ı kurtarabileceklerine de zor ikna olurlar; çünkü bu, "akıllı kişilerin işi"dir (13). En sonunda, Lysistrata'nın ısrarlarıyla kadınlar bir tür "greve gitme" ve akropolis'i işgal etme yönündeki eylem planlarını uygulamaya geçirdiklerinde erkek-

lerden çok büyük tepki alırlar. Şaşkınlık ve öfke dolu bu tepki iki nedendir: 1) Kadınların evdeki kadınlık görevlerini yerine getirmemeye başlaması, 2) Tapınak, yönetim özeği ve paraların saklandığı hazine işlevlerini gören, Polis'in en önemli kamusal mekanlarından olan akropolis'in kadınlarca işgali. Kadınların akropolis'i alması demek, Atina kentini gözetin, koruyan tanrıçanın (Athena) da ele geçirilmesi (28), yani simgesel olarak kentin ele geçirilmesi demektir. Nitekim, yaşlı erkekler "cadı" olarak niteledikleri (kadın özel alanın kutsallığından vazgeçip kamusal alanın kutsallığına el uzattığında "karı" olmaktan çıkıp "cadı" olmaktadır) kadınları yakmak için saldırıya geçmeye karar verdiklerinde, "tanrıçayı kurtarmak" (29), yani kenti geri almak istemektedirler.

Lysistrata'da görüldüğü üzere, Eski Yunan kadınları, akropolis'te erk sahibi olmadıkları gibi, "halk" toplantılarının yapıldığı agora'da da söz sahibi değildiler. Burada yapılan toplantılarda alınan kararlardan da haberleri olmaz. Haberdar olma istekleri de kamusal olana ilişkin bu tartışmaların kadınların işi olmadığı gerekçesiyle reddedilir. Bir başka anlatımla, kentin yönetimine ve kente ilişkin yaşamsal kararlara katılmadıkları, bu kararların alındığı mekanlarda bulunmadıkları gibi, özel alanda da (evde de) bu konulardaki konuşmaların muhatabı olmazlar (43). Bu bakımdan, "formel" düzeyde olmadığı gibi, "informel" düzeyde de onlar, kenttaş (yurttaş) değildiler. Bu nedenle, "kadınların kente verecek öğütleri" olamaz (50).

Öte yandan, anlaşıldığı kadarıyla, kadınların kentin eğlence işlevi gören mekanlarında ve toplantılarında bulunmasının bir kısıtı yoktur. Kadınlar, "Bakkhos bayramına, Pan tapınağına (11) ve meyhanelere (38)" gitmektedirler. Demek ki kadın, "doğal ve us-dışı dünyaya ait bir şey" olarak görülen eğlenmeden dışlanmamakta, ama, toplumsal etkinlik "ussal dünyanın işi" olduğunda orada bulunamamaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, erkekler için dayanılmaz olan, akropol'ün ele geçirilmesi ve kente ilişkin söz söylenmesi olduğu kadar, evin de terk edilmiş olmasıdır. Ev karısız olduğunda, erkeğin "içine kasvet çökmekte, cinsel gereksinmesi karşılan-

4 Artemis ve Afrodit tapınaklarında, soylu erkekler cinsel hizmet veren sürekli rahibeler. Bu rahibeler daha sonra, tapınaktan ayrılarak, topluma karışmış, "hetere" (fahişe) olmuşlardır. Aile, soylu belli "insan üretim merkezi" iken, hetere, aile-dışı ilişkilerin tarafidir (Şahin, 1998: 15-6).

mamakta, sokaklarda iki büklüm dolaşmakta, çocuk yıkanamamakta ve beslenememekte"dir (60-8, 70-1). Bir başka anlatımla, kamusal alanı besleyen ve yeniden üreten özel alanın işleyişi aksadığında, kamusal işlerde de erkek gücünü koruyamamaktadır. Nitekim, erkekler, sonunda, hiç de istekli olmadıkları barışa razı olurlar. (Kuşkusuz, gerçekte, Atina'yla Sparta arasında, MÖ. 404'ten önce barış olmamış, savaş son bulduktan sonra da, kadınların içerilmediği "demokrasi" can çekişmeye başlamıştır. Ama gerçekte, Lysistrata'da anlatıldığı gibi bir "genel kadın grevi" de olmamıştır....)

Eski Yunan'da, yurttaşlık (kenttaşlık) haklarına sahip olmasa da evin dışına çıkabilen, düşünce okullarına, erkekler-arası tartışma toplantılarına katılabilen kadınlar vardır. Bunlar, heterelerdir.⁴ Benzeri bir biçimde Arap köleci toplumunda da kadının kamusal alanındaki ilk biçimi yine fahişeliktir (cariyelik) (Şahin, 1998: 16). Günümüzde birçok toplumda, özellikle kadın üzerinde din baskısının yoğun olarak yaşandığı İslamcı toplumların kentlerinde, tek başına ya da başka kadınlarla birlikte bir evde yaşayan ve görece rahat ev dışına çıkan kadınların kolayca "fahişe" damgasını yemeleri bir rastlantı olmasa gerek. Örneğin Nijerya'da, bir kadının evlilik dışında tek başına ya da bir 'Kadınlar Evi'nde başka kadınlarla birlikte yaşaması, onun bir karuwa olduğunun göstergesidir. "Karuwa" sözcüğünde, görece özgür kadın ile fahişe özdeşleştirilmektedir (Cooper, 1997: 203, 208). Pek çok kadın için bazı şeyler, bin yıllar geçse de, değişmemekte, tarihsel kalıtın bir ironisi olarak, içerik ve biçim değiştirerek ya da değiştirmeden varlığını sürdürmektedir. Kamusal alana çıkış, mekanda serbestçe dolaşım, eril mekanlara girebilme özgürlüğü, bugün de pek çok toplumda, geçmişte olduğu gibi, içeriği değişse de biçim değiştirmeksizin fahişelikle özdeşleştirilirken, Eski Yunan'da kadınlara konan "agora yasağı", bugün, hem içeriği hem biçimi değişerek, bir "kadın hastalığı" olarak tanımlanan, ama gerçekte, "kadınlara verilen tarihsel gözdağı ile yapılan baskının paradigması" olan "agorafobi"yi (açık alan korkusu) (Seidenberg ve DeCrow, 1989: 13) doğurmaktadır. Freud, agorafobi ile fahişeliği ilişkilendirmekte, bu korku

hastalığının nedenlerinin, sokaklarda serbestçe yürümek için, bir başka deyişle "kaldırım fahişesi olmak için duyulan bastırılmış derin istekle doğrudan bağlantılı olduğu yönünde ikna edici kanıtlara ulaştığını savlamaktadır (aktaran Vidler, 1993: 35). 20. yüzyılın öncü feministlerinden çoğunun 'fallik tapınmanın' canlandırılışının babası olarak gördükleri⁵ Freud'un savlarını bir yana bırakacak olsak bile, gerçekten de agorafobik insanların tamamına yakınının kadınlar, bunların büyük çoğunluğunun da evli kadınlar olduğunu görürüz. "Kadının yeri gerçekten eviyse, o da alabildiğine evde oturacaktır. Yaşamda kadının payına düşen bağımlılık, başkasının adına yaşamaksa bir agorafobikten başka kim daha kadın, kim daha kadınca olabilir?" (Seidenberg ve DeCrow, 1989: 44).

Nitekim, kadını ev ile özdeşleştiren eril bakış, belirgin olarak, bugünün ileri kapitalist ülkelerinin bir çoğunun 19. ve 20. yüzyıllardaki kentsel gelişmesinde, yöre-kentleşme (banliyöleşme) biçiminde kendini göstermiştir. Yöre-kentleşme, dönemin endüstriyel ve iletilimsel gelişiminin bir sonucu olarak görülebileceği gibi, kadınların 19. ve 20. yüzyıllar boyunca gelişen "ekonomik bağımsızlıkları"na gösterilen bir tepki olarak da değerlendirilebilir. Yöre-kentler, kadınları birbirlerinden olduğu kadar, kentlerdeki birçok yeni işlendirme olanağından da yalıtılmıştır. Banliyö konutlarının ve komşuluk birimlerinin, bütün zamanını evi çekip çevirmeye ayıracak bir kişi ve dışarıda "evin ekmeğini kazanacak" bir kişi varsayımına dayanan tasarımları da, "ev ekonomisi"nin keşfine koşut olarak, kadınların eve ait olduğu nosyonunu güçlendirmiştir (Knopp, 1992: 662). Mekandaki bu ayırım modern kentlerin planlanmasında da kendini sürdürmüş, kent planlaması disiplininin kullandığı en temel uygulama araçlarından olan bölgeleme, kamusal ve özel alanların, buna koşut olarak, çalışma başta olmak üzere, bütün başka kentsel etkinliklerin alanları ile oturma alanlarının birbirinden ayrılmasına hizmet etmiştir (Greed, 1994: 12-3).

Planlama politikasının temel başlıklarına bakıldığında, bunların, çoğunlukla, kamusal denene alanla ilgili olduğu görülür: Endüstri alanları, özelsel işyerleri, açık ve yeşil alanlar, oto-

5 Freudculuğa reddiye çıkaran feministler arasında, C. Perkins Gilman, G. Greer, V. Klein, S. De Beauvoir, B. Friedan, S. Firestone, K. Millett, G. Atkinson vardır (Donovan, 1997: 191-2).

6 Bütün bunların değiştirilmesi ve toplumsal cinsiyete duyarlı duruma getirilmesi, toplumsal cinsiyet rollerini varsaydığından, kuşkusuz, kadınların, stratejik olmaktan çok, pratik toplumsal cinsiyet çıkarlarına yöneliktir. Burada, neden kadının çocukla daha çok ilgilenen olduğu, neden ağırlıklı olarak kayıt-dışı kesimde çalışıyor olduğu, otomobil-erkek özdeşliği vb. sorgulanmamaktadır.

7 Sennett'in kitabın İngilizcesi, *The Fall of Public Man*'dir.

8 Bu tür bir kentsel mekan düzenlemesinin, dışarıda ücretli çalışan ya da çalışmak isteyen bir kadının gündelik zaman-mekan tablosu üzerinde yarattığı kısıtlılıklar ve onun iş seçeneklerini nasıl daralttığına ilişkin ayrıntılı bir örnek için bkz. McDowell, 1989: 141. Ayrıca, konuya ilişkin bazı alan araştırmalarının gözden geçirilmesi için bkz. McDowell, 1993: 170-1.

parklar ve ulaşım, alışveriş, boş zaman etkinlikleri vb. Sorun odur ki, kadınlar, genellikle, bu "kamu"dan dışlananlardır. Boş zaman etkinlikleri söz konusu olduğunda, genellikle akla gelen futbol sahalarıdır. Öteki spor tesislerinde kreş ya da çocuk bakımı, uygun soyunma yerlerinin ayrıldığı ender olarak görülür. Ulaşım planlaması, otomobil için ve otomobile göre düzenlenir ve otomobil kullanıcılarının çok büyük bir çoğunluğu erkeklerdir. Toplu taşıma araçlarının sefer sayısı, mesai saatlerinin başlangıç ve bitiş saatleri dışında azaltılır. Böyle bir ulaşım ve bölgeleme uygulaması, toplu taşıma araçlarını daha çok kullanan, yaya olarak daha çok yolculuk yapan, çocuğu kreşe bırakmak, kreşten almak, evdeki öteki bakıma muhtaç kişileri sağlık hizmeti veren yerlere götürmek, alışveriş yapmak vb. için yolculuk sırasında daha çok duran ve genellikle daha çok yükü yolculuk yapan kadınların kent içindeki devinim olanaklarını önemli ölçüde kısıtlar (Beall, 1996: 22)⁶ ve pratik toplumsal cinsiyet çıkarlarını yaşama geçirmede önemli güçlükler yaratır.

Egemen söyleme göre, "modern toplumda kadının çalışması için önünde bir engel kalmamıştır". Kadın kentte ücretli iş gücüne, engellenmeksizin etkin olarak katılabilir. Gerçekten de Richard Sennett'in "kamusal erkeğin çöküşü"nü tartıştığı yıllarda⁷, feministler "kamusal kadının yükselişi"nin savaşımını vermekteydiler (Sandercock ve Forsyth, 1992: 53) ve kent yaşamına ve ekonomisine katılım konusunda bir ölçüde başarı da elde ettiler. Ne var ki, geleneksel, cinsiyete dayalı hane-içi işbölümü değişmediğinden, hem kadınların ücretli çalışma yaşamında, özellikle genişleyen kentsel hizmetler kesiminde üstlendikleri roller, büyük ölçüde, ev-içi rollerinin bir tür devamı oldu (Mackenzie, 1989b: 110-1), hem de kentsel politikaya ya da ücretli çalışma yaşamına katılan kadının yükü genellikle en az ikiye katlandı. Oturma alanları - çalışma alanları ayrımına göre düzenlenmiş yapıli çevrede, kadının evdeki "görevleri" ile dışarıdaki görevleri arasında, ücretsiz çalışma ile ücretli çalışma arasındaki sürekli gidip gelişlerinin adı, "ekonomik bağımsızlık" oldu.⁸ Öte yandan, bütünüyle oturma alanları dışındaki etkinliklere göre kendini tanımlayan kent ekonomisi çerçevesinde,

bu çerçevenin kabullerine uygun olmayan biçimlerde çalışan ve üreten kadınlar, "kıyıda kalanlar" konumundan öteye geçemediler. Bu ikinci durum, gerek ücretli çalışma yaşamına katıl(a)mayan "ev-kadınları", gerekse ev-içinde ya da dışında kayıt-dışı çalışan kadınlar için geçerlidir. Bu noktada, feminizm, "kişisel olan yalnızca politik değil, aynı zamanda iktisadidir" savsözleriyle ortaya çıkmaktadır.

B. Ekonomi Hanenin Neresinde?

*Haydi git, bak işine gücüne,
git dokuma tezgahına, ipliğine bak,
buyur hizmetçilerine, işe göz kulak olsunlar,
konuşmak erkeklere vergi, en başta bana,
benim bu evin tek efendisi.*

(Homeros, 1998: 42)⁹

Böyle der Telemakhos, annesi Penelopeia'ya. Evin aslı "efendisi" Odysseus, kralı olduğu kent-devletinden yıllardır uzaklardadır. Kraliçe Penelopeia dokuma yapar, kamusal ve kent yönetimine ilişkin işlerin konuşulduğu ortamlardan "dokumaya gönderilerek" uzaklaştırılır. Yün eğirmek, dokuma yapmak çokça rastlanan bir "kadın etkinliği"dir. Dişi tanrılardan ve yarı-tanrılardan bir bölümü de (Athene, Kalypso, Kirke) bu işin uzmanıdır (Homeros, 1998: 42, 115, 127, 271, 101, 174). Lysistrata'nın Atina'sında da kadınlar, evlerinde yün eğirmekte, ekmek, çörek yapmaktadırlar (Aristophanes, 1996: 38, 46, 53). Öte yandan, kadınların, görüş alış-verişinin yapıldığı mekan işleviyle değil ama pazar-yeri işleviyle agora'da bulunabildikleri anlaşılmaktadır. Kadınlar, "toplantı yeri olarak agora"da bulunamazken, "pazar-yeri olarak agora"da türlü mallar satmaktadırlar (45). Buradan kadınların, evi çekip çevirdikleri gibi, kent ekonomisine de katkıda buldukları anlaşılmaktadır. Ama bu katkı tümüyle göz ardı edilmektedir ki, onlar, "erkeklerin ekmeğini yiyen" olarak nitelenmekte, (28) yaptıkları iş de aşağılanmakta, küçük görülmektedir (47).

Gerek Odysseia'da gerekse Lysistrata'da çok sık rastlanan bu tema, çok sonraki bir döneme ilişkin bir yapıt olan, Henri Pirenne'in Orta Çağ Kentleri'nin okumasında önemli bir soru işa-

9 İnsanlık tarihinin ilk romanı olarak da kabul edilen Odysseia'nın MÖ. 12.yy'da geçen olayları anlattığı kestirilmektedir. Bu tarih, Eski Yunan'da bugün anladığımız anlamda kent-devletinin (polis) henüz tam olarak belirmediği bir dönem ise de, okunmasından, sonradan belirginleşecek "kenti (polites) kimliği"nin kökenine ilişkin önemli ipuçları elde edilmektedir. Homeros'in bu yapıtı MÖ. 8.yy'da kaleme aldığı da düşünüldüğünde bu ipuçları daha da önem kazanmaktadır.

reti doğmasına yol açmaktadır. Pirenne, kentler arası tecimin çok zayıfladığı, kent devletlerinin artık esamesinin okunmadığı bir dönemde bu tecimi bir ölçüde canlı tutan, kent ekonomisini her şeye karşın ayakta tutan etkinlikler arasında -tarihte çok uzunca bir süre "kadın etkinliği" olmuş- dokumayı sayar. Burada ne ölçüde bir kadın emeğinin söz konusu olduğu ya da olup olmadığı belki de hiç yanıtlanamayacak bir sorudur. Tıpkı bugün, dış satıma konu olan el-dokuması halılarda egemen olan kadın emeğinin sayımlamalarda (istatistiklerde) görünmez olduğu gibi...

Tarihin "kadın emeği" olarak kaydetmediği (nitekim, tarih, "his story" dir, "her story" değil) dokumayla uğraşan Penelopeia, Athene'nin O'na bağışladığı bu beceriyi, ilginçtir ki, aynı zamanda, kent yönetimine ve kendisine "talip" olan soyluları oyalamak için kullanmaktadır: Taliplere, yaptığı dokuma bittiğinde onlardan biriyle evleneceğini söylemekte; gel gör ki gündüz dokuduğunu gece sökmekte ve dokuma bir türlü bitmemektedir. Böylece hem kocasına bağlılığını, evliliğini korumakta, hem de yönetimin başka ellere geçmesini önlemektedir (Homeros, 1998: 49). Burada, başlıca üç noktanın simgeselleştiği öne sürülebilir:

a) Hanenin kadın (karı) tarafından korunması ve sürekliliğinin sağlanması kentte varolan düzenin sürdürülmesine hizmet eder. Nitekim, tek - eşlilik ya da eşe bağlılık da kadından açıkça beklenen bir özelliktir. Oysa, Odysseus, evden (ve kentinden) uzakta kaldığı yıllar boyunca, yarı-tanrıçalarla (Kalypso, Kirke) aynı yatakta yattığı (yalnızca uyuyup uyumadıkları belirtilmemekte), onların güzelliklerine kapıldığı olur. Bu, desanda olumsuz bir değer yargısıyla karşılanmaz ve soru konusu yapılmaz. Penelopeia içinse bağlılık asıldır. Yalnızca, Penelopeia değil, Odysseus'un evindeki kadın hizmetçiler de "namuslarını korumak"la yükümlüdürler (314, 332, 347). "Namus", iktidardır, "namus" kadındır ve bu ikisi özdeşleştirilmektedir. Taliplerden Eurymakhos şöyle der:

Telemakhos'un nesi varsa yenilip tüketilecek,
alamayacak mallarına karşılık hiçbir şey,
bizim burada bekleye bekleye gitti günlerimiz,

onun namusu için yarışırız birbirimizle;
başvurmayız dengimiz başka kadınlara. (51-2) (Oysa ele geçirmek için birbirleriyle asıl yarıştıkları şey kentin iktidardır.)

b) "Kadın etkinliği" olarak nitelenen ev-içi işler çoğunlukla döngüsel, yinelenme özelliğine sahiptir: Gündüz dokunan gece sökülür, ertesi gün yine dokunur (çocuğa kazak örülür, çocuk biraz büyüdüğünde kazak sökülür, başka ipliklerle karıştırılarak yeni bir kazak örülür; yemek pişirilir, bulaşık yıkanır, yine yemek pişirilir; gömlekler yıkanır, ütülenir, bir hafta sonra yine yıkanır; ev temizlenir, kirlenir [kirletilir], bir hafta sonra yeniden temizlenir, vb.)

c) "Kadın etkinliği" olarak nitelenen işler, yukarıda da belirtildiği gibi, kadını kamusal diye nitelenen alanda "taraf" olmaktan uzak tutabilmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Nitekim, yukarıda belirtilen kitabında yalnızca iki yerde "kadın" sözcüğünü kullanan Pirenne (126, 159), orta sınıfın güçlenmesiyle birlikte, komün yönetimi çerçevesinde, kent hukukunun gelişimini anlatır: Kişi özgürlüğü, toprak özgürlüğü (iyelik hakkı), serbest dolaşım hakkı, dilediği yerde yaşama hakkı (gezme ve yerleşme özgürlüğü), kentsel güvenlik ve barış hakkının özneleri, gerçekte erkek bourg olmasına karşın, hep "herkes, kentli, kardeş, üye, birey, kişi" gibi cinsiyet-körü kavramlarla belirlenmektedir (132-3, 147-54). Kadınlara, gerçekte, ne bireysel özgürlüğe sahiptir, ne iyelik hakları vardır ne de diledikleri yerde yaşayabilmektedirler. Pirenne, söz konusu hakları elde eden tecim sınıfının nasıl güçlendiği anlatırken, "tüccar birlikleri"ne özel önem atfeder. Charité, compagnie, frairie, gild, hanse gibi adlar alan bu birlikler, "bir bağlılık andıyla birbirine bağlanmış 'kardeşler'den oluşuyordu." (95) "Kardeşler", erkek kardeşlerdir ve tecim sınıfı bir "erkek-kardeşlik" üzerine kuruludur.¹⁰ Kent hukuku bu dayanışmanın ve ortaklığın güvencesidir ve günümüz yerel yönetimlerinin kökeni olan komün yönetimleri bu güvenceyi sağlayan ve sürdüren kurumlaşmalardır. "Kız-kardeşler", bu arada, fraire'yle ilgili bir şey bilmek istediklerinde, büyük bir olasılıkla, dokumalarının başına gönderilmekte, evinde "görünmez" kalmaktadır. Ortaçağ kentinin iki temel unsu-

10

Pirenne'in "kardeşler'i, 17-19. Yy.'ların "kozmpolit'i haline gelecektir. "Bir servet ya da feodal yükümlülükleri miras almayan kozmpolit", "her yere girip çıkabilen, aşına olduğu şeylerle hiçbir alakası ya da benzerliği olmayan durumlarda rahat hareket edebilen kimsedir ... bu yeni kozmpolit mükemmel bir kamusal insandır ... bu kamusal yaşamın odak noktası büyük şehirlerdi." (Sennett, 1996: 32-3).

rundan olan sermaye kadının elinde değildir, hürriyet kadının hürriyeti değildir. Ünlü Alman atasözüne göre, "kent havası özgür kılar"; ama, sermayesi olanı ve erkek-kardeşlik ortaklığını kurmuş ve güvencesini sağlamış olanı...

Bu anlamda, ekonomi, hanenin dışındadır. Egemen ekonomi yaklaşımına göre de yalnızca paranın aracılık ettiği değişimlere konu olan mal ve hizmetlerin üretim ve tüketimini tanımlayan etkinlikler ekonomi kapsamında değerlendirilir. Bu nedenle, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü çerçevesinde kadınlara yüklenen ev-içi işler, kendi tüketimi için üretim, dahası, evde dışarıya parça-başı üretim, "pazar değişimleri" mantığına uygun bulunmadığından inceleme dışı bırakılır. Böylece kadınlar ve kadınların ekonomik etkinlikleri görünmez hale getirilir ve "yeniden üretim" alanındaki bütün etkinlikler "ikincil" olarak nitelenir. Kentteki çalışma alanlarından ayrılmış oturma alanlarındaki evlerde kadınların harcadıkları emeğin "çalışma" olarak görülmemesi öylesine benimsenmiş bir anlayıştır ki, "ev-kadınları" etkin işgücüne ne işsiz ne de çalışan olarak içerilmekte, ulusal gelir hesaplamalarında ev-içi üretim gözönünde bulundurulmamakta, ev-içi emeğin ücretlendirilmesi istemleri de hiçbir zaman ciddiye alınmamaktadır (Serदारoğlu, t.y: 90-5).

Oysa, üretim ile yeniden üretim arasındaki karşıtlık, kadınların kentsel alanlarda varolma savaşımalarını açıklamada yetersiz görünmektedir. Özellikle yoksul kadınlar, hane-içi "görevleri" ile ekonomik etkinliklerini birlikte yürütürler. Hem çocuk doğurmak, bakmak ve gıda sağlamaktan hem de haneye gelir getirmekten sorumludurlar. Birçok durumda, yeniden üretimin nerede bittiği, üretimin nerede başladığı arasında belirgin bir çizgi yoktur (Rodriguez, 1998: 10-1). "Evde üretim", evden işe işten eve yapılan yolculuk kalıbını kırarken, çalışma alanları - oturma alanları ayrımını sorgulatmaktadır (Mackenzie, 1989a: 45 vd.). Özellikle "ücret karşılığı emeğin evin mikro ölçekli coğrafyası içinde nasıl içerildiğini" inceleyen araştırmalar, kamusal-özel, çalışma-yaşam, işyeri-ev, üretim-yeniden üretim, birincil çelişki-ikincil çelişki ayrımını derinden sarsmaktadır (Kayasü, 1996: 142).

• Sonuç Yerine

Eski Yunan Polis'inden bu yana kentlerde toplumsal cinsiyet biçimlendirici bir etmen olmuştur. Bu etmen, anlatımını, "toplumsal cinsiyetlere özel mekansal bölünme"de bulmakta ve bu bölünmede, özel/kamusal ayrımı özekselsel bir yer tutmaktadır. Endüstrileşme süreci ile başlayan modern kentleşme sürecinde, üretimin ve yeniden üretimin, çalışma alanları ile oturma alanlarının ayrışmasına koşut olarak, bu ayrım, varlığını sürdürmüştür. Endüstrinin gelişmesi, üretimin ve yeniden üretimin mekansal olarak parçalanması, ailenin (hanenin) ekonomik üretim birimi olmaktan çıkması ve erkeğin hane dışındaki alanda roller üstlenmesi kamusal alan - özel alan ayrımının modern biçiminin temelinde yatan nesnel-tarihsel gelişmelerdir.

"Kadınların mekanı" olarak anılan özel alanın/olanın, geleneksel olarak, ortak kural koymanın, uzlaşmanın, politik ve ekonomik ilişkilerin dışında görülen bir "doğa"ya sahip olduğu varsayıldığından, yine geleneksel olarak, bu alan, pek çoğunlukla, kent kuramlarının, kentsel politikanın, kentsel ekonominin içeriğinden dışlandığı gibi, kent tarihinin de konusu olmamış; ender olarak konu yapıldığında ise, toplumsal cinsiyet-körü bir bakışla yaklaşmıştır. Oysa, kadınların tarihi, erkeklerin tarihiyle her zaman aynı olmadığı gibi, tarihteki önemli dönüm noktaları da her iki toplumsal cins üzerinde aynı etkilere sahip değildir. Greed'in de belirttiği gibi (71), toplumsal cinsiyet farkındalığının olmadığı, erkek deneyimlerini evrenselleştiren yazının yapıtlarının çoğu, görünürde, "masum" ve yararlıdır; "dışarıda bırakılan ne? hangi varsayımlar üzerinde temelleniyor? kadınlar nerede?" soruları sorulana değin... Son 30-35 yıldır gelişen feminist historiografinin yanı sıra, son 15-20 yıldır mekanı sorgulama konusu yapan feminist coğrafya ve "kadınlar ve kent planlaması" akımları, geleneksel akımlarda yanıtları verilmeyen bu soruları yanıtlama ve kadınları "kent tarihinde ve kuramlarında görünür kılma" çabasındadır.

Kaynakça

- Ackelsberg, Martha A. ve Mary Lyndon Shanley (1996). "Privacy, Publicity and Power: A Feminist Rethinking of the Public-Private Distinction." *Revising the Political - Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in Western Political Theory*. Nancy J. Hirschmann ve Christine di Stefano (der.) içinde. USA ve UK: Westview Press. 213-233.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (1989). *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*. 1.B. Ankara: Verso Yay.
- Aristophanes (1996). *Lysistrata*. 2.b. Çev., Azra Erhat ve Sabahattin Eyuboğlu. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Batur, Enis (1982). "Michel Foucault: Bir Çerçeveleme Denemesi." *TAN: Michel Foucault Özel Sayısı*. 3(4): 9-20.
- Beall, Jo (1996). *Urban Governance: Why Gender Matters*. USA: UNDP.
- Brennan, Teresa ve Carole Pateman (1979). "'Mere Auxiliaries to the Commonwealth': Women and the Origins of Liberalism." *Political Studies*. 27 (2): 183-200.
- Cooper, Barbara M. (1997). "Gender, movement, and history: social and spatial transformations in 20th century Maradi, Niger." *Environment and Planning D: Society and Space*. 15: 195-221.
- Donovan, Josephine (1997). *Feminist Teori - Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri*. Çev., Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Saylan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, Michel (1973). *Birth of the Clinic, An Archeology of Medical Perception*. London: Tavistock.
- Foucault, Michel (1992a). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev., M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge.
- Foucault, Michel (1993, 1988, 1994a). *Cinselliğin Tarihi - 1, 2, 3*. Çev., Hülya Tufan. İstanbul: AFA Yayınları - 17, 51, 295.
- Foucault, Michel (1982). *Deliliğin Tarihinin Giriş*. Çev., Enis Batur ve Nasuh Barın. Ankara: Tan.
- Foucault, Michel (1992b). *Deliliğin Tarihi*, C:3. Çev., Enis Batur, Nasuh Barın ve M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge.
- Foucault, Michel (1994b). *Kelimeler ve Şeyler - İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. Çev., M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge.
- Greed, Clara (1994). *Women and Planning*. London ve New York: Routledge.
- Homeros (1998). *Odyseia*. 9.B. Çev., A. Erhat ve A. Kadir. İstanbul: Can yayınları.
- Kayasü, Serap (1996). "Kadın, Evde Üretim, Konut." *Diğerleri'nin Konut Sorunları* (Habitat-II Ön Konferansı). Emine M. Komut (der.) içinde. Ankara: TMMOB yayını. 140-145.
- Knopp, L. (1992). "Sexuality and the Spatial Dynamics of Capitalism." *Environment and Planning D: Society and Space*. 10: 651-669.
- Mackenzie, Suzanne (1989a). "Restructuring the Relations of Work and Life: Women as Environmental Actors, Feminism as Geographic Analysis." *Remaking Human Geography*. A. Kobayashi ve S. Mackenzie (der.) içinde. London: Unwin Hyman. 40-61.
- Mackenzie (1989b). "Women in the City." *New Models in Geography - Vol. Two*. Richard Peet ve Nigel Thrift (der.) içinde. London: Unwin Hyman. 109-126.
- McDowell, Linda (1989). "Women, Gender and the Organisation of Space." *Horizons in Human Geography*. D. Gregory ve R. Walford (der.) içinde. Macmillan. 136-151.
- McDowell, Linda (1993). "Space, Place and Gender Relations." *Progress in Human Geography* 17(2): 157-179.
- Pateman, Carole (1980). "Women and Consent." *Political Theory* 8 (2): 149-168.
- Pateman, Carole (1988). *The Sexual Contract*. California: Stanford Un. Press.
- Pateman, Carole (1989). "Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy." *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory* içinde. Stanford University Press. 118-140.
- Rodriguez, Lilia (1998-9). "Barrio Kadınları: Kentsel Hareket ile Feminist Hareket Arasında." Çev., Ayten Alkan. *Kent Kooperatifçiliği* 103-105: 10-23.
- Sandercock, Lonie ve Ann Forsyth (1992). "A Gender Agenda: New Directions for Planning Theory." *Journal of the American Planning Association* 58(1): 49-59.
- Seidenberg, Robert ve Karen DeCrow (1989). *Agorafobi: Eviyle Evli Kadınlar*, 2.B. Çev., Nur Nirven. İstanbul: AFA Yayınları.
- Sennett, Richard (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev., Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- Serdaroğlu, Ufuk (t.y.). *Feminist İktisat'ın Bakışı (Postmodernist mi?)*. İstanbul: Sarmal.
- Squires, Judith (1994). "Private Lives, Secluded Places: Privacy as Political Possibility." *Environment and Planning D: Society and Space* 12: 387-401.
- Şahin, Emine (1998). "Feminizm Bir Başkaldırıdır: Özel Alandan Kamusal Kadına." *Sanat Eylemi* 8: 14-17.
- Vidler, Anthony (1993). "Bodies in Space/Subjects in the City: Psychopathologies of Modern Urbanism." *Differences* 5(3): 31-52.

18 Nisan 1999 seçimleri öncesinde Türk medyası

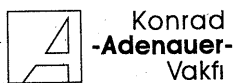
"Türkiye'de Medya ve Seçimler" yayımlandı

18 Nisan 1999 seçimleri sürecinde yazılı ve görsel basının üstlendiği rol

Kanal D, Star ve TRT 1'deki haberler, söyleşi ve tartışma programları

Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Sabah, Türkiye, Zaman, Akit ve Yeni Yüzyıl gazetelerindeki haberler, köşe yazıları ve siyasal reklamlar.

Televizyon kanalları ve gazetelerin siyasal partiler karşısındaki tavrı

Konrad Adenauer Vakfı

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi
Medya İzleme Grubu

İsteme adresi: Konrad Adenauer Vakfı, Ahmet Rasim Sokak No: 27 Çankaya 06550 Ankara
Telefon 0312 440 40 80 (pbx) Faks 0312 440 32 48

Çiğnenen Onurlar ya da Gazetecilikte Etik Sorunlar

Özet

Günümüzde basın yayın alanındaki gelişmeler, kimi sorunları, bu arada kimi etik sorunları da birlikte getirdi. Bu yazı "basın etiği", "iletişim etiği", "gazetecilik etiği" vb. adlarla karşımıza çıkan bu alandaki etik sorunları felsefe penceresinden aydınlatma girişimidir. Bu alanda görülen etik sorunların ayırıcı özellikleri ortaya konulduktan sonra, bu sorunların diğer uğraşı alanlarındaki etik sorunlarla benzerliğine dikkat çekilmiştir. Etik sorunların genelde yanlış değerlendirmeden kaynaklandığı, doğru değerlendirmenin ise ancak bilgiyle yapılabileceği dile getirilmiş; yanlış değerlendirmelerin yanlış eylemlere, bunların da insanın değerinin ya da insan onurunun çiğnenmesine yol açtığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Ethical Problems in Journalism

Abstract

The developments in the mass media have produced, among others, also ethical problems. This paper is an attempt to look from a philosophical viewpoint at the ethical problems we face within this field which appear under different denominators such as "media ethics", "communication ethics", "journalistic ethics" etc. After putting forward the specificity of the ethical problems in this field, this paper calls attention to their similarity with ethical problems faced within other professions. It tries furthermore to show that most of these ethical problems stem from false evaluations of events or situations. It is emphasised that these false evaluations lead to wrong actions which damage human dignity. Right evaluations, on the other hand, can be made possible with knowledge.

Harun Tepe
Hacettepe Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Çiğnenen Onurlar ya da Gazetecilikte Etik Sorunlar

1
Şüphesiz rating rüzgarının etkisi dışında kalan, gazeteciliğin amaçlarına uygun yayın yapan ya da yapmaya çalışan basın yayın organları da var ve bunlar güçlükle de olsa varlıklarını sürdürmekte. Ne var ki basında büyük sermayenin egemenliğinin ve tekelleşmenin artmasının bir sonucu olarak hem bu türden basın yayın organlarının sayısı gittikçe azalmakta, hem de etki alanları daralmaktadır.

Basın ve yayın organlarındaki gelişmeler, kişilerin kendi görüş ve kararlarının, hatta bakış açılarının oluşturulmasında bu organların belirleyici etkisinin sürekli artması, içinde yaşadığımız dönemin göze çarpan özelliklerinden birisi haline geldi. Bu durum basın yayın organlarının şu ya'bu amaçla kullanılmasındaki tehlikesini de birlikte getirdi. Her etkili araç gibi basın-yayın organları da farklı amaçlarla kullanılmaya başlandı.

Basın yayın organlarının gittikçe daha fazla ticari kuruluşlar haline gelmesi ya da ticaretin daha öne çıkıp bu kurumların kamusal niteliklerinin geri plana itilmesi kimi sorunları, bu arada kimi etik sorunları da beraberinde getirdi. Amaç olan araç, araç olan amaç oldu. Gazete çıkarmak ya da radyo-televizyon yayını yapmak, kimi başka amaçların gerçekleştirilmesi için kullanılan araçlar haline geldi. Habercilik ve bilgilendirme çoğu kez ticari kaygıların gerisinde kaldı. Haber değeri taşıyan yerini ilgici çekici ve etkileyici olana bıraktı ya da ancak sansasyonel olan, duygulara seslenen şeylerin haber değeri taşıdığı düşünölmeye başlandı. Biçim özü belirler oldu. Görüntü ve/veya ses, haber içeriğinin önüne geçti. Etkileme, olan biteni aktarmanın, bilgilendirmenin yerini aldı. Medya hızla bir "medium" olma işlevinden uzaklaşmaya başladı¹.

Ülkemizde basın-yayın alanındaki hızlı değişimin/gelişimin bir sonucu olarak yoğun bir biçimde yaşanan bu türden sorunlar, aynı değişimi daha yüzyılın ortalarından yaşayan ABD

ve Avrupa ülkelerinde de ortaya çıkmış, çeşitli tartışmalara yol açmıştı. Büyük basın-yayın kuruluşları ya da onların meslek birlikleri tarafından geliştirilen meslek etik ilkeleri (kodları), bu tartışmaların sonuçlarından biriydi. Artan etik sorunlar bu türden etik kodlarla, yapılması ve yapılmaması gerekenleri dile getiren kimi davranış normlarıyla önlenmeye çalışıldı. Etik sorunlara ilişkin duyarlılık artışı bu kodların uygulanması yönünde baskı unsuru da oluşturdu. Gerek mesleğin içinden gerekse dışından gelen eleştiriler bu yönde etkili oldu. Gazetecilikte etikten, gazetecilik etiğinden bir basın ya da medya etiği gereksiniminden daha sık söz edilmeye başlandı. Ama gerek gazetecilikte etik sorunlar diye dile getirilen sorunlara gerekse bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerine bakıldığında, bu tartışmaların çok yönlü karışıklıklar ya da karıştırmalar taşıdığını görmekteyiz. Bu yazı bu türden sorunları aydınlatma, bir yol açma girişimidir.

Öncelikle gazetecilikte etik sorunların ne türden sorunlar olduğuna bakalım; çünkü gazetecilikteki etik sorunları tümüyle yok sayma eğilimi kadar her türlü sorunu etik sorun sayma eğilimiyle de karşılaşmaktayız bugünlerde. En azından kendileri etik sorunlar olmayan, ama sonuçta etik sorunlara da yol açabilen kimi sorunların etik sorun sayıldığına tanıklık etmekteyiz. Bu nedenle gazetecilikte karşılaşılan etik sorunların özelliklerinin, diğer uğraşı alanlarında karşılaşılan etik sorunlarla ortak ve farklı yanlarının ortaya konulması gerekmektedir.

Gazetecilikte karşılaşılan etik sorunları kimi örneklerden yola çıkarak, bu örnek olayların ortaya çıkardığı soruları aydınlatarak ele alalım. Örneklerden ilki bir öyküden—ama yaşanan bir olayın etkisiyle kurgulanmış bir yazın metninden— Heinrich Böll'ün tanınmış yapıtı *Katharina Blum'un Çiğnenen Onuru*'ndan alındı. Senaryolaştırılıp filmi yapılan, oyunlaştırılıp sahneye konulan, bizde de iyi bilinen bir yapıt bu. Kitapta anlatılan kendi halinde, dürüst ve çalışkan bir genç kadının, 27 yaşındaki Katharina Blum'un öyküsü. 20. 2. 1974 Çarşamba günü saat 18.45 sıralarında genç kadının arkadaşının evindeki bir partiye katılmak üzere evinden ayrılmasıyla başlayıp, 4 gün sonra 24. 2. 1974'te saat 12.15 sıralarında gazeteci Werner Tötges'i öldürmesiyle biten bir öyküdür bu. Bugün haberi yapıp kullanılsa, ratingi yüksek olabilecek bir öyküdür anlatılan. Ama bugün kendisini rating kaygısı olarak gösteren—örneklerine günümüzde de sıkça rastlanan— "sorunlu" bir gazetecilik anlayışının yol açtığı bir öyküdür de aynı zamanda.

Katharina Blum karnaval esnasında katıldığı bir partide, gerçek kimliğini bilmeden, Ludwig Götten adında —polis tarafından uzun zamandır aranan ve o gece de partiye katılan bir sivil polis tarafından izlenen— bir soygun zanlısıyla tanışır. Kısa sürede birbirlerine ısınırlar ve aralarında sıcak bir ilişki başlar. Geceyi Katharina Blum'un evinde geçirirler. Sabahın erken saatlerinde L. Götten, Katharina Blum'un gösterdiği gizli geçitten, onun anahtarını verdiği şehir dışında bir evde saklanmak üzere polisler görünmeden evi terkeder. Evi kuşatma altında tutan polis Katharina Blum'u sorguya alır. Blum'un söylediklerine, aralarındaki ilişkinin bir önceki gece başladığına inanmaz. Ondan evine girip çıkan erkek ziyaretçilerin isimlerini ister. Katharina Blum olayla hiçbir ilişkisi olmayan, ayrıca erkek arkadaşları da olmayan bu kişilerin isimlerini vermez. Evinde bulunan çok pahalı bir yüzüğün kimin hediyesi olduğunu— yine olayla hiçbir ilgisi olmadığı için— da açıklamaz.

Haber gazetede Katharina Blum'un büyük bir fotoğrafı ve "Haydutun Sevgilisi Katharina Blum Kendisini Ziyaret Eden Er-

keklerin Adlarını Gizliyor" başlığıyla yer alır. Haberde Katharina Blum'un uzun zamandır aranan kişinin sevgilisi olduğunun tahmin edildiği, soğuk kanlı ve kurnaz bir kişi olduğu, suç işlemeye meyilli bir tip olduğu; babasının komünist, annesinin de kiliseden şarap çalıp bunu kilisede sevgilisiyle içebilecek kadar sorumsuz birisi olduğu yazılır. Haberin sonunda evin yasa dışı kişilerin bir toplanma yeri olup olmadığı, bu yaşta bir kadının nasıl olupta ev sahibi olabileceği, onun da sevgilisi gibi banka soygununa katılıp katılmadığı soru biçiminde, ama suçlayıcı bir ifadeyle verilir. Gazete daha sonraki günlerde de Katharina Blum'un özel yaşamına ilişkin ulaşabildiği herşeyi —pek doğru olmayan bir biçimde— ortaya serer. Onun yakınlarına ve ağır hasta olan annesine ulaşarak, onların söylediklerini çarpıtarak yayınlar. Bu görüşme ağır hasta olan annenin ölümüne yol açacak, ama buna ilişkin haber gazetede "kızının yaptıklarını öğrenen anne şoka girip yaşamını yitirdi" biçiminde verilecektir.

Gazetenin her iki baskısını sorgulamayı yapan görevlilere gösteren Katharina Blum, onlara "kendisini bu pislige karşı korumak ve kaybolan(çiğnenen) onurunu iade etmek için devlet hiçbir şey yapamaz mı" sorusunu yöneltir; gazete ise polisin Ludwig Götten'in sorgulamasını yumuşak bularak, "acaba bizim sorgulama yöntemlerimiz çok mu yumuşak? ", "İnsan olmayanlara karşı da insanca kalmak gerekir mi" sorularını.

Sonuçta adamın suçlandığı gibi banka soyguncusu olmadığı, sanıldığı gibi kimseyi öldürmediği anlaşılır, tek suçu silah bulundurmaktır. Kendisiyle mülakat yapmak için evine gelen gazeteciyi çantasında hazırladığı silahıyla bekleyen Katharina Blum ise onun kaba bir biçimde dile getirdiği sevişme teklifine silahını ateşliyerek yanıt verir. Herşeyini kaybettiği duygusunu taşıyan Katharina Blum için hapiste olmakla dışarda olmak arasında bir fark yoktur artık; aslında sevgilisine daha yakın olacağı için hapiste olmak daha tercih edilir görünmektedir ona.

Katharina Blum'un yaşadıklarını haberleştiren gazeteci Werner Tötges'in yaptıkları ne gibi etik sorular taşımaktadır? Tötges etiğe sahip bir gazeteci midir? Nerede ya da nerelerde

yanlış yapmıştır Tötges? Onu bu yanlış davranışlara götüren nedir? Tötges Katharina Blum'u değerlendirebilecek kadar tanımış mıdır, onu tanıma ve gerek onu gerekse olup bitenleri doğru yansıtmaya çabası göstermiş midir? Yaptıklarının bir insanın onurunu ayaklar altına aldığına farkına varmamış mıdır?

Tötges sorgulamada ortaya çıkan her bilgiyi, her kuşkuyla, her söylentiye olduğu gibi ya da abartarak gazetesine taşımış; gazete pekçoğu doğru olmayan, Katharina Blum'un özel yaşamına ait öğeler taşıyan, onun —içinde yer aldığı moral ile pek uyumsuz—siyasal görüşlerine ve dinsel inançlarına göndermelerde bulunan bu enformasyonu yayınlamakta bir sakınca görmemiştir. Oldukça çekingen ve içine kapanık bir kişi olan Katharina Blum, hiç olmadığı biçimde, yani evine sürekli erkeklerin girip çıktığı, erkeklerden pahalı hediyeler ya da paralar kabul eden, bu paralarla genç yaşta bir konut edinebilen bir kişi olarak resmedilmiştir. Resim resmedilenden çok farklıdır. Olan biten değil, halkın ilgisini çekeceği düşünüldüğü gazete- de anlatılan.

Gazetenin ya da gazeteci Tötges'in yapıp etmelerini belirleyen, doğru haber vermek değil, sansasyonel bir haber yapmak, böylece gazetenin satışını artırmak düşüncesi olmuştur. Bu hedefe erişmek için kullanılacak herşey kullanılmış; sansasyonel olabilecek her enformasyon kıvrıtısı, dedikodu ya da söylenti sınanmadan yayımlanmıştır. Bu, ağır hasta olarak hastanede yatan bir kişiyle görüşmeyi gerektirdiğinde, onun ölümü pahasına da olsa, —hekimin uyarısına rağmen— bu görüşme yapılmıştır. Sansasyonel haber ya da "magazin haberciliği" uğruna kişiler harcanmış, haber yapılırken karşıda bir kişinin, insan türünün bir üyesinin olduğu unutulmuştur.

Doğru mu yapılmıştır? Tötges ve çalıştığı gazete "gazeteciliğin amaçları"na uygun biçimde hareket etmiş midir? Tötges'in Katharina Blum'a ve içinde bulunduğu duruma ilişkin değerlendirmeleri doğru değerlendirmeler midir? Onun haberlerini yeterince sınamaksızın manşete çıkaran gazete yöneticilerinin değerlendirmeleri doğru değerlendirmeler, yaptıkları doğ-

ru eylemler midir? Bu sorulara olumlu yanıt vermek pek mümkün değil. Haberlerde bilgilendirmenin çok ötesine gidildiği gibi, olan biteni doğru değerlendirmeye ilişkin bir çaba da görülmemektedir. Tötges ve arkadaşları böyle bir gerekliliğin bile farkında değildirler ya da yaptıklarında bu bilince sahip olduklarını gösteren izlere pek rastlanmamaktadır.

Basın özgürlüğü, gazeteciye insanların özel yaşamlarına girme, insanları araç olarak kullanma, onların onurlarıyla oynama hakkını verir mi? Sıkça söylendiği gibi "kamuya mal olma" bu sınırları ortadan kaldırır mı yoksa kaldırılamıyacak kimi sınırlar var mıdır? Yukarıda aktarılan olayda Katharina Blum'un özel yaşamına pervasızca girilmiş, kendisinin de vurguladığı gibi, onuru ayaklar altına alınmamış mıdır?

Sınır çizme ve değerlendirme sorununun en canlı örneklerinden biri de geçtiğimiz yıllarda hastalarına cinsel tacizde bulunduğu iddia edilen bir doktorun yaptıklarının belgelenmesi için, bir haber programı sorumlusu tarafından hasta gibi bu doktora gönderilen bir genç kızın, doktorun kendisine yaptıklarını gizli kamerayla tesbit etmesi, bu görüntülerin de bir haber programında yayınlanması olayında yaşandı. Olay hem iki meslek grubunca —hekimler ve gazetecilerce— hem de toplumun tüm duyarlı kesimlerince hararetli bir biçimde tartışıldı. Bir yandan Tabip Odaları meslektaşlarının eylemini kendi meslek etikleri açısından değerlendirirken, diğer yandan basın mensupları gizli kamerayla yapılan ve bir mizansene dayanan çekimlerin yayınlanmasının basın ahlakı yasasına uygunluğunu sorguladılar. Bu tartışmaya gazete okuyucuları ile TV izleyicilerinin de, telefon anketi yoluyla, katılması sağlanarak, onların da haberin yayınlanıp yayınlanmaması konusunda görüş belirtmeleri istendi; mizansen haber de bu kamuoyu görüşü dayanarak yapılarak gazete ve televizyonlarda yayımlandı. Eksik bilgilendirmeyle, haberin bu koşullarda yayınlanıp-yayınlanmaması konusunda görüşleri sorulan insanların ezici bir çoğunluğu haberin yayınlanmasını istediler. Bu sonuç, haberi yayınlayıp yayınlamamayı kendi aralarında tartışan gazete ve televizyon yet-

kililerinin karar vermelerini kolaylaştırdı. Eksik bilgiyle yönlendirilen çoğunluğun verdiği karar, yapılması gerekeni belirledi. Ama kararın verilmiş olması tartışmaları sona erdirmeydi. Doktorun eyleminin doğruluğu-yanlılığı ile haber programını yayımlayan program sorumlusunun yaptığına doğruluğuna-yanlılığına ilişkin tartışma daha uzun bir süre devam etti.

Basın ve tıpla ilgili etik sorunların bir kez daha açık bir biçimde görülmesini sağlayan bir olay oldu bu. Olay kimi soruları da beraberinde getirdi:

1. Haberin yayınlanıp yayınlanmaması konusunda yapıldığı gibi, etik konularda ankete başvurmak ve sonuçta çoğunluğun dediğini doğru saymak uygun bir yol mudur? Kararı çoğunluğun vermesi ya da verilen kararın çoğunluk tarafından desteklenmesi, bir kararı "doğru" kılar mı?

2. Eğer yanıt olumsuzsa, doğru kararlar çoğunluğun oyuyla verilemezse, bu örnek olayda olduğu gibi, doktorun hastasına yaptıkları ile bunu haber yapan yayıncıların yaptıklarının doğruluğuna-yanlılığına nasıl karar verilebilir? Böyle bir kararın verilmesi, daha doğrusu bu tür bir eylemin ya da durumun doğru değerlendirilmesi mümkün müdür?

3. Böyle bir doğru kararın verilmesi mümkünse, bu kararın dayanakları neler olacaktır ya da hangi değerlere, hangi ölçütlere ya da ilkelere dayanılarak, nasıl karar verilecektir? Kısaca bir eylemi ya da durumu doğru değerlendirmek nasıl olanaklıdır?

Kişilerin temel haklarından olan, etrafında olup bitenler konusunda kendi fikrini oluşturma hakkının kullanılabilmesi için, yukarıda aktarılan taciz haberi duyurulacak mı yoksa bir kişinin yaşamına mal olacağı düşünülerek haberin yayınından vaz mı geçilecektir? —Öncelikle bu konuda bir karar verilmesi gerekmektedir.

Yukarıda anlatılan olayda haber yayınlanmış, habere konu olan hekim, söylediği gibi intihar etmemiş, kendisi hakkında açılan soruşturma da beraatle sonuçlanmış. Haberin yayınından sonra kameralar cinsel tacizin belgelenmesi için "kullanı-

lan" genç kıza ("konu mankeni"ne) çevrilmiş, çok üzerine gidilen genç kız ruhsal bunalıma girmiş ve intihar girişiminde bulunmuştur. Olayın arkasından sıkça sorulan, program sorumlusu gizli kamera çekimlerini yayınlamakla doğru mu yapmıştır; bir genç kızın böyle bir görüntüleme işi için kullanılması uygun mudur; bir hekimin muayene odasının gizli kamerayla görüntülenmesi doğru bir davranış mıdır gibi sorular yanıtız kalmıştır. Şüphesiz sorulara çeşitli, bazen de birbiriyle çelişen yanıtlar verilmiştir. Ama verilen yanıtlar olaya ilişkin olmayıp daha çok, genel olarak "gizli kamera kullanma", "konu mankeni kullanma", hekim muayenehanesine gizli kamera yerleştirme" gibi davranışlara ilişkindir; bu türden davranışlar yapılmalı mıdır yapılmamalı mıdır sorusunda yoğunlaşmıştır. Sorular yanıtlama olanağının pek olmadığı bir düzeye kaymıştır. Asıl yanıtlanması gereken —hekimin yaptıklarını bir yana bırakırsak— program sorumlusunun gizli çekim yapması, bu çekimi yayınlaması, bir genç kızın "konu mankeni" olarak kullanılması doğru mudur sorulardır. Bu soruların yanıtlanması ise herşeyden önce olaya ve olayın gerçekleştiği koşullara ilişkin yeterli bilgiye ve bu arada kimi başka türden bilgilere —etik ve antropolojik bilgilere— sahip olmayı gerektirmektedir. Ancak bu bilgilerle doğru değerlendirme olanaklı hale gelmektedir. Bu ise diğer uğraşı alanlarında ve yaşamın her alanında olduğu gibi, gazetecilikte de etik sorunların önemli bir kısmının doğru değerlendirme sorunundan kaynaklandığını bize göstermektedir. Ezbere değerlendirmeler diğer kimi sorunlar yanında etik sorunlara, kişilerin yalnız araç olarak görülmelerine, değer çignemelerine, sonuçta insanın değerinin ya da insan onurunun ayaklar altına alınmasına da yol açmaktadır.

Gazetecilik, "farklı sosyal sistemlerden (çevrelerden) güncel bilgileri toplamak, seçmek, işlemek ve bunları tekrar bu sosyal sistemlerin emrine sunmak" (Weischenberg ve Hienztsch, 1991: 54) ise bir gazetecinin etiğe sahip olup olmamasını tanımlayan eylemleri de güncel bilgileri toplama, seçme, işleme ve sunma eylemleri olacaktır (Haller, 1991: 197). Burada yapıldığı gibi, gazetecilik yalnız haber gazeteciliği olarak düşünüldüğün-

2
Aslında hangi faaliyetlerin gazetecilik adı altına sokulabileceği, yalnızca eğlendirmeye yönelik program yapımcılarının gazeteci sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Ama Haller'in yaptığı gibi, genellikle gazetecilik denince haber gazeteciliği akla gelmekle birlikte, bu tür etkinlikler de gazetecilik mesleği içinde düşünülmektedir (Haller, 1991: 196-197).

3
"Olay ve durumların değerlendirilmesi ... söz konusu olunca, bize verilen, tarihi realitenin bir kesimidir. Bir olayın, durumun değerlendirilmesi de, o olayın veya durumun yorumu olarak ortaya çıkar.

Tarihî realiteyi yorumlama bize, felsefe tarihinde rastladığımız bilgi çeşitlerinden apayrı bir bilgi sağlar.... Ona perspektifli bilgi diyebileceğimiz bu bilgi, tarihî varlıkla ilgili değerlendirmelerden: açıklamalar ve olaylarla durumların yorumlarından meydana gelir" (Kuçuradi, 1971: 65-66).

de, özellikle radyo ve televizyonlardaki eğlendirmeye, "hoşça vakit geçirtmeye" yönelik gazetecilik² bir yana bırakıldığında, haber gazeteciliğinin yüklendiği görev, olup bitenleri haberleştirerek basın-yayın yoluyla olup bitenler hakkında doğrudan bilgi sahibi olmayanlara iletmek; bu yolla onların olup bitene ilişkin kendi görüşlerini oluşturmalarına katkıda bulunmaktır. Ama bu hiç de gazetecilerin ve iletişim bilimcilerin genellikle sandıkları gibi "toplamak, seçmek, işlemek, sunmak" başlıklarıyla tüketilebilecek bir işlem değildir. Bu sözcüklerle adlandırılmaya çalışılan etkinlikler arasında kesişmeler olduğu gibi, burada sayılan her bir işlem de kendi içinde birçok sorun taşımaktadır. Haber gerçekten de toplanan bir şey midir? Gazeteci haberi toplamakta mıdır yoksa haberi üretmekte midir? Yoksa haber başka bir yolla mı haberleşmektedir? Haber nedir? Haberde haberleştirenin yeri nedir? Haberleştirmede ne gibi etik sorunlar söz konusu olabilmektedir?

Bir haber yapan gazeteci çevresinde olup bitenler içinden birisini ya da birkaçını seçerek, şu veya bu nedenle onu/onları seçerek, haberleştirmektedir. Böylelikle çok sayıda olup-biten arasında yalnız o seçilen olup-biten olaylaştırılmakta, yalnız o olaylaştırılan, yani bakan kişi tarafından çerçevesi çizilen şey kamuoyuna iletilmektedir. Diğer olup bitenler ise geçmişte kalmakta, başka bir kişi tarafından saptanıp belgelenmedikçe de tarihsel alanda bir kerelik olup bitenler olarak yerini almaktadır. Kısaca her olay bir olaylaştıran kişiyle olay olmaktadır. Olayın —ama olan bitenin değil— çerçevesini çizen, onu belli bir zamanda başlatan ve bitiren de bu kişidir. Bu nedenle her olayda —olup bitenler zinciri içinden yalnız onun seçilip sunulmasında— ifade edilmeyen gizli bir değerlendirme bulunmakta (Kuçuradi, 1998: 17); her olayda olaylaştıranın bakışından gelen kaçınılmaz bir perspektiflilik söz konusu olmaktadır³. Gazetecinin sürekli akış içindeki olup bitenler arasından hangisi ya da hangilerini seçeceği, onun sınırlarını nasıl çizeceği, bakışını ya da kamerasını olayın hangi noktasına yönelteceği, tamamıyla ona, onun görme ve değerlendirme gücüne, onun yapmak istediğine —amacına— bağlıdır. "Böylece aynı olayla ilgili farklı ke-

sitler alma imkânı, birbirinden az çok farklı ama aynı zamanda doğru yorumlar yapmak imkânını verir" (Kuçuradi, 1971: 66). Bu, yapılan her yorumun, olaya ilişkin her söylenenin doğru olacağı anlamına gelmez. Doğrunun hep bir perspektiflilik, bakandan kaynaklanan bir perspektiflilik taşıyacağı anlamına gelir.

Gazetecilikte karşılaşılan sorunların önemli bir bölümü bu noktaya ilgilidir. Gazetecinin iletme, aracılık etme (*medium, media*) görevini iyi yapabilmesi, olan bitenleri doğru aktarabilmesine bağlıdır. Bu da öncelikle olayları, durumları doğru değerlendirebilmeyi, onlara değer biçip değer atfetmeden, onları oldukları gibi görebilmeyi gerektirir. Bunu yapacak olansa kişilerdir. Bunun temeli ise kişilerin bilgisel ve zihinsel donanımları, kısaca yetenekleridir. Etik eğitimi bu yetenekleri geliştirebilir; kişilere, farklı türden bilgiler gerektiren, bir olayı ya da durumu değerlendirmenin olanağını gösterebilir. Meslek etiklerinden genellikle beklenildiği gibi, her tek durumda ya da belirli durumlarda neyin yapılabileceğinin bilgisini veremez etik eğitimi. Belki birçok meslek etiğinin yaptığı gibi, o meslek mensuplarının belirli durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini dile getiren ilkeler, değerlendirme ve eylem normları ortaya konabilir. Kişiler bu normlara göre davranmaya da zorlanabilir. Ama bu ne doğru değerlendirmeyi sağlar ne de etik eylemeyi. Çünkü kişinin, örneğin gazetecinin, yaşadığı her durum —durumlar, olaylar arasında kimi benzerlikler olsa da— tektir, bir kereliktir. Belirli zamanda ve yerde yaşanır, sona erer. Bu nedenle, belirli durumlarda nelerin yapılabileceğinin dile getiren basın meslek ilkeleri, tüm diğer meslek ilkeleri gibi, tek başına kişinin doğru değerlendirme yapmasını sağlayamaz.

O olup biteni diğer insanlara olan bitene uygun bir biçimde iletme için bir olaya bakan gazetecinin, önceden saptanmış belirli bir ilke ya da değerlendirme normuyla olayı değerlendirmenin ötesinde olayı kendi gözleriyle görebilmesi gerekir. Olayı teklisinde ele alarak doğru değerlendirilebilmesi gerekir⁴. Bu-

4
Bu Anton Hügl'in "ilke temelli moral" (*Prinzipienmoral*) ve "durum temelli moral" (*Situationsmoral*) ayrımı yaparak, "durum temelli moral" olarak nitelediği şeyle karıştırılmamalıdır (Hügl, 1991: 61-62). Burada söz konusu edilen her durum ya da olayın teklisinde ele alınması gerekliliği, bu türden değerlendirmeler üzerine genellemeler yapılmasına engel değildir. Bu anlamda "ilke temelli morali", yani ilkeye dayalı açıklamayı tümüyle dışarıda bırakmaz.

nun ilk adımını ise —bakana göre farklı biçimlerde yapılabilecek, ama yine de olayın doğru bir açıklaması olabilecek olan— olayın sınırlarının çizilmesi oluşturur. Bu değerlendirmenin ilk adımınıdır. "Bir olay ancak sınırları çizildikten sonra, yani onun ana nedenlerini oluşturan diğer olaylar, kararlar vb. ile bağlantısı kurulduktan sonra açıklanabilir " (Kuçuradi, 1998: 17).

Olup bitenleri haberleştiren muhabir ya da kameramandan farklı olarak haberin basımına ya da yayınına karar verecek kişinin karşılaşacağı etik sorunların, en azından kimi etik sorunların, haberi yayın masasına ulaştıran muhabir ya da kameramanın sorunlarından farklılık taşıyabileceği açıktır. Yapılan işin farklılığının karşılaşılan etik sorunlarda da kimi farklılıklara yol açması doğaldır. Yayın yönetmeninin değerlendirdiği şey ile muhabir ve/veya kameramanın değerlendirdiği ya da değerlendirmeye aldığı şey aynı değildir. Muhabir ya da kameraman olup bitenler zinciri içinden haber yaptığı olay ya da olayları seçmekte, böylece değerlendirdiği şey olan-bitenler olmaktadır. O çoğu kez doğrudan olup bitenlerle, kişilerle karşı karşıyadır. Buna karşılık yönetmenin değerlendirenken karşısına aldığı şey, kendisine ulaştırılan olaylar, daha yerinde bir deyişle, artık muhabir ve/veya kameraman tarafından çerçevesi çizilerek olaylaştırılmış olup bitenlerdir. Yayın yönetmeni doğrudan olan bitenler, kişiler karşısında değildir. Ama onun doğrudan karşısına aldığı şey bu haber metinleri, olaylar olsa da, dolaylı olarak tüm okuyucu ya da dinleyici-izleyici kitlesini de göz önüne almak zorundadır; almaktadır da. Kararını vermesinde bu alıcıların beklentileri tümüyle belirleyici olabileceği gibi, bu beklenti pek önemli olmayabilir de —kararını vermesinde başka türden etkenler medya patronundan ya da belirli çevrelerden gelecek baskılar da rol oynayabilir; sorumlu yönetmen tüm etkilerin ötesinde kararı kendisi de verebilir. Ama her durumda yayın sorumlusu, bir haberin yayınına ve belirli bir biçimde yayınına izin verdiğinde, içinde bulunduğu durumu, elindeki materyali, alıcı kitleyi, yayının etkilerini göz önüne alarak, bir değerlendirme yapmakta ve bu değerlendirmeye göre eylemde bulunmaktadır. Sorun muhabirin ya da kameramanın duru-

munda olduğu gibi, burada da doğru değerlendirme sorundur. Olayı haberleştiren⁵ gazeteci gibi, hangi olayı kamuoyuna duyuracağına ve nasıl duyuracağına —olayla ilgili hangi noktaların, hangi ifadelerle, hangi görüntü ve ses düzenlemesiyle— karar vermek durumunda olan kişi ya da kişiler de doğru değerlendirme sorunuyla karşı karşıyadır.

"Belirli bir kişinin belirli bir durumda yaptığı bir eylemin doğru değerlendirmesi biçimsel olarak üç ana adımda yapılabilir: 1. İlk adım bu eylemi anlamaktır, yani a) bu eylemin temelinde yatan değerlendirmenin b) bu değerlendirmeyi izleyen yaşantının, c) bu eylemin yöneldiği ve amaçladığı şeyi ve bunların nasıl gerçekleştirildiğinin, mümkün olduğu kadar ayrıntısıyla, kavranmasıdır. 2. Bir eylemi değerlendirmenin ikinci adımı, eylemin gerçekleştirildiği koşullarda bu eylemin diğer eylem olanakları arasında yerini görebilmektir. Eylemin diğer eylem olanakları arasındaki yeri, onun değerini—yani bu eylemin değerini— meydana getirir; bu aynı zamanda onun etik değerini (yani onun doğru veya yanlış bir eylem, değerli veya değersiz bir eylem olup olmadığını) de belirler. 3. Fakat bir eylemin etik değerini kavramak için bir adımın daha atılması gerekmektedir: belirli koşullarda gerçekleştirilen bu eylem olanağının bizim insanın onuru diye adlandırdığımız şeyin bilgisiyle—örneğin ilgili insan haklarının açık bilgisiyle— ilgisinin kurulması gerekmektedir" (Kuçuradi, 1998: 16-17).

Ancak bir eylemin değerlendirilmesine⁶ ilişkin gereken bu adımlar atılabiliyorsa, değerlendirmeyi yapan kişi, her bir adımda gereken bilgilere ve görme yeteneğine sahipse, doğru değerlendirebilme mümkün olabilecektir. Bu, değerlendirdikleri şeyler farklı da olsa muhabir için olduğu kadar yayın yönetmeni için de geçerlidir. Yalnız gazeteciler için değil, her meslek için geçerlidir, hatta bir eylemi değerlendirmeye çalışan her kişi için durum aynıdır. Değerlendirme değerlendirilen şeye göre kimi farklılıklar gösterse de doğru değerlendirme —tabii ki değerlendirilen şeye hazır değer yargılarıyla değer biçilmez veya değerlendirmede bulunan kişiyle olan özel ilişkisinden dolayı

5 Olayın iletme biçimi, olayın sunulduğunda kullanılan dil, hatta görüntüye eşlik eden müzik, olayın o basın-yayın organı —haberî yayına hazırlayan ve sunanlar— tarafından nasıl değerlendirildiğinin ipuçlarını verebilmektedir. Aynı olayın farklı gazete ve televizyonlarda nasıl farklı biçimlerde sunulabildiğinin örnekleri ile karşılaşıyoruz hergün. Olaylara, kendi gözleriyle bakılmayıp hazır kimi değer yargılarıyla— değerlendirme normlarıyla— ezbere değerlendirmeler yapıldığında, yani olaylara ya da durumlara değer biçilip değer atfedildiğinde, bunun başka türlü olması da beklenemez.

6 Değerlendirme etkinliği, değerlendirilen şeyin yapısal özelliğine göre kimi farklılıklar göstermekte, doğru değerlendirme farklı türden bilgiler gerektirmektedir. Bir eylemin değerlendirilmesi, bir durumun ya da olayın değerlendirilmesinden, bir kişinin değerlendirilmesi, bir yapının ve bir değerın değerlendirilmesinden —kimi benzerliklerle birlikte— kimi farklılıklar da taşımaktadır. (Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kuçuradi, 1971: 45-61).

değerlendirilen şeye değer atfedilmezse— büyük oranda yukarıdaki adımları izler ya da ancak bu adımlar atılarak doğru değerlendirme yolu açılabilir. Değerlendirilen şey ister bir olay, ister bir kişi, ister bir durum, ister bir yapıt, ister bir varlık türü (örneğin insan) olsun, doğru değerlendirme yapılabilmesi için öncelikle onun doğru kavranması ya da anlaşılması gerekmektedir. Ancak doğru anlamadan sonra, değerlendirmenin ikinci adımı olan, onun diğer benzeri şeyler arasında yeri araştırılabilir. Ancak birinci ve ikinci adımın doğru atılmasından, yani onun doğru kavranmasından ve benzeri şeyler arasındaki yerinin görülmesinden sonra, onun insanın değeriyle bağlantısı kurularak etik değeri ortaya konulabilir. Birinci veya ikinci adımda yapılacak bir yanlışlık doğru değerlendirme yolunu da tümüyle kapayacaktır. Bu nedenle doğru değerlendirmeye giden yol çeşitli güçlüklerle doludur. Bu güçlüklerin aşılması ise ancak bilgiyle mümkündür; hem de birkaç türden bilgiyle. "Keskin bilme yetenekleri ve yaşantı olanaklarının zengin bilgisi, etik bir ilişkide eylemin anlaşılmasını; değer sorunlarına ilişkin bilgiyse, değerlendirmenin diğer iki adımının gerçekleştirilebilmesini sağlar" (Kuçuradi, 1996: 22). Bakılanın, örneğin karşısında bulunan kişinin eyleminin, doğru anlaşılmasından sonra, ancak değere ve değerlere ilişkin (doğru) bilgiyle donanmış kişi, bakılan şeyin, yani o eylemin o durumdaki diğer eylemler arasında neyi ifade ettiğini görebilir; kısaca o eylemin değerini değerlendirebilir. Bu üç adım için kendisine gerekli olan bilgilere sahip değilse kişiye düşen susmasını, yanılabilceğini bilmek, muhakkak birşey yapması gerekiyorsa da eyleminin dayandığı değerlendirmenin yalnızca bir "izlenim" olduğunu ortaya koymaktır (Kuçuradi, 1996: 22-23).

O zaman bir "meslek etiği"nden, örneğin basında ortaya çıkan etik sorunları aydınlatması/çözmesi beklenen "basın etiği"nden beklenen ne olacaktır?

"Basın etiği", daha doğrusu basın mensuplarının karşı karşıya kaldıkları etik sorunları çözmeye etikten beklenebilecek olan, olaylardaki etik sorunları görme ve aydınlatma bilincinin

kazandırılması; kişilerin etik eğitimiyle bunu yapabilecek hale getirilmesi ya da bu yönde geliştirilmesidir. Bu da etik ilişki, eylem, değerlendirme ve değer/değerler konularında bilgi vermekle; basın sektöründe yaşanan etik sorunların tartışılarak etik bilincin uyandırılması yoluyla yapılabilir. Bunun ötesinde etik her tek durumda geçerli olacak bazı değerlendirme ve davranış normları veremeyeceği gibi; belirli durumlarda nasıl davranılacağına ya da davranılmayacağına ilişkin normlar da getiremez—en azından bunu yapmak etik olmaz. Felsefenin bir alanı olarak etik olsa olsa bu türden hazır normlarla değerlendirme yapmanın ne olduğunu bize söyler ve bu normların türetildiği temeli ya da temelleri bize gösterebilir.

Ayrıca basın-yayın alanında karşılaşılan etik sorunlar, sağlık ya da eğitim alanında karşılaşılan etik sorunlardan özce farklı değillerdir. Statüler ve oynanan toplumsal roller farklı da olsa, bu rolleri oynayan tek tek kişilerdir. Ahmet'tir, Eliot'tır, Jacques'tır, Heinrich'tir, Meryem'dir. Karşıda da genellikle kişiler ya da insan durumları vardır. Bu nedenle yanlış anlamaya, yanlış değerlendirmeye dayanan her eylem sonuçta karşıdaki kişilere —bu arada eylemde bulunan kişinin kendisine de— zarar verebilir, değer harcayabilir. Kişi kendisine ya da karşısındakine/karşısındakilere zarar verebilir; insanın değerine, insan olmaya zarar verebilir. Bu şekilde kişilerin onurlarının çiğnenmesine yol açılabilir. Bu nedenle farklı uğraşı alanlarında farklı rol ilişkileri, farklı toplumsal ilişkiler görülse, bu ilişkiler meslekten mesleğe kimi farklılıklar gösterse de bu ilişkileri taşıyan hep tek tek kişiler olduğundan, kişi-kişi ya da kişi-insan durumu ilişkisi olarak karşımıza çıkan etik ilişkiler hep aynı kalmaktadır. Kişi hangi toplumsal rolü oynuyor olursa olsun, sonuçta o ilişkide kişi olarak vardır ve verdiği her karar, yaptığı her eylem onun kararıdır, onun eylemidir; bunlardan sorumlu olan da kendisidir. Değer koruyan, değerleri bir kez daha dünyada yaşatan eylemlerinden olduğu gibi, değerlere zarar veren, değer harcayan eylemlerinden de sorumludur kişi. Bu, muhabir için de, genel yayın yönetmeni için de, ulaştırma görevlisi için de, mühendis için de, hekim için de, öğretmen için de aynıdır.

Bir bilgi dalı olarak etikten beklenebilecek olan insan olmaya, insanın değerine (ya da onuruna) zarar vermeden yaşamanın yolunu aydınlatması, bunun bilgisini ortaya koymasındır. Bundan ötesi tek tek kişilere, bizlere kalmaktadır.

Kaynakça

- Böll, Heinrich (1980). *Die verlorene Ehre der Katharina Blum*. Münih: dtv.
- Cohen, D. Eliot (der.) (1992). *Philosophical Issues in Journalism*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- Haller, Michael (1991). "Die Journalisten und Ethikbedarf." *Medien-Ethik: Beschreibungen, Analysen, Konzepte für den deutschsprachigen Journalismus*. Michael Haller ve Helmut Holzhey (der.) içinde. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hügli, Anton (1991). "Was haben die Medien mit Ethik zu tun?" *Medien-Ethik: Beschreibungen, Analysen, Konzepte für den deutschsprachigen Journalismus*. Michael Haller ve Helmut Holzhey (der.) içinde. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Kuçuradi, Ioanna, (1971). *İnsan ve Değerleri*. İstanbul: Yankı Yayınları.
- Kuçuradi, Ioanna (1996). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, Ioanna (1998). "Miscelanea on 'Ethics and Contemporary Journalism'. *Emel Doğramacı'ya Armağan*, Büken vd. (der.) içinde. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 13-19.
- Merrill, John Calhoun (1974). *The Imperative of Freedom. A Philosophy of Journalistic Autonomy*. New York: Hastings House.
- Tepe, Harun (1998). "Bir Felsefe Disiplini Olarak Etik. 'Etik' Kavramı Tarihçesi ve Günümüzde Etik". *Doğu Batı Dergisi* 4: 9-24.
- Weischenberg Siegfried ve Hienztsch Ulrich, (1991). "Neuigkeit vom Fließband. Journalismus als soziales System." *Funkkolleg "Medien und Kommunikation", Studienbrief* 8 içinde. Tübingen. 44-85.

Kitap Eleştirileri

Politikanın İletişimi İletişimin Politikası

Eser Köker (1998). Ankara: Vadi Yayınları, 173 sayfa.

Süleyman İrvan

Türkiye'de iletişim çalışmaları alanında eksikliği duyulan yayınların başında, temel kaynak olabilecek nitelikte bir siyasal iletişim kitabının bulunmaması gelmekteydi. Doktoradan hocam olan Eser Köker, uzun bir dönemin ürünü olan *Politikanın İletişimi İletişimin Politikası* başlıklı kitabını yayımladı.

Kitap üç ana bölümden oluşmakta. İlk bölümde siyasal iletişim ya da Eser Köker'in tercihiyle politik iletişim tanımlanıyor, tartışılıyor. İkinci bölümde bir siyasal iletişim biçimi olarak politik konuşma ya da retorik tartışılıyor. Son bölümde de iletişim özgürlüğü kavramının tarihsel gelişimi irdeleniyor. Yani seçimlerde medyanın rolü, siyasal reklamcılık, siyasal habercilik gibi siyasal iletişim derilince hemen aklımıza ilk geliveren kavramlardan arınmış bir metinle karşı karşıyayız. Yazar elimizdeki metnin yabancı literatürde görmeye alışkın olduğumuz siyasal iletişim metinlerinden farklı olduğunu daha girişte bizlere hatırlatıyor: "Politik iletişimin, politikanın postmodern döneminde yaşadığı dönüşümlere koşut olarak bir teknik ya da teknikler toplamı olarak algılanmasını dayatan pazar koşulları, bu alanın kuramsal nesnesinin sahip olduğu tarihsel ve felsefi birikimden yalıtılma-

sı işlemine ivme kazandırmıştır. Burada politik iletişim kavramı etrafında sürdürülen tartışmalar aracılığıyla, bu birikimi günümüz şartlarında yeniden hatırlamak gereği vurgulanmak istenmiştir" (9-10). Siyasal iletişimin tecimsel iletişimden farklı bir iletişim biçimi olarak pratiğe dökülmesi Türkiye açısından belki yeni bir olgudur (Batmaz, 1999), ancak siyasal iletişim araştırmaları tarihine geri dönüp baktığımızda bu alanın kurucusu sayılanlar arasında adı geçen Paul Lazarsfeld'e de benzer eleştiriler yöneltilmiştir. Chaffee ve Hochheimer'e göre (1985), ilk siyasal iletişim araştırmalarının ardında yatan temel sayılıtlardan birisi şuydu: "Oy verme edimi pazardan ürün satın almakla eşdeğer olan bir tüketici kararı olarak görülüyordu. Bu sayılıtdan hareketle siyasal iletişim, seçmenlerin adaylara ilişkin kararlarını etkilemeye yönelik iletler ya da kampanyalar olarak tanımlanıyordu. Kısacası siyasal iletişim bir pazarlama fenomeni olarak görülüyordu."

Çalışmanın birinci bölümünde, kitabın adına da uygun olarak *iletişim politikası* ve *politikanın iletişimi* kavramları açıklanıyor. Yazar, iletişim politikalarının, hükümet ile yayıncılar ya da daha genel bir ifade kullanırsak medya sahipleri arasındaki ilişkilerin ve yönetilenlerin iletişim alanında üretilen politikalara verdikleri onayın söze dökülmesinin çerçevesi olarak anlaşılması gerektiğini söylüyor (15). Ancak iletişim politikalarının belirlenmesinde etkili olan dışsal etmenlere (örneğin siyasal

sistemin yapısının belirleyiciliğine) örtük biçimde değiniliyor. "Türkiye'de... toplumsal grupların ve aktörlerin kolektif güç kullanımı önündeki barikatların çokluğu hem hedef programların oluşumunu engellemiş hem de bu programların merkezi iktidar tarafından kontrol ve denetimini mümkün kılmıştır" (19).

Yazar, politik iletişim kavramı çerçevesinde iki temel yönelimden söz etmektedir. Bu yönelimlerden ilki politik iletişimi "politik meşruiyetin sağlanmasının harcı" olarak saptamaktadır. Yazara göre, politik iletişime yönelik akademik ilgi politikanın bilimselleşmesi sürecinde artmıştır. Bu eşzamanlılığın altında yatan temel neden, politikanın bilimselleşmesi sürecinde sürekli yeni uzmanlık alanları yaratılması ve bu alanların akademik alana taşınarak bilimsellik iddialarının çoğaltılmasıdır. Yazar bu saptamasına kanıt olarak 1940'lı yıllardan itibaren kamuoyunun yeniden tanımlanması sürecini göstermektedir.

İkinci yönelimi, politik iletişimi disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak inşa etme girişimleri oluşturmaktadır. Tarihsel süreç bakımından politik iletişim çalışmaları irdelendiğinde bu çalışma alanının farklı disiplinlerden beslendiğini görmekteyiz. Daha çok davranışçı paradigma içinde şekillenen politik iletişim, paradigmanın da doğası gereği bireylerin siyasal davranışlarını kendisine temel aldı. Ancak bu ilk araştırmalarda toplumsal olgularla bilimsel etkinlik arasında yeterince güçlü bağlar kurulamadığı düşüncesinden hareketle tıpkı doğa bilimlerindeki yöntem benzer şekilde bu alan için geçerli olabilecek bir üst yöntem arayışına girildi. Bu arayış kendisini daha çok araştırma tekniklerinin geliştirilmesinde gösterdi ve politik iletişim modelleri geliştirildi. Lazarsfeld ve arkadaşlarının modeller bağlamında gerçekleştirdikleri politik araştırmalar aracılığıyla yurttaşların politikaya karşı ilgisizliği keşfedildi. Bu keşif sonucunda bilimsel tekniklerin geliştirilmesine yönelik çabalara demokratik değerlerin pekiştirilmesi için yol gös-

terme görevi de eklendi. Yazar bu bağlamda sistem yaklaşımının katkılarına değinmektedir. Sistem yaklaşımının kurucularından birisi olan Gabriel Almond politik sistemi "az ya da çok meşru fiziksel güç kullanma ya da kullanma tehdidi aracılığıyla hem kendi içindeki topluluklara hem de diğer toplumlara karşılık olarak bütünleştirme ve uyumlu kılma işlevlerini yerine getiren ve bütün toplumlarda bulunabilecek bir etkileşimler sistemi" olarak tanımladı ve bu sistemde asli işlevlerin iletişim aracılığıyla gerçekleştiğini belirtti (36). Dolayısıyla iletişim sistemlerini asıl belirleyenin politik sistem olduğunun altı çizildi. Bu çerçevede farklı politik sistemlerdeki iletişim yapılarını irdeleyen karşılaştırmalı çalışmalar gerçekleştirildi. Doğal olarak, modernleşme kuramları, kendilerine Batı'yı hedef alan toplumların gelişmesinde iletişim araçlarının rolünü vurguladı.

Köker, politik iletişim alanında eleştirel yaklaşımların bakış açılarını da irdelemektedir. Bu bağlamda, eleştirel yaklaşımların kökeni sayılan Frankfurt Okulu'nun "kültür endüstrisi" kavramı çerçevesinde geliştirdiği argümanlara değinmek gerekmektedir. Kültür endüstrisi, kültürel ürün üretiminin standartlaşmasını, farklılıkların silikleştirilmesini ya da marjinalleştirilmesini, tanıtım ve dağıtım etkinliklerinin rasyonel biçimde örgütlenmesini ifade eden bir kavramdır. Kültür endüstrisi, insanların ortak aklının ortaya çıkmasını engellemekte ve sıradan insanların gündelik yaşamdaki engellenişlerini farketmeleri önünde engeller oluşturmaktadır (47). Ancak Frankfurt Okulu'nun topluma, kültüre ve bireye yönelik çözümleri uzun bir zaman akademinin kıyısında kaldı. Yeniden değer kazanması için toplumsal hareketlerin geliştiği 1960'lı yılları beklemek gerekti. 1968 öğrenci hareketleri ile başlayan yeni süreçte, politik olana ilişkin tanımlamalar değişti. Medyanın iktidar ilişkilerindeki rolü sorgulanmaya başlandı. Toplumsal muhalefet hareketlerinin akademinin içine sızmasıyla birlikte yeni çalışma alanları gelişti ve politik iletişim de bu yeni çalışma alanlarında kendisine

yer açtı. Örneğin kadın hareketinden beslenen kadın çalışmaları, kadın-politika ilişkilerini sorgulayarak, gündelik yaşamdaki politik iletişim örüntülerinin gerçekleştirilme biçimlerine ilişkin bilgiler üretti. Böylece politika kavramı eleştirel bakış açısı içinde yeniden tanımlandı. Bu yaklaşımlar politikayı, seçilmişlerin etkileşim alanı olarak sınırlandırmak yerine, farklı toplumsal sınıflar ve etnik kökenlerden kadın ve erkeklerin gündelik yaşamlarında yer kaplayan bir etkinlik türü olarak görmeye başladı. Buna çevrenin merkeze taşınması veya kişesel olanın politikleştirilmesi süreci de diyebiliriz.

Eser Köker'e göre, toplumsal muhalefetin akademik çevreye dahil olma aşamasında Marksist bakış açıları da yeni akademik örgütlenme içinde kendilerine yer buldular. Bu durum, politik iletişim çalışmalarını iki açıdan etkiledi. İlk olarak, iletişim kurumlarının ekonomi politikası üzerinde çalışmalar çoğaldı. İkinci olarak da iletişim çalışmalarını içinde kıyıda kalan eleştirel kuram, "ana akım" yaklaşımlarına ciddi bir alternatif olarak ortaya çıktı.

Köker kitapta, Frankfurt Okulu'nun son dönem temsilcilerinden Habermas'ın katkılarını da irdelemektedir. Toplumsal ilişkileri anlamada "iletişimsel eylem" in önemine dikkat çeken Habermas, iktidar ilişkilerinin iletişimsel eylem içinde şekillendiğini belirtmektedir. Ancak, kapitalizm sürecinde oluşan yeni kontrol mekanizmaları, yeni iktidar biçimleri yaratmış ve insani iletişimin imkanlarını sınırlandırmıştır. "Modern kapitalizmde, birarada yaşamak zorunda kalan insanlar için, mekansal ve zamansal kısıtlamaları kaldırarak, geniş katımlı bir müzakereye imkan veren kitle iletişim araçları, yeni kamusal birliktelik biçimleri ya da iletişim biçimleri yaratma potansiyeline sahiptir." Ancak kapitalist örgütlenme içinde kitle iletişim araçları yeni kamusal ilişkiler oluşturma yerine özel çıkarlarla eklenmiş ve sonuçta ortak konuşabilirlik potansiyelini ortadan kaldırmıştır (64). Onsekizinci

yüzyılda burjuva kamusal alanının yaratılmasıyla yaklaşılacak ideal konuşma durumlarını yeniden yaratılabilmek için, tahrip edilmemiş iletişime ve özel çıkarlardan koparılmış iletişim araçlarına gereksinim vardır.

Yazar, kültürel çalışmaların katkılarını da başka bir başlık altında ele almaktadır. Kültürel çalışmalar, ana akım politik iletişim çalışmalarının gözardı ettiği iktidar, ideoloji ve hegemonya kavramlarını çözümlerinin en önemli kavramları haline getirerek, medyanın konumunu tartışmaya açmıştır. Kültürel çalışmaların ilgi odaklarından biri de anlam üretimidir. Yazara göre, kültürel çalışmaların politika ve iletişimi kavrama biçimini ana akımdan farklılaştıran asıl unsur, "modern kapitalist toplumlarda gündelik yaşam pratiklerinin tümüne yayılmış baskı ve tahakküme karşı direnme bilgisini ortaya çıkartabilmek isteğidir" (80).

Kitabın ikinci bölümü, "politik iletişim formu olarak politik konuşma"yı irdelemektedir. Bu bölümde, politik konuşmanın antik ve modern dönemde aldığı biçimler ele alınmaktadır. Antik dönemin politik konuşmaya yüklediği anlamı Aristoteles'in retorik konusundaki görüşleri bağlamında inceleyen yazar, bu dönemde politik konuşmanın, politika yapmanın dolayimsız aracı olarak anlaşıldığını söyler. Aristoteles, politika yapma tarzının dolayimsız aracı olan konuşma halini politikanın kendisi olarak tanımlar ve politik olan ile iletişimsel olanın birliğine gönderme yapar. Toplumun ortak iyilerini tasarlayabilmelerinin tek yolunun, iknaya dayalı konuşma tekniklerinin geliştirilmesi olduğunu söyler. Ancak modern dönemde politik konuşma biçim ve içerik değiştirmiştir. Politik konuşma, politika yapmadan ayrılmıştır. Bu süreçte, konuşma ayrıcalığına sahip olanlar, konuşamayanların deneyimlerini de biçimlendirmeye başlamıştır. Modern dönemde politik konuşma ya da retorik "çoşkuları harekete geçiren, duygulara seslenen" söz oyunlarına dayalı bir sanat olarak algılanmaya başlanmıştır. Ancak, modern dönemin baş-

langıcında ideal duruma yaklaşan bir politik konuşma ortamından da söz etmek gerekir. Yazar, Richard Sennett'ten yararlanarak, modern dönemin başlangıcında politik konuşmanın özelliklerini şöyle sıralamaktadır: modern kamusal toplulukların konuşmaları enformasyon ağırlıklıdır. Konuşmalar, bilgi alışverişini gerçekleştirmek üzere kişiler arasında sürerken, enformasyon aracı olarak dergi ve gazeteler taşıyıcı bir rol üstlenirler. Gazeteler ve dergiler, kamusal konuşmaları diyaloglar biçiminde yayımlarlar. Bu diyaloglar kamusal konuşmayı besler; modern kamusal konuşmalar özel şahıslar arasında, gündelik yaşam ve toplumsal farklılık deneyimlerinin aracılık ettiği tartışmaya dayalıdır; modern kamusal toplulukların konuşmaları, politik topluluk içinde ilkesel olarak herkeşe açıktır (98). Bu dönem, burjuva kamusal alanının ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemde taraflılık ve eleştirellik politik konuşmanın en önemli belirleyicileridir. Ne var ki, 19. yüzyıldan itibaren kapitalizmin kamusal alanı sömürgeleştirilmesi sonucu politik konuşma da nitelik değiştirmiştir. Konuşma artık politikanın kendisi olmaktan çıkmış, bir iş kolu bir meslek haline gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılda ortaya çıkan uzmanlar, politikanın nasıl sürdürülmesi gerektiğine ilişkin politikacılara akıl hocalığı yapmaya başlamışlardır. Artık ne söylendiği değil, nasıl söylendiği daha önemli hale gelmiştir. Peki modern dönemde ideal konuşma durumlarından hiç söz edilemez mi? Bu soruya yazar, her şeyden önce, "tarafın etkin katılımını içeren, fakat genel bir kamuya, politik olarak hareket edebilme kabiliyetine sahip olma biçimleri tartışmalı olan kısmi politik konuşma adacıkları"nın varlığından söz ederek yanıt veriyor. Bu adacıklar, diğerlerinin konuşmasına izin vermediği için baskıcı bir niteliğe bürünen mevcut politik örgütlenmelerin tüm kuşatmalarına rağmen varlıklarını sürdürebilmektedirler (114).

Çalışmanın üçüncü bölümünde basın ve iletişim özgürlüğünün tarihsel süreci irdelenmektedir. Onyedinci ve 18. yüzyılda başlayan basın özgürlü-

ğü mücadelesinde bu özgürlüğün doğal haklar temelinde savunulduğunu söyleyen yazar, devletin keyfi uygulamalarının sınırlandırılması gereği üzerinde bir mutabakat oluştuğunu belirtir. Yazar'a göre, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren basın kendisini meşrulaştırma düzeneklerini, özgür bilgi akışının gerçekleştirilmesi, keyfi iktidarların sınırlandırılması ve kamu yararının çoğaltılması üzerine kurmuştur. Ancak, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, basın tekniklerinin gelişmesi sonucunda basının daha fazla sermaye gerektiren bir etkinlik alanı haline gelmesiyle basın özel çıkarların güdümüne girmiştir. Böylece basın özgürlüğü, basın araçlarına sahip olanların özgürlüğü şeklinde anlaşılmaya başlamıştır.

Yazar günümüzde artık *basın özgürlüğünün değil, iletişim özgürlüğünün* tartışmaların odak noktası haline geldiğini belirtiyor. Çünkü artık medyayı merkeze almayan yaklaşımlar revaçtadır. Dahası, basın özgürlüğü konuşma özgürlüğünü, iletişim özgürlüğü ise görüşlerini ya da kanaatlerini ifade etme özgürlüğünü ön plana çıkarmaktadır. Görüş ve kanaatleri ifade etme özgürlüğüne vurgu, farklı bir iletişim kavrayışını da beraberinde getirmektedir. "İletişim, yaşamın tüm alanlarında yurttaşların görüş ve kanaatlerini birbirlerine aktarması ve onları yayma imkanlarında eşit şansa sahip olma olanakları aracılığıyla tanımlanmış, bir politik toplulukta yaşayan bütün yurttaşların yaşamın bütün alanlarında iletişim süreçlerini düzenleme yeteneklerinin geliştirilmesiyle temellendirilmiştir. Böylelikle basın özgürlüğü, sivil ve politik hak ve özgürlükler içinde düşünülürken, iletişim özgürlüğü, bir sosyal hak olarak karşılık bulmuş"tur (146).

Yazar sonuç bölümünde, Türkiye'deki politik iletişim araştırmalarının ve iletişim özgürlüğüne ilişkin tartışmaların durumunu genel hatlarıyla irdelenmektedir. Türkiye'deki politik iletişim araştırmalarının, politika biliminin ilgileri çerçevesinde şekillendiğini söyleyen yazar, "politika biliminin iletişime araçsal bakışını politik iletişime devret-

mesi, iletişimsel eylemin ve konum alışların toplumsallığının dile getirilmesine izin vermemiştir" demektedir. Çalışmalarda temel sorun, bir politik toplulukta farklı olan görüşlerin ortak biraraya geliş biçimleri ve biraraya gelmenin önündeki engellerin kaldırılması şeklinde tanımlanmak yerine, politik iktidarın inşasına yurttaşların sınırlı katılımı ve bu katılımın engellenmesi olarak tanımlanmıştır.

Türkiye'de iletişim özgürlüğü mücadelelerinin toplumsal tarihinin yazımında önemli boşluklar olduğunu belirten yazar, basın özgürlüğü tartışmalarında toplumsalı oluşturan tüm tarafların konuşma ve eylem biçimleri üzerine yeterince bilgi biriktirilmemiş olmasının, politik iletişim çalışmalarını bütünüyle bir kavramsal çerçevenin oluşturulmasını engellediğini öne sürmektedir. Yazara göre, tarihten sosyolojiye, politika biliminden felsefeye kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde yer alan araştırmaların içerdiği bilgi ve yorumlar biraraya getirilerek, Türkiye'de kamusal alanın ortaya konulmasıyla, politik iletişim çalışmalarının toplumsal-tarihsel temeli ortaya çıkartılabilir. "Böyle bir kavrayış, iletişimsel eylemi yalnızca anlamaya varmak amacıyla girişilen bir dizi davranış biçimi olarak değil, yaşam alanının tümüne yayılmış, birbirini anlama, ortak hareket edebilme kabiliyeti ve ortak bir akıl yaratma girişimi olarak tanımlayıp merkeze almayı gerektirir" (161).

Kendisini iletişimci gören herkesin mutlaka okuması gereken bu çalışmayı bizlere kazandırarak, Türkiye'deki iletişim çalışmaları alanındaki kırsılığın giderilmesine bir ölçüde katkıda bulunduğu ve bizi "yaptıklarımızı sorgulamaya ittiği" için Eser Köker hocama teşekkür etmek isterim. Son sözü izninizle Ümit Atabek'in bir saptaması aracılığıyla söylemek istiyorum: "Aristo'nun *Retorik*'inin temel bir siyasal iletişim başyapıtı olduğu konusundaki mutabakatın, retorik'in siyasal iletişimin özünü oluşturduğu şeklindeki bir mutabakata dönüşmediğini ve siyasal iletişim çalışmalarında re-

torik'in bir alt başlıktan öteye geçmediğini görüyoruz. Retorik, sanki siyasal iletişim kavramının işaret ettiği pratikte yutulmuş ve antik gücünü bir daha hiç kazanamayacakmış gibi sadece dar bir akademik ilgiye mazhar bir kavram olarak haksızlığa uğramıştır... Belki de retorik'in içine düştüğü bu acıklı durumu, Ellul'un taş devrinden bu yana insanlığın geçirdiği en önemli mutasyon diye adlandırdığı ve sözün görüntüye mağlubiyetine neden olan görme ve işitme arasındaki dengenin görme lehine bozulmasına bağlayabiliriz" (Atabek: 1999: 8).

Kaynakça

- Atabek, Ümit (1999). "Akademik İlgi Alanı Olarak Siyasal İletişim," *İletişim*, 99/3.
- Batmaz, Veysel (1999). "Türkiye'de Siyasal İletişim," *İletişim*, 99/3.
- Chaffee, Steven H. ve John L. Hochheimer (1985). "The Beginnings of Political Communication Research in the United States: Origins of the Limited Effects Model," *Mass Communication Review Yearbook*, cilt 5.

Bilimlerin Vicdanı Psikiyatri

Erol Göka (1999) Ankara: Ütopya. 189 sayfa.

Yavuz Erten

Psychiatria Symbolicum

20. yüzyıl, Psikiyatri biliminin insan yaşamındaki yeri ve etkilerinin önemli derecede artışına sahne oldu. Psikanaliz, Davranışçı terapi, Bilişsel yaklaşımlar, Aile terapileri ve de özellikle ruhsal rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan ilaçların laboratuvarlarda geliştirilmesi ile insanoğlunun duygu, düşünce ve davranışları kendine has bir bilimsel ilginin nesneleri haline geldiler. Psikiyatrist, Psikolog, Psikoterapi, Psiko-farmakoterapi modern (veya post-modern) günlük yaşamın rağbet gören kavramları olarak karşımıza çıkmaya başladı.

Bu durumun yansımalarını, popüler kültürün aynası olarak kabul edebileceğimiz "en çok okunan kitaplar" ve "en çok seyredilen filmler" listelerinde görebiliyoruz. Bu gelişme, Psikiyatri ve bağlantılı alanların toplumsal yaşamda bir kurumsal kimlik ve güç kazanımı ile koşut olarak ortaya çıktı. Bu kurumsal kimlik ve gücün doğduğu kaynak, Psikiyatrinin doğumundan önce binlerce yıldır insan topluluklarının gereksinimleri ile şekillenmiş bir "ilişki"nin doğasında yatmaktaydı. Bu ilişki, insanların halk hekimi, şaman, büyücü, guru, şeyh, dede, falcı, kahin, bilge, feylesof gibi kimliklerle etkileşimlerini içermektedir. Bu figürlerin, bir spektrum üzerinde birbirlerinden farklılaşan şekillerde sergiledikleri kurumsal etki, güncel yaşamda bir tek çatı altında toplanmaya başladı: Psikiyatri'.

Bir psikiyatristin uzman konuk olarak davet edildiği tek bir televizyon programını yorumsamacı bir gözle izlemek yukarıdaki iddianın doğruluğunu önemli derecede ispatla-

maya yetecektir. Psikiyatrist o programda, yaşamın her alanındaki tüm zor soruları bilme durumundaki adam olarak görülür. Onun uzmanlık alanının sınırı yoktur. Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Pedagoji, Teoloji, Politika, Antropoloji, Astroloji, Okkültizm ve nice diğerleri onun için leblebi, fındık olmalıdır. "Haddini bilen" uzman pek sevilmez. Bazı psikiyatristler onlardan istenenleri karşılarlar. Her soruya bilgiçe yanıtlar verirler; çabuk çözümler önerirler; hatta kehanetlerde bulunurlar.

Böyle toplumsal bir "ilişki" ve "kurumsal kimlik" içine oturan ve oturtulan Psikiyatri (Psikoloji, Psikanaliz, Psikoterapi) Bilim midir? Bilim ise ne menem bir bilimdir? Veya nasıl bir bilim olmalıdır?

Erol Göka'nın kitabı *Bilimlerin Vicdanı: Psikiyatri* bu soruların yanıtlarını arayan oldukça önemli bir eser. Ülkemizde çok az insanın düşünce ve eser ürettiği bu alanda böyle bir eserle karşılaşmak son derece sevindirici.

Göka'ya göre, yukarıdaki soruların yanıtları, "Bilim," "Felsefe" ve "İdeoloji" gibi, insan varoluşunun farklı ve birbirinin yerine konulamaz etkinlikleri dikkate alınarak verilmelidir. Göka'ya göre bütün Bilimler Felsefeden doğmuşlardır. Bu anlamda Psikiyatri en küçük çocuklardandır (85).

Göka'ya göre, Felsefe, bilim için bir epistemoloji, bir yöntem bilgisi gibi lojistik hizmetler sağlarken, kendi haklılığını ispatlamak için bilimden yararlanır. Bilim ve Felsefe Aristo'nun "episteme" diye tanımladığı kurumsal disiplinlerdir, ancak her ikisinin kuram oluşturma tarzları farklıdır. Bilim, fiziksel dünyanın gerçek nesnelere odaklanır; oysa Felsefenin bu anlamda gerçek bir nesnesi yoktur. Onun nesnesi gerçek bir "şey" değil, bir "bütün"dür. Felsefe "bütün"ü nesne edinerek "her şey"i ve "hiç"i kucaklar (47).

Göka, Althusser'e dayandırdığı tezinde iddia ediyor ki, Felsefe, neyin bilim olduğuna müdahil olma hakkını elinde bulundurur. Bilim adamları farkında olmasalar bile, kendiliğinden varolan filozof yanları tarafından yönlendirilirler. Bilim adamlarının bu filozof yanlarını, yani Bilimin nasıl yapılması gerektiğini o dönemin Felsefesi belirler. O Felsefeyi belirleyen ise güncel yaşamın içindeki mücadeledir (48-49).

Bilim ve Felsefe arasında yapılan bu gibi karşılaştırma ve ilişki muhasebeler, Psikiyatri ve Göka'nın deyimi ile diğer Psikolojik Bilimler (Psikoloji Psikanaliz ve Psikoterapi) üzerine bir değerlendirme yapma durumunda çok daha büyük bir önem kazanırlar çünkü Psikiyatri-Bilimlerdeki "anlama-açıklama" ikileminde-ne deve, ne kuştur. Olsa olsa deve kuşudur. O, bu konuda diğer Psikolojik Bilimler ile ortak bir kader paylaşır. Psikanaliz bir yönü ile son derece anatomik, fizyolojik ve fiziksel (enerjisel) bir kuramsal yapı sergiler. Ancak aynı zamanda anlama ve yoruma dayanan semantik ve semiolojik bir öğretimdir. Psikoloji-bir Bilim olabilmemesinin sancılı koşulu olarak-açıklamaları saf psikolojik değişkenler ile yapmaya gayret ederken sık sık Fizyolojinin tuzağına düşer. Ne var ki bu ikilem Psikiyatride çok daha yoğun bir çelişkiye dönüşür.

Psikiyatri ve Psikanalizde son dönemlerde çok moda olan bir tabir ile ifade etmek gerekirse, Psikiyatrinin bu ikilem bağlamında durumu tam bir "yarılma"dır (*split*). Yarılma bir savunma olarak ele alındığı zaman görülür ki, çoğunlukla bir "inkar" düzeneğini içerir. "Yarılma"nın getirdiği çelişkisel rahatsızlıktan kurtulmanın en kestirme yolu çelişkinin bir tarafını inkar etmektir. "Ne devesi? Ben has be has kuşum" dendiği zaman, kısa süreli de olsa bir rahatlık elde edilebilir. Hatta diğer tarafın varlığı kendini öne çıkarmak için bir Mr. Hyde gibi çırpındıkça, "fanatik bir kuş" bile

olunabilir. Psikiyatryi tamamen "organik" bir disiplin haline getirme veya onun karşıtı olarak aşırı bir "psikolojizm," böylesi "yarılma" güdümlü "inkar" düzenekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dr. Göka'yı bu önemli kavşakta cesur ve zor bir "kabul"ün aktörü olarak görüyoruz. Göka, "yarılma"nın iki tarafını da "kabul etmekte" ve *de facto* oluşmuş böyle bir çelişki ve çatışmanın kazançlarını gözetmektedir (Nietzsche'nin dediği gibi "öldürmeyen acı kuvvetlendirir"). Böyle bir "kabul" aslında patolojik kuvvete sahip olan bir "iktidar"ı kullanmayı reddetmektedir. Göka, bu duruşunu sergileyen bir başka örnekte-Felsefe-Bilim ilişkisini tartışırken-şöyle der: "Kendi adıma, Felsefenin apayrı bir bilgi etkinliği olarak bu dalıcı niteliğinden hiç de rahatsız değilim. Tam tersine onun bir bilgi etkinliği olarak, uyarıcı işlevinin bilimci bir böbürlenmenin önüne geçebileceği, her zaman bizi Bilimde "tartışmasız kesin doğru"ların diktasından koruyabileceği kanaatindeyim" (49).

Göka'nın Psikiyatri projesi, "organik" kesimde yer alan meslektaşlar ve araştırmacılar için anlamsız ve gereksiz olabilir. Organik Psikiyatri arka arkaya tüm kaleleri fethetmektedir ve mutlak bir iktidara doğru kesintisiz bir yürüyüş sergilemektedir. Bu proje anlaşılabilir bir ricat olmayacak mıdır? İlle de "anlam"da ısrar ediliyorsa, onunla ilgili "nöron iletilicileri" de "deşifre" edilir, olur biter. "Psikolojizm" tarafında yer alanlar için ise, büyük olasılıkla Göka alkışlanması gereken bir durum sergiler. Ancak bu fasadın arkasına geçtiniz zaman, bu proje ile ilgili şüphelerin uyandığını görmek zor olmayacaktır. Onlar da başka bir türlü "deşifraj"ın peşine düşeceklerdir. Göka, bu iki kutubun arasındaki gerilimde "iki cami arasında namazı kaçıracaktır" ve kimselere yaranamayacaktır. Göka, kendi içlerinde silahlanan ve kuvvetlenen bu iki kutubun herbirine bir soru sorarak kafalarını karıştırmaktadır. Onun sorduğu sorunun yanıtı

ancak tarihsel sürecin diyalogu ile tezahür edebilir. Onun sorduğu soru Zen Budizm'de hocaların öğrencilere sorduğu ve yanıtı bulmanın tüm öğretim sürecini kapsadığı "kafa kırıcı" Koan bulmacalarına benzer: "Tek elin alkışı nasıl olur?"

Bu anlamda Göka'nın duruşu bir psikiyatrist pratikliği ve pragmatikliği sergilememektedir. Daha çok "tarih kadar sabırlı bir felsefi-ideolojik" karakterdedir. Bu "sabır" bir "belirsizliğe tahammül etme" seçiminin uzantısıdır. Göka, rasyonel-irrasyonel; makul-mantıksız; yalın algı-kanı; bilgi-hikmet; bilinç-bilinçdışı gibi ikilemleri kavramları anımsatarak, tüm bu kavram çiftlerini bir genelleme ile "Modus ve Apeiron" karşıtlığına dayandırır (33). Eco'ya referans veren Göka, Modus'u ılımlı, ölçülü ve makul olma ile bağlantılandırır. Modus'un üç temel ilkesi, "nedensellik," "özdeşlik" ve "üçüncünün olmazlığı"dır. Modus kökenli bir zihinsel etkinlik, matematiğe, mantığa, bilgisayar programcılığına egemendir ve tam anlamıyla rasyoneldir. Apeiron ise, bir sınırı ve ölçüsü olmayan-yani Modus'u olmayan-bir sonsuzluk ve sürekli değişim demektir. Apeiron'u Modus ile karşılaştırdığımız zaman, o "kekeme," belirsiz, irrasyonel ve "giz"lidir. Modus'un dili kesin ve yalın ifadeleri barındırır. Bir mantık önermesi, bilgisayar programının bir satırı, bir matematik formülü hep Modus dilidirler. Oysa Apeiron'un dili simge ve eğretileme ile tanımlanabilir (34-35). Göka'ya göre, insan düşüncesinin Modus ve Apeiron arasındaki salınımına benzer bir başka salınımı Helenizm ve Hebraizm kutuplaşmasıdır. Helenizm insan doğasının kuramsal ve entelektüel yanını öne çıkarır; doğru düşünce ve hakikati vurgular. Hebraizm ise moral yöne değer verir ve doğru davranışı arar. Bu iki kutup arasındaki gerilim, "neyi biliyorum?" ve "ne yapmalıyım?" soruları arasındaki salınımın dinamiğidir (38). Bu kutuplaşma konusunda Göka şöyle demektedir: "Son tahlilde

Helenizm-Hebraizm kutuplaşması, yapma ile bilme, bağlanma ve bağımsız olma, evrensel olanla tikel olan arasındaki karşıtlıkları, yani "insan nedir?" sorusuyla "ben kimim ve ne yapmalıyım?" soruları arasındaki diyalektiği temsil etmektedir. Modernlik, bir anlamda Helenik kutbun lehine bir gelişmedir ve tek başına böyle bir gelişme, birçok eleştiri almaktadır. Bu eleştirilerin en önde geleni, Hebraik kutbun yani doğru davranışın ne olduğunun ihmal edilmesi yüzünden "siyasi iyi" ile "ahlaki iyi" arasındaki kapatılması imkansız bir boşluğun ortaya çıktığının ve insanlığın ahlaki bir krizle karşı karşıya kaldığının ileri sürülmesidir. Modernliğin Helenik tutumuna yöneltilen eleştirilerden en tutarlı ve alternatif belirlemeye çalışını, felsefi yorumsamadan kaynaklanmaktadır" (40). Denebilir ki, felsefi yorumsamada vücut bulan bu eleştiri, post-modern düşünce ve kültürün temel dokusudur.

Göka kitap boyunca Psikiyatrinin bu ikilemlerin diyalektiği içinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu ikilemler bağlamındaki Psikiyatri, eğer tek bir kutubun hükümlerine sokulursa, insan varoluşunun özüne dair önemli şeyleri iskaletmiş olacaktır. Bu tartışmada Göka'nın zaman zaman Psikanaliz (ve Psikoterapi) olgularına da değindiğini görüyoruz. Hem Göka'nın düşüncelerinden edindiklerimiz, hem de bu alanla ilgili bilgi birikimimiz göstermektedir ki, Göka'nın Psikiyatridi bu kutupsallaşmalar çerçevesinde konumlandırma mücadelesinde yaşadığı zorluklar, Psikoterapi ve özellikle Psikanaliz konusunda çok daha başa çıkılabilir boyuttadırlar. Psikanaliz-özellikle post-modern yeni Psikanalitik ekolleri de hesaba kattığımızda-Modus-Apeiron ve Helenizm-Hebraizm ikilemlerinde daha geçerli uzlaşımlara ulaşmaktadır. Psikanaliz, geleneği ve yapısı ile bilimsel, felsefi ve ideolojik bir karışım sergilemektedir. Kendi içinde geçerli-ve dolayısı

ile "kendini doğrulayan kehanetler"i de içeren-bir ontoloji, ahlak ve epistemolojiye sahiptir. Görülmektedir ki, Psikiyatri, Psikanalizin aksine bir kurum ve gelenek tutarlılığı ve sürekliliğinden tarihsel olarak mahrumdur. Psikiyatrinin tek bir ontolojisi, ahlakı ve epistemolojisi yoktur. Dağınık bir bütünün içinde-derebeyliklere benzer-epistemolojik, ahlaki ve ontolojik enkapülasyonlar, mesleğini icra etme durumundaki psikiyatristi sıkça boşluk duygularına, kararsızlıklara, belirsizliklere ve çelişiklere sürüklemektedir. Psikiyatrinin bir ideolojisi yoktur. Kendine değer olarak sadece "pozitivizm"i seçtiğini iddia eden bir Psikiyatri anlayışının huzuru yalancı bir mutluluktur. Modus ve Helenizm yönelimli bir "nesnel gerçeklik tiryakiliği," insan denen karmaşık ve tuhaf varlığı çözmeye yetmemektedir. Üstelik çözmeye çalışanın da, çözmeye çalıştığı ile aynı kumaştan olduğunu düşünürsek...

İlaç şirketlerinin tüm olanaklarını arkasına alan ve her gün daha da gelişen Organik Psikiyatri, Antropolojiye, Sanata, Felsefeye, Ahlağa, Aşka, Hasete, Tutkuya, Koan bilmececelerine ve nice diğerlerine kör ve sağırdır. Sadece bir Doğa Bilimi olmayan-aynı zamanda, bir İnsani Bilim olma sıfatı ile, kendini hem Bilim, hem de İlim olma mecburiyetinde hissetmesi "gereken"-Psikiyatri, Göka'nın da umud ettiği ve savaşını verdiği bu sentezi yakalayabilecek midir? Yakalarsa bu nasıl olacaktır?

Göka, son sorunun yanıtını bulmak için Brown, Freud, Lacan, Nietzsche'ye başvurur ancak özellikle iki isim üzerinde durur: Cassirer ve Wallace. Yol, "simge"yi çözmekten geçmektedir. Cassirer'e göre, insanı doğadaki nesnelere biriyimşecesine ele almakla ve onu tümü ile doğal belirlenime bağlı hale getirmekle doğal görüş, insanı dilsiz bir evrene hapsedmiş, kültürü yok saymış olur. İnsanlığın en ayırıcı özelliği "simgeleştirilen

varlık" oluşudur. Valéry'nin dediği gibi "dilete saplanmış Tanrıdır." Cassirer'e göre, "insan kültürü, ayrı çizgilerde ilerleyip aynı ereklere peşine düşen etkinliklere bölünmüştür... Dilde, Dinde, Sanatta, Bilimde, insan kendi dünyasını kurmaktan başka bir şey yapmaz. Bu dünya, onun kendine özgü yaşantılarını anlamasını ve yorumlamasını, eklemleyip düzenlemesini, birleştirip evrenleştirmesini sağlayan simgesel bir dünyadır" (55). Göka, Cassirer'in kuramının, Tıbbın ve Psikiyatrinin bilimsel niteliğindeki "karma söylem"in anlaşılmasını kolaylaştırabileceği gibi, Bilim, Din, Felsefe ve Sanat gibi insanın simgeselliğinin ürünleri arasında gereksiz bir rekabete yol açmaması, "bilginin yöresel özerkliği"ne olanak tanınması sayesinde, bu rekabetten kaynaklanan "Biyolojik Psikiyatri," "Sosyal Psikiyatri" gibi ayrımları da geçersiz kılar"(56-57). Wallace Maddeci Ontolojiye bağlıdır. Ne var ki, "ona göre, nasıl biyolojik ve hatta kimyasal sistemler, fizik modellere indirgenmeye karşı bir direnç göstermişlerse, simgesel olarak aracılık edilmiş insan davranışı da biyolojik indirgenme modellerine karşı direnecektir; çünkü biyolojik model de biyolojik simgeleştirilenin etkisiyle üretilmektedir; ve bu yüzden, sayıtlarının doğruluğundan asla hiçbir zaman emin olunamayacaktır" (58). Wallace bu noktada "anlam ve simgenin" Psikiyatride sahip olması gereken yer ve önem ile ilgili çarpıcı bir örnek verir ve soru sorar: Organik koşullar sonucu görülen halüsinasyonların içeriğini belirleyen nedir? Neden örümcek değil de, yılan görülmektedir? Neden diğerlerine değil de, ailenin belli bazı üyelerine nefretli davranılmaktadır? Wallace devam eder: "Sabah içilen bir fincan kahvedeki kafeinin, merkezi sinir sistemi üzerinde bir etkisi vardır; ama aynı zamanda kahve içmenin cereyan ettiği kişilerarası bağlamın, kahve içen insan için daha önceden belirlenmiş tarihsel anlamlarının da bu etkide bir rolü olacaktır" (59-60). Wallace'a göre, madde ve

enerji olmadan zihin diye bir şeyin olamayacağı aksiyomatik olarak doğrudur; elbette zihinsel etkinliğin, yalnızca nörolojik bakımdan kavranabilecek bir yanı vardır; ama (sadece) bununla yetinmek ve beynin tek başına düşünce için gerekli ve yeterli olduğunu düşünmek indirgemeci bir maddeci tutumdur. Düşüncenin beyin dışındaki bedensel (hormonal, kalp-damar, solunum vs.) organ-sistemleri arasındaki etkileşimler ve onların çevre ile süre giden ilişkileri de araştırılmak zorundadır. Wallace için Psikiyatrinin verili nesnesi hastayla olan ilişkidir. Bu tanım gereğince Psikiyatri, hastayı ne yalnızca nörobiyokimyasal, ne de bilinçdışı süreçlerdeki çatışmanın bir uzantısı olarak görmez. Klinisyen uygulamada tek bir gerçeklikle karşı karşıyadır: bu, bir tarihi olan, sürekli çevresi ile etkileşim içerisinde bulunan ve diğer varlıklardan farklı olarak "simgeleştirebilen" insan organizmasıdır (60-61). Bu cümlelerden hareketle-Göka'nın kitabındaki bir bölüm başlığına yollama yaparak-diyebiliriz ki, Göka'nın, Cassirer ve Wallace'a dayanarak önerdiği Psikiyatri modeli bir "*Psychiatria Symbolicum*"dur. Ne var ki, yukarıdaki satırlarda da ima edildiği gibi, bu "sembolik olma" sadece Psikanaliz ile sınırlı değildir. Linguistik, semantik, semiolojik, organik, antropolojik, epistemolojik, psikanalitik semboller ve semboller çözme yollarını birarada kullanır. Bu modele, en geniş anlamıyla "yorumsamacı" (hermeneutic) bir anlayışın hakim olduğu söylenebilir. Yorumsamacı geleneğin bir Apeiron yansıması olduğunu düşünürsek, Göka'nın başarmayı düşlediği sentezde bir takım çatlama olmaları muhtemeldir. Ayrıca, böyle bir "*Psychiatria Symbolicum*" içinde yer alması-dolaylı ya da doğrudan-teklif edilen tüm "simge sistemlerinin" (Linguistik, Semantik, Antropolojik, Psikanalitik, vs) birarada durabilmeleri ve birbirleri ile iyi geçinmeleri pek kolay görünmemektedir. Eser böyle bir modeli "teklif" etmiş, ancak, bu projeyi okuyucunun gözünde "ger-

çek" kılacak somut adımlar ve nesnel örneklerle fazla yönelmemiştir. Göka gibi hırslı ve çalışkan bir araştırmacı-yazar-psikiyatristin kolay kolay pes etmeyeceği kesindir. Böyle bir "teklif"i, Göka'nın ilerki eserlerinde daha somut adımlar izleyebilir.

Yazıyı bitirmeden önce kitabın adı ile ilgili birkaç söylemek gerekiyor. *Bilimlerin Vicdanını Psikiyatri* başlığındaki "vicdan" sözü zihni mi epey kurcaladı. Son yıllarda gücünü gitgide artıran Psikiyatri, toplumun tüm katmanlarında omnipotan bir iktidara doğru yürümektedir. *Cesur Yeni Dünya* ve benzeri anti-ütopya romanlarındaki ruh sağlığı uzmanlarını ve onların kurumsallaşan gücünü hatırlamak yerinde olabilir. Günden güne daha "psi-şize" olan kültür, toplumsal yaşantı ve kurumlar, Psikiyatrinin "söz"üne ve "imza"sına büyük yetkiler vermektedirler. Bu konuda Kate Millett'in *Timarhane Yolculuğu*³ adlı eseri günümüz ABD'sindeki Psikiyatrik uygulamaların "Cesur Yeni Dünya"daki zulmü aramadığını göstermektedir. Göka kitabına verdiği isimle, bu "kötüye kullanılacak büyük güç" ve "vicdan" arasında bir kontrast yaratmış gibidir.

"Vicdan" ve "Psikiyatri" kavramlarını birarada kullanınca insanın aklına ister istemez "Anti-Psikiyatri" olgusu geliyor. Altmışlı yıllardan başlayarak yaklaşık yirmi sene Psikiyatri aleminin önemli bir bölümünü etkisi altına alan bu akım, doksanlara girilirken hız kesmiş, hatta neredeyse buharlaşmıştır. Peki ne olmuştur da, böyle bir sonuca ulaşılmıştır?

Anti-Psikiyatri, İtalya'daki "Demokratik Psikiyatri" hareketinin ülkedeki mevcut ruh sağlığı politikalarını çarpıcı bir şekilde değiştirmesi gibi somut bir finale, etkisini hissettirdiği her ülkede ulaşamadı. Gerçi bazı ülkelerde "kurum dışına alma" politikaları, şizofrenler ve diğer kronik hastalara yaklaşımlarda bir değişime yolaçmıştı ancak bu sonuçlar

Anti-Psikiyatrinin kaynağındaki ateşli düşünceler ile karşılaştırıldığında çok mütevazı kalmaktaydı. O yıllarda Anti-Psikiyatrinin çöküşü savunucusu hatta militanı olan bugünün orta yaşlı ruh sağlığı uzmanlarına "Anti-Psikiyatriye ne oldu?" sorusu yöneltildiği zaman, verdikleri yanıt üç aşağı beş yukarı aynıdır: "Anti-Psikiyatri vicdanımız haline geldi." Bir başka deyişle, uzmanlar Anti-Psikiyatri tezgahından geçmiş olmayı bir tür formasyon olarak tanımlamaktalar. Bu "Anti-Psikiyatri vicdanlı" psikiyatristler, Psikiyatriye, böyle bir formasyondan geçmemiş olanlara göre daha farklı yaklaşımlarını ima etmekte. Hani neredeyse onlara "vicdansız" diyecekler...

Peki, Göka kitabının ismiyle Psikiyatriye ne tür bir vicdani sorumluluk hatta yükümlülük öngörmekte? Doğrusu bunu çok net anlayabilmiş değilim. Göka, Psikiyatride son yıllarda gitgide daha ağırlıklı hale gelmeye başlayan "organik" bakışı, Bilimlerdeki post-modern savrulmanın bir freni olarak görüp, şöyle diyor: "Psikiyatri, dünyanın işleyişinde ne eksikse onu tamamlıyor, bu sayede, doğasında taşıdığı kaçınılmaz çelişkilerden insanı ve insanlık sistemini kurtarıyor" (29). Göka'ya göre kaos dönemlerinde insanlar, ayağı yere daha sağlam basan görüşlere ve inançlara sığınurlar. Bu yüzden de, bugünün post-modern belirsizlik terörünün insanları üzerinde yarattığı baskı, Psikiyatrideki böylesi bir "organik" yönelimi emniyetli bir trabzan haline getirmiştir. Peki durum böyleyse, neden 19.yüzyılın sonu ve 20.yüzyıl başının "Mantıksal Pozitivizm"i gibi ayağı yere oldukça sağlam basan, somut gerçeklikler ile bezenmiş bir yönelimi tüm İnsani Bilimlere hakimken, yer kabuğunu ademoğlunun ayağının altından kaydıran ve onu tüm bildiklerinden şüphe eder duruma getiren Psikanaliz doğdu?

Bence, bu sorulara yanıtı, Psikanalitik düşünceye kıyasından köşesinden dokunarak

aramaya çalışmak yerinde olur. "Vicdan" bir "üst-ben" (*super-ego*) olgusudur. Üst-bensel bir olgu olması sebebi ile de, üst-benin içerdiği "ben-ideali" (*ego-ideal*) gibi bir diğer olgu ile yakın ilişki içindedir. Ben-ideali her zaman dışarıda olanı, üstte kalanı, karşı kaldırmayı işaret eder. Ben-ideali bir dizideki sayıların ebediyetindeki "n"dir. Bilimler ailesini bir Psikanalitik model kapsamında inceleyip, onlara yapısal bir takım roller ve işlevler yüklersek, ben-ideali konumuna bürünecek yegane bilim Felsefedir. Felsefe düşünen zihnin ebediyete açılan penceresidir. Bu bağlamda, Psikiyatri, Psikoloji, Antropoloji, Tıp ve diğerleri, Felsefenin geniş çemberi tarafından içerilirler. Felsefenin içerme organları son derece yaygın ve nüfuz edicidirler. Mantık, Ontoloji, Etik ve Epistemoloji gibi disiplinler, "hep daha öteye kayan" insan zihninin tekerlekleridirler. Bilimlere ahret sorularını hep bu yardımcıları ile Felsefe sorar. Göka'nın yıllardır büyük bir başarı ile yürüttüğü Psikiyatri-Felsefe eğitimi, olsa olsa Psikiyatriyi-ben ideali ile yakın ilişki halinde- "daha vicdanlı bir bilim" yapar, "bilimlerin vicdanı" yapmaz. Bu düşüncelerin ışığında, Göka'nın kitabının ismine bir daha bakarsak, o başlıkta bir "arzu dolu düşünce" (*wishful thinking*) görürüz, hakikati değil.

Notlar

1

Burada Psikiyatri'yi geniş anlamda kullanıyorum. İçine Psikolojiyi, Psikanalizi, Psikoterapiyi, Farmakoterapiyi katıyorum.

2

Tümünden kuvvetli bir iktidar patolojiktir. Aşırı patoloji, kudretli iktidardır. İnsanlık tarihinde "deli" tabiri ile anılan liderlere atfedilen güçleri ve "deli kuvveti" tabirini hatırlayalım.

3

Eserin çevirisi 1998 yılında Metis yayınlarında çıktı.

Risk Society: Towards a New Modernity

Ulrich Beck (1992) Çev. Mark Ritter. London: Sage. 260 sayfa.

Halil Nalçaoğlu

Kendi sınırlarına dayanan Türkiye modernleşmesi farklı türlerden dışsal etkilerle yeni arayışlara giriyor, kendine dair yeni kavramlar, karşıtlıklar ve imgeler yaratıyor. Çok değil, bundan on-onbeş yıl önce siyasi ve toplumsal jargonda pek yeri olmayan, olsa bile kimsenin kulak asmadığı kimi nosyonlar bugün sıklıkla işitilir oldu. "Bölgesel güç," "sivil toplum," "kültürel çeşitlilik" ya da "çokkültürlülük" bunlardan yalnızca birkaçı. Bu kavram ve imgeler silsilesinin en önemli özelliği, belki de "bu coğrafyaya" özgü bir nitelik olarak, bize tutarlı bir bütünlük, önceden kestirilebilir bir hareket istikameti, kısaca bir öngörülebilirlik sunmaması. Türkiye kendisini bir gün bölgesel güç, dünyanın en büyük onaltı ekonomisinden biri, Avrupa nezdinde sözü dinlenen bir siyasi varlık olarak algılamak, ertesi gün ulus-aşırı güçlerin oyuncağı devlet, krizin eşliğinde bir ekonomi, Avrupa'nın kendi kulübüne almak için onyıllardır kapılarda sü-ründürdüğü bir ülke gibi algılayabiliyor. Aslında bu tutarsızlığa alıştığımızı bile söyleyebiliriz. Türkiye'de ileriye görme eksikliğinin gündelik gerçekliğin bir parçası olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Öte yandan, bu miyop muğlaklığın gelip dayandığı belli sınırlar da var. Söz gelimi Türkiye, Avrupa Birliği'ne adaylığı tescillendikten sonra kendisine sunulan "yol haritasını" izlemek zorunda kalacak, tabii eğer Avrupa Birliği'ne üyelik ideali toplumun geniş kesimlerinde ve yöneticiler nezdinde meşruluğunu bugünkü gücüyle korumaya devam ederse. Türkiye'ye sunulan "yol haritası"nın en önemli özelliği, kuşkusuz, toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda muğlaklığa yer bırakmayacak uğraklar içermesi.

Muğlaklığın imkânsız ve hatta çok tehlikeli olduğu bir başka "yol haritası" doğal—ama gene dışsal—güçler tarafından Türkiye'nin gündemine girdi. Türkiye, kendisini ansızın içinde bulduğu *deprem gerçeğiyle*, biçimi ne olursa olsun, mutlaka "muğlak-olmayan" bir modelle yüzleşmek zorunda kalacak. Diğer bir deyişle, özellikle deprem konusunda potansiyel riski rasyonelize eden ve bu rasyonelizasyon rehberliğinde kesinlikle muğlak-olmayan bir sistem—bir dizi "tedbir" değil—oluşturma yoluna gitmek zorunda kalacak. Türkiye'nin risk kavramını pek içselleştiremediğini görüyoruz. Risk, Türkiye'de hâlâ ya teknik/mühendislik terimleri içinde, tikel gerçeklere referansla tanımlanıyor (falanca nükleer santralin olası risk senaryolarına karşı korunması gibi) ya da gündelik deneyimlerde *başta gelmedikçe* hiçbir gerçeklik boyutu taşımayan tehlikelere karşılık geliyor ("AIDS bize dokunmaz" sözünde olduğu gibi). Oysa risk, kimilerine göre dünyada modernleşmenin içine girdiği aşamada toplumsalın kurucu ögesi olarak tartışılıyor. Kanımca Ulrich Beck'in 1986 yılında yayımladığı ve 1992 yılında İngilizceye tercüme edilen *Risk Society (Risk Toplumu)* adlı kitabı bu tartışmanın en önemli, deyim yerindeyse "paradigmatik" başlangıcı olarak kabul edilebilir. Kırıldı kırılacak diye beklediğimiz bir fay hattının üzerinde yaşayan Türkiye'de bu kitabın yeniden okunmasının ve Türkçe'ye tercüme edilmesinin tam zamanı olduğunu düşünüyorum.

Beck *Risk Toplumu'*nda risk kavramına konu teşkil etmesi bakımından doğal afetlere marjinal bir yer ayırıyor. Beck'i asıl ilgilendiren, modernleşmenin motoru sayılan sanayi teknolojisinin olumsuz küresel etkileri, insanlar ve doğal çevre üzerinde yol açtığı ve açması olası fiziki zararlar. Ancak risk kavramının asıl önemi toplumu tanımlayan temel dinamikler açısından belirleyici bir konuma yerleştirilmiş olmasında yatıyor. Beck, Batı modernleşmesinin geldiği son aşamayı adlandırmak için kullanıyor risk kavramını. Beck'e gö-

re içinde bulunulan durum, modern-öncesi ve basit modernlik'ten farklı olarak düşünümsel modernliktir ve bu periyodun tanımlayıcı kavramı "risk toplumu"dur. Düşünümsellik (*reflexivity*) çağdaş toplumsal kuram okurları için Anthony Giddens'tan hatırlayacakları bir kavram. Özetle, bireyselleşmenin yüksek bir aşamasında, varolan toplumsal yapılara görece özgürlük kazanan toplumsal aktörlerin yapılarla girdikleri ilişkinin tek yönlü belirlenme ve boyun eğme modalitesinden çıkıp yapı-eylem diyalektiğinin karşılıklı kurulma mantığının ayırına varmaları olarak anlaşılabilir *düşünümsellik*, Beck'in çerçevesinde olumsuzlukların içinden doğan bir fırsat olarak algılanıyor. "Fırsat," bireylerin dayatılan toplumsal, bilimsel ve teknolojik yapıları (genelde araçsal rasyoneliteni) sorgulamaları, "olumsuzluk" ise çağdaş sanayileşmiş toplumlarının modernlikle birlikte bireylere sunduğu genel risk olarak saptanabilir.

Beck'e göre anılan toplumlarda risk artık tikel terimlerle algılanması, anlaşılması ve çözüm üretilemesi mümkün olmayan son derece yaygın küresel tehditleri içeriyor. Sınıfsal yapı ile ilişkili olmakla birlikte her tür toplumsal katmanlaşmayı diklemesine kesen ve ulusal sınırlarla bağlantılı olmayan risk, bu anlamıyla tanımlayıcı bir nitelik kazanıyor. Küresel tehditlerin tanımladığı toplum bir önceki aşama olan sınıfsal toplumunun temel iktisadi mantığından, yani, kıt kaynakların dağıtımından çok farklı bir mantık tarafından güdüleniyor. Beck'e göre artık dağıtım sorunsalı mal ve hizmetlerle değil riskle ilgilidir. Risk dağılımının belirlediği toplumda toplumsal aktörlerin niteliği de değişiyor: toplumsal eylemin faili kaynakların eşitsiz dağılımından şikâyet eden toplumsal sınıflar değil, bireylerdir. Eşitlik ideali de bu sürece paralel olarak yerini güvenlik idealine bırakmıştır. Bu analizde en dikkat çekici nokta modernliğin içine girdiği bu yeni aşama irdelenirken Beck'in "ilk" ya da "basit" modernlik adını verdiği aşama ile ilgili olarak da mevcut kavramsallaştırmaları sor-

gulayıcı bir tavır alması. Risk Toplumu'ndan beş yıl sonra yayımladığı ve 1998'de İngilizceye tercüme edilen *Düşmansız Demokrasi (Democracy Without Enemies)* başlıklı derlemesinde "Yanıt sosyoloji. Peki ama soru ne?" (19) diye sorarak, modernlik ile ilgili mevcut kavramsallaştırmaları şaibe altında bırakıyor.

*Risk Toplumu'*nun ikinci kısmında ("Toplumsal Eşitsizliğin Bireyselleşmesi: Yaşam Biçimleri ve Geleneğin Yitişi") yer alan 3, 4, 5 ve 6. Bölümler sosyolojinin "klasik" konularına farklı bir bakış içeriyor. Sınıfsal ilişkiler, tabakalaşma, aile, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet statüleri, iş yaşamı, çalışma ve sınıf aidiyetleri gibi konular Beck'in perspektifinde yalnızca temel bir takım dönüşümler geçirmeleriyle değil (kısaca düşünümsel bir modaliteye geçmeleri diyebiliriz), mevcut (klasik Marksist veya yapısal-işlevselci) sosyolojik kuram içinde değerlendirilişleri açısından da sorgulanıyor. Örneğin sınıfsal yapılar bağlamında, çağdaş Batı toplumu bir "sınıf toplumu" olma yapısını sürdürürken bireyselleşmenin etkisiyle toplumsal sınıfların üyelerinin ait oldukları sınıflarla ilişkileri önemli deformasyonlara uğramıştır. Klasik sosyolojik değişkenlere (emek pazarı, ücretli işçilik, sınıfsal hiyerarşiler, sermaye yapısı vs.) dayanarak baktığımızda sınıf toplumu olduğu yerde durmaktadır. Öte yandan deneyimler ya da yaşam-dünyası gerçekliği bağlamında sınıf aidiyetinde bir çözülmeye söz etmek mümkün görünmektedir. Aynı şey aile yapısı için de söylenebilir. Yirminci yüzyılın sonuna yaklaşırken Alman "aile sosyologları," yapısal-işlevselci perspektifin de teyid edeceği gibi, çekirdek aile formunun korunduğunu söyleyeceklerdir. Ancak, yüksek boşanma oranları, ebeveynlerden biri ve çocuğun/çocukların oluşturduğu aile tipi, çokeşlilik gibi görüngüler, ve hepsinden önemlisi, çekirdek ailenin artık "sevgi ve muhabbete dayalı bireyciliğin" birarada tuttuğu birim olmaktan çıkarak bireyselleşmiş ve özgürleşmiş bireylerin bu yapının dışında, kendi belirledikleri bir evrenin

merkezinde yer alarak geliştirdikleri aidiyet biçimi modern toplumun bu yapısı hakkında da soru işaretleri oluşturmaktadır. Beck *Düşmansız Demokrasi*'de bu tezini çarpıcı bir biçimde özetliyor: "Bana çekirdek aile Almanya'da neden bu kadar sabit diye sorarsanız (...) size işin sırrını açıklayabilirim: çünkü aile sosyolojisi onu sorgulama konusunda çok sadıktır! Çünkü ne toplumsal istatistiklerde ne de sosyolojik olarak merkezinde çekirdek aile olmayan bir tipoloji bulamazsınız" (22). Artık erkekler doğallıkla baba, babalar doğallıkla eve ekmek getiren tek kişi, eve ekmek getiren kişi doğallıkla koca olmaktan çıkmıştır.

Özetlemek gerekirse, feodal ve endüstriyel toplumsal yapıların bir hibrit formu olan basit modern toplum geleneği rasyonelleştirmekteydi. Bu anlamda, örneğin, toplumsal cinsiyet rolleri hiç de "modern" olmamalarına rağmen çekirdek aile yapısı içinde ve kamusal alan-özel alan ayrımı sayesinde rasyonelleştirilerek muhafaza ediliyorlardı. Beck'in bahsettiği dönüşümle ortaya çıkan düşününsel modernlikte ise söz konusu olan, "rasyonelleşmenin rasyonelleşmesi," diğer bir deyişle modern içinde gelenekselleşen yapıların tasfiyesidir. Altını kalın bir çizgiyle çizerek belirtmekte yarar var: bu dönüşüm modernleşmenin bir yenilgisi değil başarısıdır. Önemle vurgulanması gereken bir diğer konu, "düşününsel (reflexive) modernlik" kavramının içinde barındırdığı "refleks" kelimesinde odaklanıyor. Refleks, mevcut yapıların bireyler tarafından sorgulanmasının "yarı-bilinçli" ya da "tepkisel" bir boyut taşıdığını bunun arkasında ise, yine Giddens okurlarının yakından tanıyacıkları "niyetlenilmemiş sonuçlar" (unintended consequences) nosyonu bulunduğunu söylemeliyiz. Bireysel refleks, bu anlamda, modernleşmenin (Giddens'ta olduğu gibi eylemin değil) niyetlenilmemiş sonuçlarıyla başat stratejisi olarak okunabilir.

Tüm bunlar Türkiye için ne anlam taşıyor? *Risk Toplumu*'nun yayımlandığı tarihlerde küresel dünyaya eklenilebilmek için ilk

hamlelerini yapan Türkiye için ilginç bir durum söz konusu. Türkiye (ve Türkiye gibi ülkeler) bir yandan sanayileşerek ve sanayinin küresel etkilerinden (özetle riskten) diğer tüm ülkeler gibi "eşit pay" alırken, diğer yandan düşününsel bir toplum olmaktan başka noktalarda bulunuyor. Buna ek olarak, sanayileşmeye görece geç başlayan bir ülke olarak Türkiye henüz arzu edilen refah seviyesini yakalayamamanın getirdiği tercihlere zorlandığından, zenginlik-risk ikilemini politik rasyonelitenin dayatmalarıyla karşılamak zorunda kalıyor. Diğer bir deyişle, Beck'in kuramının önemli noktalarından biri olan bilimsel rasyonalite-toplumsal rasyonalite kopuşu Türkiye'de yaşanmıyor. Bu kopuş, güçlü devlet geleneğinin de etkisiyle, çoğu kere politik iradenin müdahalesi sonucu gerçekleşemiyor.

Bu saptamalar bizi Beck'in analizinin belki de en zayıf noktasına getiriyor. Beck, risk dağılımının sınıfsal çizgilerde ilerlediğini, yani riskin de tıpkı zenginlik gibi sınıfsal bir olgu olduğunu söylerken, dünya kapitalizminin geldiği son aşamada sanayice az gelişmiş, "Üçüncü Dünya" ülkelerinin risk bağlamında da proleterliğinden söz ediyor. Beck'e göre aşırı fakirlik aşırı riski çekiyor (41). Diğer bir deyişle, çevre kirletme katsayısı en yüksek sanayiler ve bu tip sanayilerin atıkları risk bilinci gelişmemiş ülkelere transfer edilerek Bhopal (Hindistan), Villa Parisi (Brezilya) ve benzeri felaketlerin doğmasına yol açılıyor. Kirli sanayilerin merkez ülkeler tarafından çevre ülkelere kaydırılması kirlenme sorununu birinci tip ülkeler için çözüyor. Çevre ülkelerinde bol ve denetimsiz kullanılan DDT gibi kimyasalların kalıcı küresel etkileri bir yana, kirlilik uluslararası gıda zinciri olarak adlandırılan yoldan meyve, kakao taneleri ve çay yaprakları olarak merkez ülkelere geri dönüyor ("Bumerang etkisi"). Uluslararası eşitsizliklerin iktisadî boyutuna ilişkin kuramsal açıklamalar sömürgecilik kadar eskidir diyebiliriz. Zenginlik ve riskin ters orantılı olduğunu söyleyen Beck'in yaklaşımı bu noktada

dikkatleri "Üçüncü Dünya"ya çekmesi son derece önemli. Öte yandan, öteki ülkelerin iktisadî sömürsünün sömürge/bağımlı ülkelerin merkez ülkelerle girdikleri ilişki sonucu ortaya çıkan özgül yapıların kültürel, politik ve psikolojik boyutları içerdiğini de unutmamak gerekiyor. Unutulmaması gereken bir diğer konu ise maddî mübadele (iktisadî sömür) gibi, politik ve simgesel mübadelenin küreselleşme olgusuna açık ve hatta çok daha yatkın olduğudur. Böyle bakıldığında farklı kültürlerin risk ve güvensizlik gibi konulara farklı ve özgül tepkiler verecekleri, bu tepkilerin de küresel risk dağılımı bağlamında irdelemesi ve anlaşılması gereken bir olgu olduğu düşünülebilir. Eğer bir paradigma atlama-sından söz edeceksek, ki Beck bu konuda oldukça ısrarlı görünüyor, sanayileşmemiş ya da sanayileşmede geri kalmış ülkelerin konumunu merkez-çevre mantığına sadık kalarak açıklamak en azından çelişkili bir tavır olacaktır.

Risk Toplumu Almanya'da yayımlandığı 1986 yılını takip eden beş yıl içinde 60,000 kopya satmış. Tek başına bu rakam bile teknik-bilimsel rasyonelitenin bilgi üzerindeki hegemonyasının kırıldığını gösteriyor sanırım. Almanya'da alternatif bilgi türlerine 1986 yılında olan bu rağbetin iyi değerlendirilmesi gerekiyor. Türkiye'de gelişen rasyonellik türlerinin araştırılması bu açıdan çok önemli. Risk Toplumu içeriğinin dışında bu yönden de, ve mutlaka eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmeli diye düşünüyorum, ve Risk Toplumu'nun en az yakın zaman içinde dilimize kazandırılan *Siyasallığın İcadı* kadar önemli bir kitap olduğunu vurgulamak istiyorum.

Kaynakça

- Beck, Ulrich (1998). *Democracy Without Enemies*. Çev. Mark Ritter. Cambridge, UK: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1999). *Siyasallığın İcadı*. Çev. Nihat Ülner. İstanbul: İletişim.
- Douglas, Mary (1992). *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*. New York and London: Routledge.

Siyasallığın İcadı

Ulrich Beck (1999). Çev. Nihat Ülner. İstanbul: İletişim. 272 sayfa.

Halil Nalçaoğlu

"Karamsarlıktan bitkin düşen" bir sosyolog hepimizi kuşkuculuğa davet ediyor (31-32). Nihat Ülner'in başarılı çevirisi ile türkçeleştirilen *Siyasallığın İcadı* (*Die Erfindung des Politischen*), modernleşmenin niyetlenilmemiş sonuçları olarak tarif edilen küresel tehdidin ortaya çıkardığı düşününsel ortamın yeni bir siyasallık çerçevesinde araladığı naif umut kapılarına dair bir kitap. Nasıl her kitap içinde doğduğu toplumsallığı kaçınılmaz olarak yansıtıyorsa, okurun da kendi toplumsallığı okumanın "satır aralarına" sızıyor. Bu anlamda *Siyasallığın İcadı* Türk okura sunulan -bilmediğim kadarıyla- ilk Beck tercümesi olarak özel bir konum işgal ediyor. Karamsarlıkla karışık kuşkuculuk önermenin yan anlamları Türk (aydın) okurunun elinde ilginç bir "yorumlayıcı topluluk" faaliyeti olarak kayıtlara geçirilebilir diye düşünüyorum. Toplumsalın her alanında sinizmin kitabını yazan bizler bu öneriden ne sonuçlar çıkarabiliriz? Öyle görünüyor ki bu kitabı da, tıpkı *Risk Toplumu* gibi, bir Alman sosyoloğunun küresel yolculuğa çıkmış düşünceleri olarak, yani *Siyasallığın İcadı*'nı da "bizler için ne söylüyor?" sorusunu hep akılda tutarak okumak yararlı olacaktır. En azından bu fikir bile risk toplumunun siyasal kuramı olarak anlaşılması gereken *Siyasallığın İcadı*'nı her an yeni bir siyasallık peşinde koşan Türkiye düşünsel hayatı için gerekli bir katkı olarak yeniden-biçimliyor.

Beck, kitabın hemen başlarında kuramının üzerinde durduğu temel bir "teşhis"ten söz ediyor. Buna göre, "sınai modernleşme sınai modernleşmeyi yiyip bitirmektedir" (15). Ne var ki bu yiyip bitiriş bildik "kapitalizmin

kendi mezarını kazması" eğretilmesinden farklı olarak nesnel koşulların olgunlaşması ve toplumun nitel olarak dönüşmesi şeklinde algılanmamalıdır. Çünkü, Beck'in özellikle kitabın ilk yarısında güçlü bir biçimde savunduğu gibi, nitel kırılmaları açıklayan "ya-ya da" dizgesi yerini farklılıkları kabullenmeye dayanan "ve" dizgesine bırakmaktadır, ve bırakmalıdır da. Hem bilimsel anlamda hem de etik olarak bir "olgunlaşma" sosyolojisi ile karşı karşıya olduğumuzu görüyoruz. Ancak hemen belirtelim: bu olgunlaşma Marx'ın sözünü ettiği "nesnel" olgunlaşmadan oldukça farklı, hatta buna karşıt bir olgunlaşmadır. Beck'in toplumsal bir proje olarak önerdiği dönüşüm, öznel ve nesnele dışarıdan bakarak gerçekliğin bu iki momentini ayırıştırarak aşkın-özneyi tümüyle reddeder. Sınai (basit) modernleşmenin kuramcıları (en çok Marx ve Parsons'un adları geçiyor) topluma bakarken, temel özne konumları olarak toplumsal sınıfları veya işlevsel olarak ayrılmış özelleşme gruplarını perspektiflerinin merkezine yerleştirerek sosyolojinin aşkın-özne koltuğuna oturuyor ve kendilerinden sonra gelen kuramcılara da bu perspektifin versiyonlarını miras olarak devrediyorlardı. Oysa radikal olarak bireyselleşen düşünüm (reflexive) modernleşme toplumunun (Batılı) bireyleri kendi yaşam-dünyalarında, en azından Beck'e göre, hiç de bu kategorilere göre davranmıyorlar. Diğer bir deyişle, her ne kadar kapitalizm bir sınıf toplumu olarak varlığını sürdürse de, bireyler kendilerini merkezine yerleştirdikleri anlam evrenini sınıfsal aktörler olarak kurmuyorlar artık. Burada kullanıldığı biçimiyle düşünümün basitçe "modernliğin kendi kendini konu etmesi, kendi kendine göndermede bulunması" olarak anlaşılması gerekiyor. Beck'in bu kavramla kastettiği, paradoksal olarak düşünümün bir düşünümSELLİK. Yani, istem dışı, farkında olmadan gerçekleşen bir "kendi kendisinin ku-

yusunu kazma" (29-30) yani, *reflexive* kelimesini düşünümSELLİK olarak tercüme edince kaybolan "refleks" köküne yapılan bir vurgu söz konusu.

Beck'in terminolojisinde "ikinci modernlik" olarak anılan bu dönüşüme dair kuramsal temeller *Risk Toplumu* kitabında atılmıştır. Zaten, düşünümSELLİĞİ düşünümSÜZ kılan da risk kavramının ta kendisidir diyebiliriz. Çünkü risk toplumu, "kendi başına buyruk, sonuçlara kör, tehlikeler karşısında vurdumduymaz hale gelmiş modernleşme süreçlerinin kendiliğinden devinimi sırasında" oluşmuştur (34). Sınai toplumunun bu görünmez yan etkileri sınai toplumunun bağrından doğan (ve orada kalan) kavramsallaştırmalarla anlaşılabilir. Zira bu perspektiften hareket eden sosyolog ve siyaset bilimciler, araçsal rasyonelliğin modern cambazları olan risk yöneticileri, olasılık hesapçıları, kirlilik üst sınırı belirleyicileri ve benzerlerinden çok da farklı kabul edilmemelidirler. Eski kategorileri terk etmedikçe ortaya koyulacak tüm önermeler sınai modernleşmesinin kendisini ve kendisini eleştiren düşünceleri kilitlediği "ya-ya da" dizgesinin yeniden üretilmesi anlamına gelecektir. Alternatif düşünme modeli, ya da, düşünümSEL modernlik kavramının ortaya koyduğu eleştiri bu kategorilerin reddine, refleks ve düşünümün sentezine dayanır. Sanayi toplumundan risk toplumuna geçişte, tehlikenin küreselleşmesiyle birlikte, kendi rasyonelliğinin temellerini ortadan kaldıran sınai öz-dinamik söz konusudur. Bu durumun kavramsallaştırılıp bilinç düzeyine çıkartılması ise, ekoloji ve feminizm örneklerinde görüleceği üzere, rasyonel olanın akıl-dışı, işlevsel olanın işlevsiz olabileceğini gözler önüne serer. Beck'e göre, Risk Toplumu bu iki unsur artık yapılaşmış, ya da, "sisteme sızmıştır" (55). Ne sanayiden ve sanayinin gündelik yaşama suunduğu kolaylıklardan vaz geçebiliyoruz, ne de bu kolaylığın küresel tehditler içe-

ren faturasını eleştirmekten geri durabiliyoruz. O halde olası ve ayakları yere basan bir çözüm, bu antagonizmanın siyasallaştırılarak kabullenilmesinden, kısaca "ve"nin egemenliğinden geçmektedir. "(S)anayi toplumu ve risk toplumu arasındaki ayrım, bilgi düzeyinde bir ayrım, yani gelişmiş sınai modernliğin tehlikelerinin özdüşünümSEL olarak" yansımasını içeren bir "siyasal bilgi kuramı"dır (55-56). Özetlemek gerekirse, modernliğin tarihinde ilk olarak kendi başına buyruk sınai modernlik karşısında en az kendisi kadar dik başlı, kendi rasyonelliğini dayatan, kararların alınmasına karşılık bir tartışma ve eleştiri ortamı yaratan bir merci, bir öznellik ve eylemsellik mercii bulacaktır. Bu karşılaşma, Beck'e göre, yeni bir siyasallığın icadının motoru olabilir. Aynı çatışma, doğal olarak, bilim ve tekniğin, siyasetin, sınai karar alma mekanizmalarının demokratikleşmesi, yani, içeriden dönüşerek kendi kendini eleştirir hale gelmesi anlamına gelecektir. Bu yapılmadan "modern" toplumdaki söz etmek olası değildir. İnsanlığın mahvına neden olabilecek (ve soluduğumuz hava ve yiyip içtiklerimizle buna her an sebep olan) tikel rasyonellikler ne kadar rasyonel sayılabilirse, bu toplum da o kadar moderndir. Bu nedenle Beck düşünümSELLİĞİ siyasallaştırmamış sınai toplumlarının içinde bulunduğu hale "yarı-modern" sıfatını uygun görür. Modernleşmeyi, sözde modern Batılı toplumlara özenen "az-modern" toplumlara has bir dinamik olarak kabul edip (unu eleyip eleği asmak) ahlâkî olarak kabul edilemez bir tutum olduğu gibi, Batılı toplumları durağan varsaydığı için toplumbilimsel açıdan anlamsızdır. Yapılması gereken modernliğin radikalleştirilerek (Batılı) sanayi toplumunun "ya-ya da" dizgesinin çözülmesidir (92).

Yarı-modernlik, bilimin kendinden meşru sorgusuz-sualsizliğinin kurumsallaşmasıyla ayakta durur. Ya nükleer santraller kurulacak

ya da enerjisiz kalınarak Orta Çağ'a geri dönelecektir. Bundan ötesi, gene araçsal rasyonelitenin sözcülüğünü yapan risk istatistiği tarafından halledilecek ve, yukarıdaki örneği devam ettirecek olursak, nükleer santrallerin topluma sunduğu risk, sigara içmenin ya da kıtalararası uçak yolculuğunun sunduğu risk ile karşılaştırılacaktır. Burada anılan meşrulaştırma yöntemi Beck'in kitabının 4. Bölümünde ("Modernliğin Karanlık Yüzü: Karşı modernleşme") ayrıntılarıyla dört izlek temelinde tartışılıyor: (1) modernlik ve karşı modernliğin içiçe geçiş biçimleri; (2) demokratikleşme ve askerileşme arasındaki çelişkiler; (3) doğallaştırma, ve özellikle kadının doğallaştırılması örneği; (4) dünya risk toplumunda yabancıların yapılandırılması (109-137). Bu tartışmaların tümünün genel Türkiye okuru için çok ilginç olduğunu düşünüyorum. Ancak bunlardan sonuncusu, yani "yabancı problematiği" iki nedenle diğerlerine göre biraz öne çıkıyor: Batılılaşma olarak algılanan bir modernleşme çabası içinde olan bir toplum, ve nüfusunun önemli sayılabilecek bir kesiti "yabancılığı" birinci elden deneyimleyen bir ulus. Beck, yabancılıkla ilgili argümanının merkezine Simmel'in "bugün gelip yarın kalan seyyah" tanımlamasını yerleştiriyor, Buna göre "yabancılık" "bireyselleşme çağında herkesin yaşam biçimi olma yolundadır" (121). Bu bence Beck'in karakteristik karamsarlığı ile çelişen bir iyimserlik içeriyor. Yabancılığın Türkiye ve Türkiye gibi toplumlar için geçerli olan yan anlam bulutunu dikkate aldığımızda, dışta kalan bizler için bir kaç kez daha içsel ve saf bir "yaşam biçimi" yabancılık. Bana öyle geliyor ki, doğrudan ya da dolaylı olarak deneyimlenerek içselleştirildiği kadar, öğrenilmiş çaresizliğin de katmerlediği bir yabancılık bu. Üstelik, tam da Beck'in kendi argümanına destek olarak sunduğu dünya çapında telekomünikasyon gerçeği dikkate alındığında. Simgeselin ulus-aşırı akışı mimetik va-

rolü hep erteleyerek katmerler. İnsan ister istemez Homi Bhabha'nın "onlar gibi, ama tam değil" (*but not quite*) argümanını hatırlıyor. Olmak istediğiniz şeyin her hamlenizle sizden biraz daha uzaklaşması gibi bir durum sözünü ettiğim. "Ya-ya da"nın iki kutbunun eşitliği (eşit derecede karşıtlığı ve indirgenemezliği) varsayımının da sorgulanması gerektiğini ısrarla vurgulayarak devam etmek istiyorum.

Beck'in *Siyasallığın İcadı* kitabını değerlendirirken atlanmaması gereken bir başka konu, çalışmanın başlığına da yansıyan "icat" sözcüğü olmalı. Kendi adıma "şu sıralar ne okuyorsun?" diye soran bir kaç kişiye, "*Siyasallığın Yeniden İcadı*" yanıtını verdiğimden, bu *reflexive* ama yanlış yanıtı neden vermiş olabileceğimi düşündüm. Sonunda yanlış yaparak çok da yanılmadığuma karar verdim. Beck'in "icat" sözcüğünü yeğlemiş olmasının arkasında bir dizi toplumsal/tarihsel saptama yatıyor. Bunların en belirginini doğu-batı, sol-sağ gibi yerleşik siyasetin temel karşıtlıklarının çöküş sürecinde olduğu gözlemidir. Böyle karşıtlıkları diklemesine kesen ekoloji ve feminizm gibi siyasallaşmalar toplumsal gerçekler tarafından *yönlendirilen* bir siyaset anlayışı yerine *değiştiren* bir siyaset anlayışının geçmesi gerektiğine işaret etmektedir (201). İkinci tip siyaset, kurallara göre oynamaktan çok, oynarken kuralları değiştiren bir "meta siyaset," bir "süper siyaset" olmalıdır (201). Bu anlamda Amerika "siyasetin siyasetine yönelerek," ya da buna maruz kalarak, Avrupa'ya fark atmıştır bile. Beck'in argümanına koyduğu rezervi de alıntılanmadan geçmeyelim: "belki" (202). Basit ve düşünümsele modernlik karşıtlığında ortaya çıkan ve "siyasal olanın altı sahasını" gösteren tabloda (204) çıkardığımızı göre düşünümsele (kural değiştirici) siyasallaşmanın temel stratejileri olarak "tikanma" ve blokaj" çıkıyor karşımıza. Bunu gerçekleştirecek olan özne ise, siyasal (örn., partiler) ya da korpora-

tist sistemin dışında kalan aktörler (işkolu ve meslek grupları, işletmelerdeki, araştırma kurumlarındaki ve yönetim birimlerindeki teknik ve ekonomik entelijansiya, uzman işçiler, yurttaş girişimleri, kamuoyu vb.) ve bunlara ilaveten toplumsal ve kolektif sıfatlarla tanımlanamayacak *bireyler* (159-160) [yani, herkes-HN] olarak saptanıyor. Özetle herkesin birey kimliğiyle katıldığı ve herşeye bulaştığı, oynanırken oyunun kurallarının değiştiği bir siyasettir önerilen. Bu ortamda, "kurallar tarafından yönlendirilen ve kuralları değiştiren oyunlar üstüste" binecek, birbirine karşıcak ve birbirlerini engeller hale gelecektir (202). Okurun kafasını daha fazla karıştırmadan ekleyelim: *belki* tüm bunlar doğru ve olasıdır. Ama böyle bir kurgulamayla kendi önerisinin zaten bilinen ve yaygın olarak aşağılanan ve belirsizlik ve "oyun" kavramları ile karakterize olan post-modern (post-Marksist değil) siyaset anlayışına neden karşıt olduğu konusunda ikna edici olmaktan uzak kalıyor Beck.

Siyasallığın İcadı'nda kafa karıştırıcı olarak nitelenebilecek argümanlar bu kadarla kalmıyor. "Kuşku Sanatı" başlıklı son bölümü şimdilik erteleyip kısaca bir başka konuya, tekniğin özgürleştirilmesi konusuna değinmek istiyorum. "Tekniğin araçsal *olmayan* tasarım ve imgeleri nasıl mümkün olur?" sorusu (176) ile açılan tartışma, resim sanatı ile koşutluk kurularak şu sonuca ulaşıyor: "Teknik de -resim sanatı gibi- *arı ve soyut* bir hale gelip, *kendi çizgilerinin uygulanımları*'nı, noktaya, yüze, renklere vb.'e ilişkin *kendi yasalarını* keşfedip deneyebilmelidir." Böylelikle teknik, araçsal rasyonellik ve hükmedebilirlik gibi dogmatizmlerden kurtulacak, "tasarımlarını üretilmiş bir belirsizliğe, çok-anlamlılığa, çift-değerliliğe, bağlamsallığa ve ilkesel bir kuşkuçuluğa" açabilecek, teknik bizzat tekniğin ilham kaynağı olacaktır (177). Teknik çıktığı yere, bilimin fildişi kulelerine geri gönderilecek, (sivil) toplumun yarar gözetmeyen kuş-

kucu bakışı tekniğin geleceğine ilişkin kararları [teknisyenler tarafından alınamayacak kadar ciddi kararları-HN] alacaktır. Gerçekten de, günümüzde karar mekanizmalarının tabana yayılması düşüncesi ütopya olmaktan çıkmış, kısmen ve nüve halinde mevcuttur. Toplumların -bilinebilen alanlarında- şehir meclisleri, sivil girişimler, özgül alanlarda oluşan vatandaş inisiyatifleri etkili olabilmektedir. Ancak tam da bu pratiğin kendisi yerel düzlemde alınan kararların öznelere ile ulusal ya da küresel karar mekanizmaları arasında uzlaşmaz bir karşıtlık, bir tür kilitlenme yaratmaktadır. Örneğin, yerel üreticileri Amerika'nın her köşesine dondurulmuş hamburger köftesi taşıyan McDonalds TIR'larını protesto etmekte, bununla birlikte halk 64 cent'lik hamburgerleri afiyetle yemektir. Bu noktada "yuvarlak masa modeli"nin (184-188) işe yarayabilmesi ancak 64 cent'lik kötü hamburger gönlü indirmeyecek zenginlikte bir yerel halkın varlığı ile mümkün görünüyor-ki, işin yalnızca lezzet ya da ağız tadı gibi tanımlanamaz değerlerle açıklanması olanaksızdır; cebinizde yeterli paranız olsa da 64 cent'lik hamburgeri 2 dolar'lık hamburgerlere tercih edebilirsiniz. Bu örnekten çıkarılacak sonuç, yüksek teknolojinin toplumsalla bulduğu noktada çok değişkenli bir denklemin işlemeye başlaması olarak özetlenebilir. Hamburgerlerin dondurularak kilometrelerce ötelere taşınması 64 cent'lik hamburgeri olası kılmakta, öte yandan, bu ucuz hamburgerler ucuz oldukları kadar kendi kültürlerini yarattıkları için bolca tüketilmektedir. Bu bağlamda Beck'in önerisi hamburgerleri dondurmak için dondurmak (sanat için sanat!) gibi bir ters sonuç doğurmaktadır. Teknik konusu toplumsala büyük bir dirençle kapalı tutulan bir alan olan askeri araştırma-geliştirme faaliyetleri kapsamında ele alındığında yuvarlak masa modeli ya da "teknoloji mahkemesi" (140) gibi kavramların anlam kaybı artacaktır. Batı

toplumlarında, açıklandığı kadarıyla, şu olguyu gözlüyoruz: teknik için teknik ideali en çok askerler tarafından desteklenmektedir! Örneğin, yine Amerika'da, binlerce yüksek lisans ve doktora öğrencisi elektrik, elektronik ve bilgisayar gibi alanlarda, neyle uğraştıklarını tam olarak bilmeden, Pentagon tarafından sağlanan burslarla okumakta, soyut buluşlar içeren çalışmalarını "*classified*" (gizli) oturumlarda meslektaşlarıyla "paylaşmakta," kısaca, araçsallıkla "arı ve soyut" teknik üretimi garip bir bileşen halinde bilimi *ilerletmektedir*.

Siyasallığın İcadı'nın son bölümü kitabın en felsefi önermelerini içeriyor. "Nasıl bir toplumda yaşıyoruz?" sorusuna yanıt olarak "Yaşadığımız toplum, kendinden kuşkulandırmaya başlayan, her şey yolunda giderse kuşku, kendi kendini sınırlamanın ve kendini değiştirmenin ölçütü ve inşa ilkesi haline getirecek olan modernliktir. Kuşku *özgürleştirir*; hem de özellikle bizzat iktidara getirdikleri uzmanların egemenliğinden özgürleştirir," (244) şeklinde yanıtıyor. Kuşkuya davet gücünü toplumdaki anlamda da henüz tekniğe dönüşmemiş ve hâlâ felsefeyle organik bağları olan 16. Yüzyıl bilimsel/felsefi pratiğinden alıyor. Bu çerçevede "düşünümsele modernliğin eleştirel toplum kuramının atası olarak yeniden keşfedilmesi gereken" figürü "radikal bireyci" Montaigne'dir (244). Beck'in kuşkuya davetinin en anlamlı unsuru, hiç kuşkusuz, kuşkunun başkalarını devre dışı bırakmak şeklinde özetlenebilecek araçsallığının terkedilmesi düşüncesidir. Beck'in "çizgisel kuşku" adını verdiği bu tavır aslında kuşkunun değil mutlak bir kuşkusuzluğun peşindedir (248). Bu imgenin karşıtı olan *düşünümsele* kuşku bize güvensizliği "*özgürlüğün aydınlık yüzü olarak*" keşfedilmesi olanağını verecektir (252). Bunun temelinde kuşkunun çok-seslilik, karşıt-seslilik anlamına gelmesi yatar. Böyle bir kuşku, dost-düşman karşıtlığını dışlayacak, bir yandan radikalleştirilmiş mo-

dernliğin siyasal programı (252) diğer yandan da "kendi kendini sınırlayan modernliğin din-karşıtı" dini olacaktır (256). Bu güzel dileklere katıldığını belirttiikten sonra kuşku sanatının içtenlikle pratik edildiği ülkemizi ilgilendiren konuları bir paragrafta toparlamaya çalışmak istiyorum. Bu anlamda kuşku, başa dönmek ve kitabı yeniden okumak için iyi bir bağlantı noktası.

Beck aynı zamanda kitabın giriş bölümü olan René Althammer'le diyalogunda "demokrasi için masraftan kaçınmayan bir kamu"dan ve buna uygun yeni bir devlet anlayışından söz ediyor. Yeni kamu, yeni devlet: bu ikilinin arasında gelişen yeni siyasetin merkezinde olması gerekenler ise şöyle: "ekoloji, tekniğin gelişimi, kısmen de kadın-erkek ilişkisi, ama her şeyden önce Üçüncü Dünya'nın sefilleşmesi" (25). Öte yandan, *Risk Toplumu*'nda da belirtildiği gibi, tüm bunların olup bittiği yeni dünya bireylerinden "birbirinden çok farklı, birbiriyle gelişen küresel ve kişisel risklere katlanmaları bekleniyor" (37). Sermaye kadar riskin küreselleştirdiği dünyada "Üçüncü Dünya'nın sefilleşmesini durduracak inisiyatif kimin elindedir? Bu sorunun yanıtı, gelişme sorunsalının birinci dünyaya sıçraması (65) terimlerinde ifade edildiği gibi birinci dünyadır. Bu analizde çok önemli bir eksik var. *Risk Toplumu*'nda da geçerli olan bu eksiklik, batılı-olmayan kültürlerin dünyayı anlamlandırmalarında bulunabilecek özgül kavrayışlar olarak saptanabilir. "Üçüncü Dünya'nın sefilleşmesinin birinci dünyanın iç siyaset sorunu olmasına denilecek bir şey olmayabilir, ancak bu durumun herşeyden önce birinci dünyanın tarihsel bir dış siyaset sorunu olduğu kavranmalıdır. Oysa Beck'in kitabı bu kavrayışa özel bir yer ayırmak şöyle dursun, tersine bir farkında olmama halinin göstergeleriyle dolu. Beck bir noktada şöyle bir saptama yapıyor: "Vatandaşla asker arasındaki ilişkilerin bu denli uzun bir süre boyunca ne-

redeyse fark edilmeksizin kabullenildiğine insan şaşırıyor" (128). Ya da bir başka yerde şunları söylüyor: "Bugün herkes çöplerini tasnif ederek küçük birer büyük eylemci olarak dünyanın, insanlığın bir bütün olarak kurtarılması eyleminde katkıda bulunmak zorunda. Kaçacak delik bırakmayan mutlak bir sorumluluk yayılmakta" (143). Her ne kadar içinde anlam buldukları bağlama ait deneyimlerle beslenmiş olsalar da, bu tür hayret ya da iyimserlik tonu taşıyan cümleler, hem işlerinde barındırdıkları evrensellik boyutu hem de bu yazının başında sözünü ettiğim "yorumlayıcı topluluk" faaliyetinin ürettiği anlamlar ışığında bende kaçınılmaz bir *eksiklik duygusu* yaratıyor. Eksik olan şey ise Türkiye vatandaşları olarak bizlerin adeta varoluşsal bir bilgelikle kemiklerimize kadar hissettiğimiz türden bir bilgi. Bu bilgi insanı rahat bırakmıyor; vatandaş-asker ilişkisi konusundaki *farkındalığımız*, ya da çöplerin geri dönüştürülmesi konusundaki "çöp toplayan çocukların" hayranlık uyandıran ve yıllardır başarıyla uygulanan yarı-feodal sistemi bir yana bırakılacak olursa- muhteşem *başarısızlığımız* "küresel risk toplumunda" nereye oturtulabilir, gibi soruları ateşliyor. Zaman zaman köşe yazarlarının serzenişle karışık bir kültürel büburlenme formatında sordukları "biz hiç bireyselleşemeyecek miyiz? (gizli metin: bakın ben ne kadar bireyselleştim)" sorusu aslında Beck'in belirttiği gibi, bireyselleşmenin "tümayle başka bir ölçekte huzursuzluklara" (157) yol açabileceği zemininde tartışılmalı. Beck bu tartışmayı yapmıyor, "başka" kelimesinin içini, benim görebildiğim kadarıyla, doldurmuyor.

Türkiye Yahudileri

Moshe Sevilla-Sharon (1993). İstanbul: İletişim. 176 sayfa.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler

Avner Levi (1996). İstanbul: İletişim. 200 sayfa.

Bedriye Poyraz

Yahudiler hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de Cumhuriyet Türkiye'sinde bir topluluk olarak yaşamış, özellikle Osmanlı devletinin yönetim politikasında ciddi etkilerde ve yönlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu yazıda değerlendireceğim iki çalışma bir yandan Yahudilerin toplumsal yaşamları ve siyasi iktidar ile nasıl bir ilişki kurduklarını verirken, öte yandan Osmanlı devletinde ya da Türkiye Cumhuriyetinde azınlık olarak yaşamının farklılıklarını ve zorluklarını da anlatmaktadır. Levi'nin kitabı, Kurtuluş Savaşından başlayarak Cumhuriyetin kurulma aşamalarında ve rejimin oturma sürecinde bize farklı bir "taraf" farklı bir perspektif sunmaktadır. Resmi tarih Türkiye Cumhuriyetinin Türk unsurunu öne çıkaran bir ideoloji etrafında biçimlendiği için Cumhuriyet'in devraldığı mirasın sahibi Osmanlı devletinin, farklı dinlerin, kültürlerin, etnisitelerin bir araya geldiği karmaşık bir toplumdaki oluşumunu kavramada ciddi sıkıntılarla karşılaştığımızı söylebilir. Osmanlı devletini ve Türkiye Cumhuriyetini adeta bıçak ile keser gibi birbirinden ayırdık ve kendi tarafımızda sadece "saf Türkler" kaldı gibi bir düşünce yaygın kabul gördü. Anadolu'nun din, dil, kültür ve etnik yapısını medyanın öncülüğünde tartışmaya başladığımız şu günlerde (biraz da yakın zaman içinde gösterime giren *Salkım Hanımın Taneleri* adlı film aracılığıyla) bu düşünce yoğun bir biçimde sorgulanmaya başlandı. Değerlendireceğim iki kitapta da Yahudiler, hem Osmanlı

hem de Cumhuriyet dönemlerinde "bizim" öykümüzün önemli tanıkları olarak karşımıza çıkıyor.

Moshe Sevilla-Sharon'un çalışması daha önce yayımlanmış materyale dayandığından orijinal bir tarih yazımı olmamakla birlikte tarihsel dönüm noktalarını oluşturan olayları vurgulaması bakımından özgün bir perspektif sunmaktadır. Tarihsel bir bakış ile olayların kronolojik anlatımının yapıldığı birinci bölüm, Bizanstan önce, Bizans döneminde, İspanya ve Portekiz Yahudileri, Selçuk dönemi, Osmanlı İmparatorluğu Yahudileri ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere altı başlığa ayrılmıştır.

Türkiye Yahudileri "en dar anlamıyla, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Yahudi cemaatlerin tümü, en geniş anlamıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Devri'nde erişmiş olduğu sınırlar ve Türk Osmanlı Kültürü içinde yaşamış olan Yahudi cemaatleridir" şeklinde tanımlanmaktadır (10). Sevilla-Sharon, böyle bir tanım yaptıktan sonra Osmanlı dönemine kadar olan bölümlerde genel olarak Yahudilerin nerelerde yaşadıklarını ne işler yaptıklarını sınırlı bilgi kırmıtlarından yola çıkarak anlatmıştır. Osmanlı dönemine kadar Yahudilerin Anadolu'da genellikle çok parlak olmayan koşullarda yaşamaya çalıştıklarını Osmanlı idaresi ile birlikte daha rahat bir hayata kavuştuklarını söylerken aslında Yahudilerin İslamiyet idaresi altında genellikle çok iyi koşullarda ve barış içinde yaşadıklarını vurgulamaktadır (11-31).

İspanya'nın Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmeden önce, yani İslam-Arap yönetiminde de iyi koşullara sahip olduğunu söylemek doğrusu bugünkü İsrail-Arap çatışması bakımından düşündürücü ve anlamlı görünüyor. İsrail-Arap çatışmasının ne kadar yeni bir durum olduğunu ve Yahudilerin din nedeniy-

le tarih boyunca horlanmaları ve ezilmelerinin aslında sadece Hıristiyanlar tarafından yapıldığını görmek mümkündür.

Kitapta en ayrıntılı anlatılan dönem Osmanlı Devleti dönemidir. Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında bile ülkenin yöneticileri savaş sırasında kaçan halkın geri gelip yerleşmesi için gerekli önlemleri almışlardır. Daha önceki Müslüman yönetimiyle olan deneyimleri ve oluşturdukları güven duygusu nedeniyle, daha çok sayıda Yahudi bu olanaktan yararlanmış ve özellikle Bursa'ya yerleşmişlerdir. Sevilla-Sharon, diğer araştırmacılara da dayanarak bu adaletli ve hoşgörülü yönetim altında Yahudi dini ve kültürünün gelişip zenginleştiğini belirtmektedir. Edirne baş hahamı Osmanlı topraklarındaki en yetkili otorite hakkını kazanırken, İmparatorluğun en önemli din akademisi olan Yeşiva, Rusya, Macaristan, Polonya gibi ülkelerden öğrenci toplayan önemli bir din eğitim merkezi haline gelmiştir. Sevilla-Sharon Osmanlı'nın sunduğu bu iyi koşullara karşılık Yahudilerin de Osmanlı devleti için her zaman savaşa katılma ve gerekli maddi desteği verme konusunda önemli çabalar gösterdiklerini belirtmektedir (33-35).

İspanya'dan önce 16. yüzyılda Fransa'dan kovulan Yahudilerin bir kısmı da Osmanlı Devletine sığınmıştır. Osmanlı sarayında Yahudi doktorların çalışması II. Murat döneminden başlayarak gelenek haline gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethetmesinden sonra Yahudilerin bu şehre gelip yerleşmeleri için çok özel imtiyazlar tanımıştır. Onlara evler, tarlalar, bahçeler vermiş ve dinlerinin gereklerini yerine getirme olanağını da sağladığı için çok sayıda Yahudi gelip şehre yerleşmiştir (35-36). Sevilla-Sharon Osmanlı sarayında yükselen Yahudileri belgelere dayanarak anlatırken bazı örnekler de sunmaktadır. Osmanlı hükümdarının özel doktoru resmi belgelerde

Hekim Yakup olarak geçen ve asıl adı Yaakov olan doktor aynı zamanda Fatih'in maliye bakanı (defterdarı) olduğu ve diplomatik hizmetlerde de bulunduğu için Sultan tarafından özel bir ferman ile bütün ailesi ile birlikte vergilerden muaf tutulmuştur (37). Garsia Nasi ise son İsrail devletinden sonra tarihte bilinen en büyük Yahudi kadınlarından biridir. Avrupa'da zulüm gören dindaşlarını kurtarmak için Osmanlı topraklarında okullar ve sinegoglar kurarak kaçan Yahudilerin yerleşmeleri konusunda ciddi çabalar göstermiştir. Yasef Nasi ise 1554 yılında İstanbul'a yerleşmiş ve Avrupa siyasetini iyi bildiği için Osmanlı Sarayında yükselerek maliye ve dışişlerinde sözü geçen bir uzman olmuştur. Bu etki Fransa ve Venedik gibi Avrupa ülkelerinin genelde aleyhine işlediğinden durumdan rahatsız olan ülkeler Nasi'nin konumunu sarsmak için Fransa'nın İstanbul konsolosu II. Henri'yi görevlendirmişlerse de onun Kanuni ve Yavuz Sultan Selim ile kurduğu iyi ve güvenli ilişki nedeniyle başarılı olamamışlardır. Divan toplantılarına katılan Nasi'nin Kıbrıs'ın alınması gibi önemli konularda bile Padişahı ikna ettiği bilinmektedir (Eroğlu, 139-141). Nasi'nin Yahudi milleti için en büyük projesi ise Tiberya Projesi adıyla bilinen projedir. Nasi Tiberya'da büyük bir Yahudi kolonisi kurulmasına çalışmış ve bu konuda gerekli izni de almıştır. Dünya Yahudileri için çok önemli olan bu proje o dönemdeki Kabala hareketinin yaygınlığı nedeniyle başarılı olamamıştır (42-50).

Bunların dışında hem Osmanlı devletine hem de Yahudi milletine çok önemli hizmetlerde bulunan Yahudi ileri gelenleri saray politikasında etkili olmuşlardır. Ancak Osmanlı toplum sistemi olan "millet" sistemi içinde sadece Yahudiler değil her cemaatin kendi içinde dini gereklerini yerine getirme, kendi toplumunun kurallarına göre yaşama olanağına sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu sistem

çinde Yahudiler kadar diğer azınlıkların da devletin çeşitli kademelerinde yükselme olanakları olmuştur (Levy, 42-44).

Kabala hareketi olarak bilinen ve hem Anadolu topraklarındaki hem de Dünya Yahudilerinin en büyük mesih hareketinin Osmanlı yönetiminde hayat bulması da vurgulanması gereken önemli bir noktadır. Bu hareketin önderi Sebatay Sevi öylesine etkili olmuştu ki bu nedenle Dünya Yahudileri Tiberya projesine gerekli ilgiyi göstermemişlerdir'. 16. yüzyılın başından 18. yüzyılın sonuna kadar İstanbul dünya İbrani matbaacılığının ve kültürünün merkezi haline gelmiştir. İstanbul'da İbrani alfabesiyle İspanyolca kitaplar basılmakta; eski elyazmalarıyla tercüme eserler kitap haline getirilmektedir. Türkiye Yahudi cemaati, İbrani ve Ladino edebiyatlarına ciddi katkıları olmuş yazarlar yetiştirmiştir. Ladino dilinde yazılmış en önemli eser olan *Meam Loez* İstanbullu Yaakov Kuli tarafından kaleme alınmıştır. Tarih araştırmalarında iki büyük isim olan Rozanes ve Galante gibi isimler de bu kültür ortamında yetişmişlerdir (104-107). Aynı şekilde gazetecilik de oldukça gelişmiştir. Yehezkel Gabay *Journal Israelite* adlı gazeteyi (1841-1860), İzak Karmona *El Tempo*'yu (1871-1930) yayımladı. David Fresko birden fazla gazetenin yayımcısı olarak bilinmektedir (113-114).

Elbette bütün bunlar görkemli ve güçlü Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü tehdit edici unsurlar olarak değerlendirilemez. Ancak o güçlü yönetim mekanizması altında her milletin nasıl yaşadığını göstermesi bakımından önemli örnekler olarak değerlendirilebilir. Millet sistemi içinde insanlar vergilerini ödedikleri sürece devlet nezdinde sorun yaşamamışlardır. Ortaya çıkan sorunlar ancak azınlık dini liderleri tarafından çözülemediği takdirde Devlet müdahalesiyle çözüme kavuşturul-

muştur. Çok kimlikliliğin tartışıldığı şu günlerde Osmanlı Millet sistemi incelendiğinde anlamlı bazı ipuçları verebilir.

Sevilla-Sharon kitabın ikinci bölümünü tamamen belgelere ayırmıştır. Bu bölümde birinci bölümde anlattığı tarihi olayların derinine inen yazılar ya da bir olayla ilgili eski ve ilginç belgeler yer almaktadır. Oldukça önemli belge ve yazıların yer aldığı bu bölümde Yahudilere ilişkin padişah fermanları, diplomatik ve önemli mektuplar, İspanya'da Yahudi karşıtı yasa metinleri, kovulma fermanları, azınlıkların gündelik hayatını düzenleyen padişah fermanlarının metinleri yer almaktadır.

Avner Levi çalışmasında Türkiye'deki Yahudileri Cumhuriyet'in kuruluş yılı olan 1923 yılından başlayıp İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar olan süreç içinde belli başlı olaylarla birlikte belirli dönemlere ayırarak ve bu olayları özellikle Yahudi yazılı basınından izleyerek, sözlü kaynaklardan yararlanarak ve dönem yetkililerinin demeçlerine dayanarak inceliyor. Kuşkusuz olayların, ağırlıklı olarak Yahudi sözlü ve yazılı kaynaklarına dayanarak verilmesi ve yazarın kendisinin de Yahudi olması beraberinde belli bir bakış açısını da getirmektedir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü Cumhuriyet'in ilk on yılını kapsamaktadır. Levi bu ilk dönemi Yahudilerin yaşadıkları bakımından da 1923-1927 ve 1927-1933 yılları olmak üzere beşer yıllık zaman dilimlerine ayırmaktadır. Birinci beş yıllık zaman dilimini Yahudiler için olumsuz terimlerle tanımlayan Levi, bu dönemdeki belli başlı olaylardan yola çıkarak Cumhuriyet'in kurucuları ve genel olarak kamuoyunun yüzyıllardır kader birliği içinde bu topraklarda birlikte yaşadığı bu insanlara karşı nasıl bir tutum içinde olduklarını ve nasıl iletişim kurduklarını anlatmaktadır.

Bu dönemde Yahudiler İstanbul ve Trakya ile İzmir ve Batı Anadolu olmak üzere başlıca iki bölgede yaşamaktadırlar. Cumhuriyet'in ilan edilme sevincini Türk milleti ile birlikte yaşarlarken önemli çabalar da göstermektedirler. Örneğin, 1922-23 yılları arasında Yahudi Öksüz kurumu çoğu savaş nedeni ile öksüz kalan bin beş yüz çocuğa bakmaktadır. Lozan Antlaşması ile belirlenen azınlıkların hukuki durumu ise aslında Yahudi toplumuna yarardan çok zarar getirmiştir. Çünkü Antlaşma'nın 39 ve 40. maddeleri azınlıkların kendi dillerini mahkemelerde dahi kullanabileceklerini ve kendi dillerinde eğitim yapabileceklerini açıkça belirtmektedir (19). Lozan barış görüşmelerine ara verilmesine neden olan azınlık hakları Cumhuriyet'in kurucuları ve kamuoyu tarafından hiç hoş karşılanmadığından bunlardan kendi istekleri ile vazgeçmeleri konusunda baskılar uygulanmıştır. Daha çok basın yolu ile yapılan bu baskılar özellikle Yahudilere yönelik olmuştur. Söz konusu baskılar, Lozan Barış antlaşmasında İsmet İnönü'nün danışmanlarından birinin Yahudi olması, Cenevre Yahudilerinin İsmet Paşa onuruna yemek vermeleri ve İsmet Paşanın bu yemekte yaptığı konuşmada Yahudilerden nasıl memnun olduklarını ve onların nasıl yüz yıllarca vatana hizmet ettiklerini, dış tahriklere kapılmadıklarını, ve vatana sadık kaldıklarını belirtmesi, dönemin Vakit ve İkdam gibi Türk gazetelerinin yüceltici yazılarına rağmen devam etmiştir (22).

Bütün bunlara karşın Yahudilerin diğer azınlıklarla aynı kefeye konması Levi'ye göre bir haksızlıktır. Cumhuriyet dönemindeki ilk açık saldırı İleri gazetesi tarafından "Kanımız Emenler" başlıklı yazıda Yahudiler iki yüzlülikle suçlanarak ve bütün sadakat beyanlarının da yalan olduğu ileri sürülerek yapılmıştır (25). Levi, bütün bunların haksız olduğunu Yahudilerin hiç bir zaman nankörlük etmedik-

lerini Yunan işgali sırasında bile Yahudilerin, Rumlar ve Ermenilerle işbirliği içinde olmadıklarını belirterek bu iddiaların haksızlığını vurgulamaktadır.

Yahudiler, tarih boyunca hiç bir devletten ve millettan görmedikleri insani ilişkiyi Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamışlardır. Kendilerine sağlanan rahat ve huzurlu koşullara vefa borcu duygusuyla bazı olumsuzlukları anlayışla karşılamışlardır. Levi de bu düşmanlığı aslında yabancı-azınlık düşmanlığının bir parçası olarak görmektedir. Uzun süren savaşlar, arka arkaya gelen büyük yenilgiler, koca bir imparatorluğun yok olması, büyük toprak kaybı, bir Türk devletinin varlığının bile tehlikeye girmesi, Rumlar ve Ermeniler tarafından büyük ihanete uğramaları gibi nedenlerle oluşan genel atmosfer içinde Yahudiler de bazı sıkıntılar yaşamak durumunda kalmışlardır.

Levi'nin kitabında 1924 Anayasasının hazırlanışı ve bunun Yahudileri nasıl etkilediği, ne tür düzenlemeler getirdiği, bu düzenlemelerin Yahudiler açısından ne tür sıkıntılara yol açtığı ayrıntılı bir biçimde verildikten sonra, ilk beş yılda Yahudilere yönelik olumsuz tepkileri en üst noktaya ulaştıran olaylar olan "İspanya telgrafı" ve "Elza Niyago Olayı"nın nedenlerini ve sonuçlarını bu olaylar aracılığı ile yöneticilerin ve kamuoyunun tutumunu ve Yahudilerin tepkisini anlatmaktadır. Türk gazeteleri, üç yüz Yahudinin imzalayıp, İspanya'ya sevgi ve bağlılıklarını ifade ettikleri bir telgrafın gönderildiğini ileri sürmüşlerdir. Yahudiler bu telgraf olayı nedeniyle büyük saldırılara maruz kalmışlar ve asılsız olduğunu kanıtlamalarına karşın tepkilerin azalması için Lozan haklarından feragat etmek zorunda bırakılmışlardır (70-74). Adi bir cinayet vak'ası olan Elza Niyago cenazesinin bir gösteriye dönüşmesi sonunda çok sayıda Yahudi tutuklan-

mış üstelik bunların bazılarının cenazeye katılmadıkları kanıtlanmış ve bazı önde gelen Yahudilerin beraat etmeleri ancak İsmet İnönü'nün müdahalesi ile mümkün olmuştur (75-84).

1927-1933 yılları Yahudilerin Anadolu topraklarında geçirdikleri sakin ve huzurlu yıllardı (85-94). Bununla birlikte sonraki yıllar Nazizmin yükselişinin gölgesinde kalacaktır. Avner Levi kitabının ikinci bölümünde Türk Yahudilerinin Nazizmden nasıl etkilendiklerini anlatmaktadır. Bu dönemde Cumhuriyetin yöneticileri bir yandan Almanya'dan kovulan Yahudi bilim adamlarını kabul ederken öte yandan Türkiye'de yaşayan Yahudiler de yükselen Faşizmden payını almışlardır. Avner Levi bu koşullar içinde Türkiye'de çelişkili olaylar yaşandığını belirtmektedir. Bir yandan Almanya'dan kovulan Yahudi bilim adamları üniversitelere tereddütsüz kabul edilirken, öte yandan Trakya olaylarının yaşanmasına engel olunamamıştır. Bu dönemde Türkiye'de sınırlı da olsa Nazi Almanya'sının etkisinde ırkçılığa varan ve belki daha çok azınlıklara saldırılarda ortaya çıkan milliyetçi düşüncenin pratiğe nasıl yansdığı anlatılmaktadır.

Milliyetçi düşüncenin Yahudilere ilişkin farklı bakışları vardır. Atatürkçüler, Yahudilerin biraz çabayla Türkleşmelerinin, Türk kültürüne uyum sağlamalarını mümkün olabileceğine inanırlarken, Hüseyin Nihal Atsız, Mustafa Nermi gibi pan-Türkçüler ise bütün azınlıkların bir şekilde Türklere ihanet ettiklerini vurgulayıp bu bağlamda Yahudilerin de Türkleşmeleri ya da Türk Kültürü ile bütünleşmelerinin mümkün olmadığını savunmuşlardır (100-115). Doğu ve Güneydoğu olayları nedeniyle çıkartılmış olan "Mecburi İskan" yasasının da tam bu döneme rastlamış olması Yahudi karşıtlarını cesaretlendirmiş, Trakya Yahudilerine fiziksel saldırılar başlamış, 13

bin Yahudinin 10 bini İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır. Ancak Hükümet olaylardan haberdar olunca çok net ve ciddi tedbirlerle olayların yatıştırılmasını ve bölge Yahudilerinin önemli bir kısmının geriye dönmelerini güvence altına alarak sağlamıştır. Avner Levi, yönetimin bu olay karşısında kesin ve net bir tutum alarak gerekli müdahaleyi yaptığını söylese de *Balat'tan Bat-Yam'a* adlı çalışmasıyla anılarını yazan Eli Şaul Cumhuriyet Halk Fırkasının Yahudilere karşı hiç dürüst davranmadığını ve aslında bütün Yahudi karşıtı olayları CHF'nin gizlice desteklediğini, Hükümetin çeşitli ulusal ve uluslararası çıkarları için bu olayların çıkmasını sağladığını düşünmektedir. (Şaul, 48-50).

Edirne olaylarının çözümlenmesinden kısa bir süre sonra Nazizmin yükselişinin etkisiyle 1942 yılında Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığı döneminde azınlıklara varlık vergisi adıyla bir vergi uygulamaya konuldu. İşte Türkiye Cumhuriyeti'ndeki azınlıkların kara günler yaşamasına neden olan varlık vergisi bin beş yüz kişinin bütün mal varlığını satmasına karşın vergisini ödeyemediği için Aşkale'ye çalışma kampına gitmek zorunda bırakılması ile sonuçlanmıştır. 1943 yılında Almanya'nın savaşı kaybetmesi ile birlikte bu uygulamaya hemen son verilmiştir. Avner Levi, bu uygulamayı aslında dış atmosferin etkisi ve içerde Türk halkının yaşadığı yoksulluk ve kıtlığa rağmen Yahudilerin genelde tüccar oluşu ve bu yokluktan etkilenmemesi gibi unsurların bir araya gelmesiyle ortaya çıktığını, Cumhuriyet hükümetinin kasıtlı bir politikası olmadığı şeklinde değerlendirmektedir (143). Haklı yanları olmakla birlikte bütün Yahudilerin böyle düşündüğünü söylemek yanlış olur. Eli Şaul, bu ve buna benzer olayların milliyetçi hatta ırkçı bir politikanın sonucu olduğuna inanıyor ve kendileri ne yaparlarsa yapsınlar Türk olarak kabul edilmemelerinden şikayet

ediyor: Şaul'e göre gayrimüslim bir Türk ne yaparsa yapsın asla Türk olarak kabul edilmezdi. Yani istendiği kadar vergi ödesin, Kızılay, Tayyare Cemiyeti'ne vs. aza olabilir, Türk mekteplerinde Türk kültürünü alır ama yine de Türk değildir. Dört yüzyıl boyunca birlikte yaşama, kader birliği vs. gibi olayların hiçbiri Türk olarak kabul edilmeye yetmemektedir (Şaul, 109-110; 124-126).

"Demokrasi" başlığını verdiği üçüncü bölümde ise Avner Levi, 1943 yılından itibaren Alman tehlikesinin Türk sınırından uzaklaşması ile birlikte daha demokratik bir sürecin başlamasıyla Türk Yahudilerin de rahat ettiğini, yeni gazeteler çıkarmaya başladıklarını, hatta milletvekili olarak seçildiklerini anlatmaktadır: 1948 yılında İsrail devletinin kurulması ile birlikte başlayan kitlesel göçü ise daha çok Türkiye'nin o dönem içinde olduğu ekonomik sıkıntılarla ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan farklı bir yapıya sahip olması nedeniyle bütün azınlıkların ve Yahudilerin iç özerkliklerinin kalmayışı gibi nedenlerle açıklamaktadır. Avner Levi bu kitabını İsmet İnönü'nün mahkemeye gönderdiği mektup, mahkeme kararları, ifadeleri gibi önemli belgelerden oluşan bir ek ile bitirmektedir.

Levi'nin kitabı, Cumhuriyet'in kuruluşu ve gelişmesi sırasında bu topraklarda yaşayan azınlıkların payına nelerin düştüğünü görmemizi sağlayacak önemli bir çalışmadır. Bütün bu olayları öğrenmek aslında bir ülke topraklarında güçlü ile güçsüz, çoğunluk ile azınlık arasındaki eşitsiz ilişkinin nasıl kurulduğunu anlama konusunda önemli açılımlar sağlamaktadır.

Not

1 Sebatay Sevi kendisini Yahudileri kurtaracak ve İsrail devletini kurtaracak kişi olarak ilan etmiş ve çok taraftar bulmuştur.

Kaynakça

Eroğlu, Ahmet Hikmet (1997). *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, Ankara: Seba.

Levy, Avigdor (1992). *The Sephardim in the Ottoman Empire*. Princeton: The Darwin Press.

Şaul, Eli (1999). *Balat'tan Batyam'a*. İstanbul: İletişim.

Yazı Teslim Kuralları

Gönderilen yazıların, başka bir yerde yayınlanmamış olması ya da yayın için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. Yayınlanmayan yazılar iade edilmez. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayınlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir.

Makaleler 8000 kelimeyi geçmemelidir. 6000-7000 kelimelik bir makale (notlar ve referanslar dahil) iyi bir hedeftir. 2000-3000 kelimelik daha kısa yorum yazıları ve 1000-1500 kelimelik kitap eleştirileri de kabul edilmektedir. Yazılar, varsa tablo, şekil ve illüstrasyonları da içeren dört eş nüsha olarak teslim edilmelidir. Yazının bir nüshası da diskette gönderilirse (Word for Macintosh ya da Windows), yazıyla ilgili işlemler daha hızlı yürütülebilir. Yazarlar, gönderdikleri yazının eş bir nüshasını kendilerinde bulundurmalarıdır. 100-150 kelimelik İngilizce ve Türkçe birer özet de yazılarla beraber gönderilmelidir. Yazılar, bir toplantıda tebliğ edilmiş ise, toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir.

Yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalıdır. Aynı bir kapak sayfasında yazarlar, isimlerini, tam ve açık kurum posta adreslerini, telefon ve fax numaralarını ve varsa elektronik posta adreslerini bildirmelidirler. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Tüm metin, girintili (indent) paragraflar, notlar ve referanslar dahil, A4 boyutunda kağıda çift aralıklı olarak ve kağıdın sadece bir yüzüne yazılmalıdır. Başlıklar ve arabaşlıklar kısa ve belirgin olmalıdır. ABD, TRT gibi kısaltmalarda nokta kullanılmamalıdır.

Dergiye gelen yazıların yayınlanması hakemlerden alınacak değerlendirmelere bağlıdır. Dergiye ulaşan yazılar en kısa süre içinde hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmelerinin normal şartlarda 2-3 ay sürmesi beklenmelidir. Yazarlardan, hakemlerin görüşleri uyarınca yazılarını geliştirmeleri veya gözden geçirmeleri istenebilir. Yayın konusunda son karar Yayın Kurulu'na aittir. Yazıların kabul edilip edilmediğine dair bir mektup, hakem raporlarının fotokopileriyle birlikte, yazarlara gönderilir.

Yazıların gönderileceği adres

Kültür ve İletişim
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Cebeci 06590 Ankara

Kaynak Gösterme Formatı

Metin içinde kaynak belirtme

Tüm referanslar, ana metinde uygun yerlerde ve parantez içinde, yazarın adı, basım yılı ve gerekiyorsa sayfa numaraları ile belirtilir. "Ibid", "op.cit.", "a.g.e." vs. kısaltmalar kullanılmaz. Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar, metnin içinde numaralandırılıp, metnin sonunda numara sırasına göre ve referanslardan önce yerleştirilmelidir. Notların içinde yer alan referanslar da metin için geçerli olan kurallara göre belirtilir.

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve kitaba referans veriliyorsa, (Williams, 1988)
- Yazarın adı metinde geçmiyorsa ve belli bir sayfa söz konusuysa, (Williams, 1988: 26)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada birden fazla eseri varsa (1988: 26)
- Birbirini takip etmeyen belli sayfalar söz konusuysa, (Williams, 1988: 22-6, 45-8)
- Yazarın adı metinde geçiyorsa ve kaynakçada bu yazarın yalnızca bir eseri mevcutsa sadece sayfa numarası verilir. Hawkes'a göre dil ve antropoloji ... (32)
- İki yazar varsa, (Lash ve Urry, 1988)
- İki'den fazla yazar varsa, (Bennett vd., 1986)
- Aynı yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine referans varsa, basım yılına a, b, c, gibi harfler eklenerek birbirinden ayrılır. (Foucault, 1979a)
- Aynı bahiste birden fazla kaynağa referans varsa, bunlar aynı parantezde noktalı virgülle ayrılarak belirtilmelidir, (Bourdieu, 1984; DiMaggio, 1987; Lamont, 1988)
- Metnin içindeki alıntılar için çift tırnak, alıntının içindeki alıntılar için tek tırnak kullanılmalıdır. 40 kelimedenden uzun alıntılar, tırnak kullanmadan girintili paragrafla verilmelidir.

Dergiden makale

Lawrence, Grossberg (1995). "Cultural Studies vs. Political Economy: Is Anybody Else Bored with this Debate." *Critical Studies in Mass Communication* 1(12): 72-81.

Editörlü bir kitaptan makale

Turow, Joseph (1991). "A Mass Communication Perspective on Entertainment Industries." *Mass Media and Society*. James Curan ve Michael Gurevitch (der.) içinde. London: Edward Arnold. 160-167.

Bir yazarın seçilmiş yazılarından derlenmiş kitabından makale

Thomas, Lewis (1974). "The Long Habit." *Lives of a Cell: Notes of Biology Watcher* içinde. New York: Viking. 47-52.

Kitap

Lewis, Justin (1991). *The Ideological Octopus: An Exploration of Television and Its Audience*. London ve New York: Routledge.

Çeviri kitap

Larrain, Jorge (1993). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Çev., Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal.

Derleme kitap

Balio, Tino (der.) (1990). *Hollywood in the Age of Television*. Boston: Unwin Hyman.

İki yazarlı kitap

Gessell, Arnold ve Francis L. Ilg (1949). *Child Development: An Introduction to the Study of Human Growth*. New York: Harper and Row.

Üç ya da daha fazla yazarlı kitap

Spiller, Robert, vd. (1960). *Literary History of the United States*. New York: MacMillan.

Yazar olarak kurum adı

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (1996). *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları.

ilef | anasayfa | Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi - Microsoft Internet Explorer

Dosya Düzen Görünüm Sık Kullanılanlar Araçlar Yardım

Adres http://ilef.ankara.edu.tr

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

click for english ilef e-posta irtibat anasayfa

İletişim Fakültesi

ilef

AÜ web sitesinde arama

ilef web sitesinde arama

ilef hakkında

Genel bilgiler

Öğretim elemanları

Bölgeler

Eğitim programları

Kazanılan ödüller

Mezunlar

Haberler ve medya

Online dergiler

Araştırma kaynakları

Diğer iletişim okulları

Kültür ve İletişim

Ulusal İletişim Sempozyumu

Yeni İLEF ufukta görüldü

İletişim Fakültesi'nin Kıslalı Hocası Fakültemizin öğretim üyelerinden Ahmet Taner Kışlalı 21 Ekim 1999 günü bombalı bir suikastin kurbanı oldu. Kışlalı'nın ardından meslektaşları ve öğrencileri yazdı.

BYYO ve İLEF Mezunları
Mezunsunuz ve okuldaki mezun etkinliklerinden haberinizi yok, böyle mi! Hemen kilitleyin. Mezunlar haberleşme listesine üye olmayı da unutmayın.

İLEF'in Gölbaşı'nda yapımı süren yeni binasının "kaba inşaat" tamamlandı. Ankara Üniversitesi'nin 50. Yıl Kampüsü'nde yer alan bina, İLEF'in yaşadığı mekan sıkıntısını ortadan kaldıracak. Her bölümün kendi bloğunda faaliyet göstereceği yeni binada, radyo ve televizyon stüdyoları, fotoğraf laboratuvarları ve gazetecilik atölyeleri de bulunuyor. İLEF'in yanısıra Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu, Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi ve Ankara Üniversitesi

<http://ilef.ankara.edu.tr>

Kültür ve İletişim dergisi,
ilef'te yürütülen çalışmalar,
internetteki elektronik akademik dergiler,
araştırma, medya ve haber kaynaklarına linkler...

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin web sitesi...

İletişim araştırmaları için elektronik kaynak

kültürveiletişim
culture&communication

abone formu/subscription form

Abonelik koşulları

Subscription Information

Yurtiçi/Turkey

- Tek sayı 1.500.000+ 300.000 TL
- 1 yıl (2 sayı) . . . 2.600.000+ 600.000 TL
- 2 yıl (4 sayı) . . . 4.000.000+1.200.000 TL

Yurtdışı/Other countries

Prices (Postage included)

Single issue

- Individual US\$ 10
- Institution US\$ 15

Subscription

Individual

- 1 year (2 issues) US\$ 15
- 2 years (4 issues) US\$ 30

Institution

- 1 year (2 issues) US\$ 25
- 2 years (4 issues) US\$ 50

İsim/Name :

Kurum/Institution :

Adres/Address :

Posta kodu/Postcode :

Ülke/Country:

Telefon/Phone :

Faks/Fax :

E-mail :

kültür&iletişim'i nasıl edinebilirsiniz?

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı'nın **Türkiye İş Bankası 4205-1905376** numaralı banka hesabına abonelik ücretini yatırdığınıza ilişkin dekontu ya da bir kopyasını, abone formuyla birlikte bize ulaştırdığınızda derginiz adresinize postalanacaktır.

Method of payment

I enclose a bank cheque (made payable to İLEF Mezunları Vakfı) for US\$

Bu form fotokopiyle çoğaltılabilir. / You can send the fotocopy of this form.

kültürveiletişim
culture&communication

abone formu/subscription form

Abonelik koşulları

Subscription Information

Yurtiçi/Turkey

- Tek sayı 1.500.000+ 300.000 TL
- 1 yıl (2 sayı) . . . 2.600.000+ 600.000 TL
- 2 yıl (4 sayı) . . . 4.000.000+1.200.000 TL

Yurtdışı/Other countries

Prices (Postage included)

Single issue

- Individual US\$ 10
- Institution US\$ 15

Subscription

Individual

- 1 year (2 issues) US\$ 15
- 2 years (4 issues) US\$ 30

Institution

- 1 year (2 issues) US\$ 25
- 2 years (4 issues) US\$ 50

İsim/Name :

Kurum/Institution :

Adres/Address :

Posta kodu/Postcode :

Ülke/Country:

Telefon/Phone :

Faks/Fax :

E-mail :

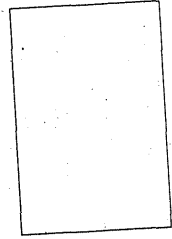
kültür&iletişim'i nasıl edinebilirsiniz?

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı'nın **Türkiye İş Bankası 4205-1905376** numaralı banka hesabına abonelik ücretini yatırdığınıza ilişkin dekontu ya da bir kopyasını, abone formuyla birlikte bize ulaştırdığınızda derginiz adresinize postalanacaktır.

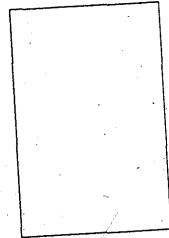
Method of payment

I enclose a bank cheque (made payable to İLEF Mezunları Vakfı) for US\$

Bu form fotokopiyle çoğaltılabilir. / You can send the fotocopy of this form.

zerrin ertan keskin
ki dergisi
ankara üniversitesi iletişim fakültesi
cebeci
06590 ankara
turkey

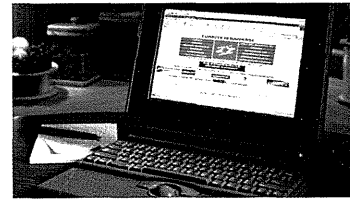

zerrin ertan keskin
ki dergisi
ankara üniversitesi iletişim fakültesi
cebeci
06590 ankara
turkey

"www.isbank.com.tr mi? Hangi caddedeymiş?"

- Cadde değil. Bu, internet adresi...
Giriyorsun, işlem yapıyorsun.
- Bilgisayardan?.
- Evet... Kredi alıyorsun, ne bileyim,
hisse senedi satıyorsun...
- Yapma ya!
- Yapmışlar...

Yaptık. Çünkü müşterilerimizin, sunduğumuz her yeniliğe son derece hızlı uyum sağladığını biliyoruz. Türkiye'de ilk kez internet üzerinde bankacılık sistemini başlattığımız www.isbank.com.tr adresini bugüne kadar yüz binlerce müşterimiz ziyaret etti. Üstelik yalnızca ziyaret etmekle de kalmadılar; **İnteraktif Bilgisayar**'da sayısız işlem yaptılar. Kimi havale gönderdi, kimi hisse senedi satın aldı, kimi kredi kartı başvurusunu internet üzerinde yaptı.

Onların, 'Elektronik Bankacılık'ın en son ürünlerini bile bu kadar ustalıkla kullanmaları, basit bir tesadüf eseri değil. Müşterilerimiz, yıllar önce 'Bankamatik'le başlattığımız 'Elektronik Bankacılık Devrimi'nin ürünleriyle yaşamaya gayet alışkınlar. Çünkü onların bankasının benzersiz bir elektronik altyapısı var. Çünkü İş Bankası'nın işi: Geleceği tasarlamak.

TÜRKİYE İŞ BANKASI

İnteraktif Bilgisayar'ın yeteneklerinden birkaçı...

- Vadeli TL, Vadeli/Vadesiz Döviz Tevdiat Hesabı açma
- Yatırım Fonu alış-satış
- VDMK alış-satış
- Hazine Bonosu alış-satış
- Altın alış-satış
- Lot altı hisse senedi alış-satış
- Hisse senedi alış-satış talimatı
- Repo
- Döviz alış-satış
- Kredi Kartı borcu öğrenme/ödeme
- Kredi Kartı'yla yapılan son 15 işlemi görme
- Tüketici Kredisi taksitli ödeme
- Havale
- Yatırım Hesabı ve Vadesiz TL Hesap arasında para aktarma
- Vadesiz TL hesaplarınız arasında para aktarma
- Vadesiz Mevduat hesaplarından ve Yatırım Hesabı'ndan hesap özeti alma
- İnteraktif Telefon ve İnteraktif Bilgisayar'la yapılmış son işlemleri görme
- Ödeme tarihlerini hatırlatma
- Sanal Ticaret
- Her türlü hesap, hizmet, ödeme işlemleri ve kredi oranlarıyla ilgili bilgi sorma